

18580

ԼԵՒՈՆ Ս. ՏԱՐԱԳՃԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ե Ի

ԴԻՒԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳԱՂՏՆԻՔՆԵՐ

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ.— Գրքին գլխաւոր մասերն են.— Նախկին պատերազմի զաղտնիք: Ազգերու Դաւանակցութիւն եւ Կրիկեան խնդիր: Կովկասահայաստանի սպառնացող վտանգը: Թուրքիա կ'աւաւտի եւ Ռուսիան պատերազմի մղել Անգլիոյ թելադրութեամբ:

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Բ. ԼԵՕՆԻ
Արեւմ, 1930

327

S-26

327
S-26

15 JAN 2010
27 SEP 2006

ԼԵՒՈՆ Ս. ՏԱՐԱԳՃԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ե Ի

ԴԻՒԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳԱՂՏՆԻՔՆԵՐ

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ.— Դրքին գլխաւոր մասերն են.— Նախկին պատերազմի զաղտնիք: Ազգերու Դաւանակցութիւն եւ Կիլիկեան խնդիր: Կովկասահայաստանի սպառնացող վտանգը: Թուրքիա կ'աշխատի Խ. Ռուսիան պատերազմի մղել Անգլիոյ թելադրութեամբ:

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Բ. ԼԵՕՆԻ
Աթէնք, 1930

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Պէտք է խոստովանինք թէ վերջին տարիներու քաղաքական անցուդարձերու պատմութիւնը գրելու համար անհրաժեշտ վաւերաբույժներ եւ պատճառական տեղեկութիւններ կը պակսին մեզի: Գրուածները, ցան ու ցիր անբաւարար են, շատ սահմանափակ եւ խեղաթիւրուած:

Շատ անգամ իրարու հակասող դէպքեր կ'արձանագրուին եւ շփոթութիւն կ'ստեղծեն մտքերու մէջ:

Մեր աշխատութեան մէջ ընթերցողը հաւանաբար պիտի զսնէ չափազանցութիւններ կամ բուական անկարգութիւններ, որոնք առաջ եկած կրնան ըլլալ միջազգայնօրէն ընդունուած քաղաքական դէպքերու կանոնաւոր արձանագրութիւն չըլլալէն:

Այս գիրքը փորձ մըն է հայ միտքը մտերմացնելու քաղաքական խնդիրներուն հետ: Որքան ալ հասակսոր ըլլան մեր տնտեսութիւնները, անոնց ընթերցումը կրնայ հորիզոններ բանալ ընթերցողներուն առջեւ, զգուշացնելով նորանոր անդամահեղին դժբաղդութիւններէ:

Հայ միտքը պէտք է հասուննայ քաղաքականօրէն, որպէսզի շուտով կարենայ ըմբռնել իր ներկայ վիճակը, զինքն շրջապատող ազգերուն քաղաքական ներհակ ուղղութիւնը եւ նշդէ իր սեփական գիծը:

Մեր գոյութեան առջեւ հարցական դրուած է: Շատեր, միամտօրէն կ'ըսենք թէ նոր պատերազմ մը ամեն տեսակէտով նպաստուն է մեզի: Քաղաքականօրէն մտածելով, աւելի մեծ աղէտ, քան նոր պատերազմ մը՝ հայութեան համար չկայ: Ասիկա անոր համար որ նոր պատերազմը պիտի ըլլայ Հայաստանի դռներուն առջեւ, որով առաջին տուժողը պիտի ըլլանք մենք:

Այս եւ ասոր նման շատ հարցեր շօտափուած են այս գրքի էջերուն մէջ: Ընթերցողները թող ներողամիտ ըլլան, եթէ ակամայ վրիպումներ եւ սխալմանքներ սպրդած ըլլան:

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ԼԵՒՈՆ Ս. ՏՈՐՈԳՆԵԱՆ

ԱՏԱՆԱԾԻ





ԼԵՒՈՆ Ս. ՏԱՐԱԳՃԵԱՆ

ԱՆԳՆԻԱ ԵՒ ԱՐԵՒԵԼԻԻ ԺԱՄԲԱՆ

Կը պատմեն թէ հայերու թուրքիոյ մէջ կազմակերպած յեղափոխական շարժումը հետեւանք էր անգլիական դըր-գըռութիւններու: Մեծն Բրիտանիոյ կայսրութիւնը եգիպտոսը գրաւելէ եւ Սուէզին վրայ ձեռք դնելէ վերջ, մտադըրած էր Հնդկաստանի ճամբուն վրայ գտնուող եւ Կիլիկիոյ դուռը նկատուող Ալէքսանդրէթի տիրանալ:

Այդ մտադրութեամբ էր որ ծովէ ծով Հայաստան ու գեց. ստեղծել Ռուսիոյ միջերկրականեան յաւակնութիւններուն սանձ դնելու եւ իսլամներու միութեան արգելք հանդիսանալու համար:

Դժբաղդաբար, նենգամիտ սուլթանները կռահելով Անգլիոյ նպատակները, մրցակցութիւն առաջ բերին աշխարհի կէսին վրայ իշխող երկու հակառակորդ ուժերու միջեւ, իրենց սպառնացող վտանգը կանխելու համար:

Ալպիոնը միշտ նախազգուշութեամբ հետեւելով այս խնդրոյն, քանիցս փախուստ տուած էր իր խոստումները գործադրելէ:

Զէյթունի ծանօթ դէպքէն վերջ, Անգլիա՝ հայ եւ թուրք քաղաքական վէճի կարգադրութեան փոխարէն, Կիպրոսը ստացած էր, զայն վերածելու համար նաւային զօրաւոր խարխիւի մը: Նոյնը եղաւ Լոզանի մէջ, թուրքերուն զիջելով հայկական իրաւունքները եւ փոխարէն ըստանալով Մուսուլը:

Գերմանիոյ մէջ ուսանող երիտասարդ թուրքերը, գերման քաղաքական շրջանակներու դըրժումով, կազմեցին Իթթիհատ վէ թէրազգըն, պարզապէս արգելք ըլլալու հա-

մար Անգլիոյ աշխարհակալական ձգտումներուն եւ յօշոտումնէ փրկելու Օսմանեան կայսրութիւնը:

Օրին մէկը, 1908ին, յեղափոխութեամբ գրաւեցին իշխանութիւնը, հռչակեցին սահմանադրութիւն, Թուրքիոյ այլացեղ ժողովուրդներուն հաւասար իրաւունքներ տալով:

Երիտասարդ թուրքերու կուսակցութիւնը կազմակերպեց բանակը, հին ձեռնարկները փոխարինելով Գերմանիայէն բերուած մովզէրներով: Թուրքիա հրաւիրեցին գերման ղինուորական առաքելութիւն մը, որուն յայնձերուեցաւ բանակին դաստիարակութիւնը եւ ղինավարժութիւնը:

Այս օրերուն էր որ Կիլիկիոյ զօրանոցներուն մէջ գըտնուող հին գէնքերը մխարհներու ձեռքով բաժնուեցան թուրք ժողովուրդին:

Նոյն թուականին գերման ոստիկանութիւն մը, ուսումնասիրական նպատակներով Կիլիկիոյ շրջանը եկած էր, որ միանգամայն պաշտօն ունէր Ատանա—Պաղատա երկաթուղագծին յատակագիծը պատրաստելու: Այս պատուիրակութիւնը Մշոյ դաշտի, Տիգրանտկերտի եւ Պաղատաի շրջաններուն մէջ գտնուող հայ եւ թուրք դպրոցներն ալ այցելելէ յետոյ վերադարձաւ, ակնհայտէ վար բաներ մը փափսալով: Սկսաւ գրգռութիւններ: Թուրքերը հայ դըպրոցին հաւասարելու համար, խորհեցան հայերու յառաջիմական թափը կոտրել եւ միջոցներ գտնել ջլատելու համար անոնց ուժը: Անոնք լաւ կը հասկնային թէ եթէ հայերը շարունակէին իրենց յառաջդիմական վազքին մէջ, կէս դար յետոյ պիտի տիրանային Օսմանեան կայսրութեան, իրենց գերութեան տակ առնելով թուրքերը: Սեւ կատուն անցած էր: Թուրքերը որոշեցին այնպիսի վիճակի մէջ դնել հայերը, որ անվնաս ըլլան:

Հօնաներու եւ սօֆրաներու դործունէութիւնը սկսաւ Կիլիկիոյ մէջ: «Հուրիէթ չինք ուզեր, անկցին կեավուրները»...

Երիտասարդ թուրքերը դիտած էին որ Հայաստանի մէջ միայն Կիլիկիան էր մնացած չէն ու զուարթ եւ նրկա-

տելով որ անգլիական աղբիցութեան համար Արարատէն աւելի նպաստաւոր էր այս երկրամասը, որոշեցին ջարդել Կիլիկիոյ հայ բնակչութիւնը, պատասխանատուութիւնը խոցնելով Սուլթան Համիտի վրայ:

Հօնաներու եւ սօֆրաներու կազմակերպութիւնը յրանալէ վերջ, գիշեր ցերեկ խուճեր կը շրջէին փողոցներու մէջ դէպքեր առաջ բերելու նպատակով: Առանց յանցաւորները պատժելու, հրապարակաւ հայեր կը ծեծուէին եւ կը վիրաւորուէին: Բաղաքներու եւ գիւղերու մէջ ամէն օր կը խօսուէր ջարդի մասին:

Գիւղերէն քաղաք մարդիկ կուգային կացութեան մասին տեղեկութիւններ քաղելու համար: Վերջապէս պատահեցաւ անխուսափելին: Սօֆթաներ՝ հայ յեղափոխականի մը հանդիպելով, կը փորձեն նեղել, առանց գիտնալու անոր ինքնութիւնը: Հայը չի հանդուրժելով անարգանքներու, ատրճանակով ծանրապէս կը վիրաւորէ երեքը, որոնք մեռան երեք օր յետոյ: Սպաննուածները կը պատկանէին քաղաքի երեւելիներուն, որով մեծ գրգռութիւն առաջ եկաւ: Ամբողջ քաղաքը եռուզեռի մէջ էր: Զատիկի երրորդ օրը սկսաւ պատմական ջարդը եւ թուրք եւ հայ 72 ժամուայ դիմադրական կռիւը, որ օրեր առաջ կազմակերպուած էր ամառուան շրջանին համար:

Կիլիկեան ջարդի լուրերը հասան Եւրոպա. մեծ պետութեանց սաղմանաւորը հրաման ստացան Կիլիկիոյ ջուրերը մեկնիլ, որոնց մէջ գերմանական Կէօպէն եւ Պրէսլաւ զրահաւորները, որոնք խարխիս նետեցին Մերսինի առջև, նպատակ ունենալով արգիլել ղինուորական որեւէ գործողութիւն:

Ջարդը վերջացաւ չքեղ Ատանայի մոխրացումով: Հայերը բողբոջեցին թուրք կառավարութեան դէմ: Որոշուեցաւ քննել, յանձնախումբ մը դրկել, որուն անդամներէն մին էր Օսմանեան Բարլամէնտի անդամ Պապիկեան: Յանձնախումբը կատարեց իր քննութիւնը եւ հաստատեց հայերու անմեղութիւնը: Մեծ պետութիւնները զանազան ձեւերով հասկցուցին հայերուն խնդիրը փակել որպէսզի հայկական

հարցը ընդհանուր պատերազմի մը պատճառ չըլլայ: Ասիկա անոր համար որ, Անգլիա դեռ վերջացուցած չէր իր պատրաստութիւնները գերմանական յարձակում մը դիմադրաւելու համար:

Հայերը զիջեցան եւ ձեռք երկարեցին թուրքերուն, որոնք խոստացան վեասուց հատուցում տալ: Մաս մը գումար տալէ յետոյ թուրքերը չի յարգեցին իրենց խոստումը:

Ու ահա ստորագրուեցաւ թուրքիոյ և Գերմանիոյ միջեւ համաձայնութիւն մը Պաղտատի երկաթուղադէի շինութեան մասին: Անգլիա զայրացաւ, տեսնելով որ երիտասարդ թուրքերու կուսակցութիւնը գերմանական եւ իսլամական վտանգով կ'սպառնար իրեն և որոշեց կործանել թուրքիան, պաշտպանելու համար ինքզինքը:



ԳԱՂՏՆԻ ԴԻՒԱՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՀԻՆ ԶԵԻՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

Հին պատմութիւնը սերտելով, կը տեսնեմ թէ պետութիւններ առ հասարակ կամ բարկութեան, ջգային գրգռութեան նոսպայի ազդեցութեան տակ և երբեմն ալ իրենց սահմանները ընդարձակելու մոտք, պատերազմական պատրաստութիւնները լրացնելէ վերջ, պատրուակ մը կստեղծեն և վերջնադիր կուտան խնդրոյ առարկայ պետութեան՝ պահանջելով գոհացում, իսկ հակառակ պարագային պատերազմ:

Ընդհանուր պատերազմը մեզի սորվեցուց թէ պատերազմին ձևերը հիմնովին փոխուած են և յարմարցուած ներկայ պահանջներու:

Պատերազմի նոր ձևէն մեր սորվածը այն է որ պատերազմասէր կողմը փոխանակ ինք յարձակելու թշնամրին վրայ, կ'ստիպէ որ իր հակառակորդը նախայարձակ ըլլայ, գրգռելով անոր կիրքերը և յաղթանակի մասին յուսադրելով:

Օրինակի համար: Անիկա նախ և առաջ կ'աշխատի իր հակառակորդը շրջապատել կեծ ու կարծեցեալ զինակիցների բով, որոնք կ'աշխատին զինք պատերազմի մղել, խոստանալով իրենց աջակցութիւնը: Միւս կողմէ՝ ալ, կ'սկսի չինծու լուրեր տարածայնել թէ կը վախնայ ներքին խռովութիւններէ: Մէկ խօսքով, դիւանագիտական բոլոր միջոցներուն կը դիմէ՝ ստիպելու համար թշնամին որ նախա-

յարձակ ըլլայ որպէսի պատերազմի պատասխանատուութեան մէջ բաժին չունենայ ինք:

Պատերազմի այս ձեւը կը կոչուի պաշտպանողական պատերազմ: Շրջահայեաց պատերազմաւէր պետութիւն մը չի պիտի համարձակէր նախաշարձակ ըլլալ, նկատի ունենալով ներկայի պաշտպանողական միջոցներու կատարելագործուած ըլլալը, նորահնար մահասփիւռ գործիքներով: Պարզ է թէ յարձակողը իր ստեղծած ծանր կացութիւնով պիտի խանգարէ նաև ուրիշներու հանգիստը որով անկարելի պիտի ըլլայ պատերազմը սահմանափակել:

Ուրեմն, նկատի ունենալով այս դժուարութիւնը, պէտք կը տեսնուի թշնամին դուրս քաշել իր որջէն, խուսափելով պատերազմի ծանր պատասխանատուութենէն, չէ որ միշտ բացէն յարձակողն է որ պիտի տուժէ. պաշտպանուած դիրքերու առջեւ մեծ զոհեր տալով:

Մեր կարծիքները փաստելու համար, կ'արժէ ակնարկ մը նետել վերջին ընդհանուր պատերազմին վրայ:

Յիշողութիւնները թարմացնելով, պիտի րսենք թէ երբ գերմանները սկսած էին պատրաստուիլ պատերազմի հին ձեւերով հնարելով յարձակումի յատուկ զենքեր, կարենալ պաշտպանելու համար իրենց իրաւունքները, ուրիշներու պէս, անդին իրենց կատաղի թշնամի եղող մեծն իրիտանեան չէր քնանար, կը լրտեսէր, թերթերու մէջ հրատարակել տալով Գերմանիոյ անցուղարձերը:

Անգլիոյ հանրային կարծիքը չփոթուած էր և խուճապի մատնուած էր, երբ օր մը, 1912ին, անգլիոյ վարչապետը ձառ մը խօսելով կ'աշխատէր գրգռուած միտքերը հանդարտեցնել, կացութիւնը պարզելով: Ան ի միջի այլոց կըսէր.

«Այո Գերմանիա պատերազմի կը պատրաստուի եւրոպայի դէմ, իր հանձարին ներած չափով հնարքներ և գիւտեր ընելով, ռազմական նոր գիւտեր շինելով եւ բանակը արդիապէս կազմակերպելով: Սակայն եւ այնպէս, ինչ որ ալ ըլլայ մեր զէնքի ուժին առջեւ, պիտի խոնարհի և դժուարութիւն չպիտի ունենանք այս զօրութիւնը ջախջախելու»:

Ուրեմն կասկած չկայ թէ դաշնակից պետութիւններն ալ իրենց կարգին կը պատրաստուէին, Գերմանիոյ կողմէ ըլլալիք յարձակումներուն կուրցք տալու համար: Ժամանակը ցոյց առաւ թէ անոնք ալ հնարած էին պաշտպանութեան զանազան միջոցներ, դժոխային զէնքեր, ինչպէս խարէական գործիքներ, կարենալ քաշելու համար թշնամին մահասփիւռ դիրքերու առջեւ: Ունէին նաև մասնաւոր խողովակներ, որոնց մէջէն բոցեր կը բարձրանային, ցոյց տալու համար թէ թշնամին ուժերը իրենց նպատակին կը հասնէին: Այս մասին քիչ վերջը պիտի խօսինք:

Վերջին եզրակացութեան մը գալու համար ներկայիս ի գործ դրուած զիւանազիտական սադրանքներու մասին, ըսենք որ այս բոլոր հնարքները գործն էին Ալպիոնի դիւանագէտներու հանձարին:



ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒ ԸՐՋԱՆ

Փաստօրէն խօսելու համար նախ ըսենք թէ Անգլիոյ գաղտնի դիւանագիտութեան շնորհիւ, Գերմանիան չըրջապատուած էր բնական և անկեղծ դաշնակիցներով, որոնց կողքին նաև կեղծ զինակիցներով և կարծեցեալ բարեկամներով:

Ասոնցմէ մին էր Իտալիան, որ 1911ին վարձատրուեցաւ Գերմանիոյ դէմ ընելիք դաւաճանութեան փոխարէն, գրաւելով ափրիկիան Տրիպոլիսը, Անգլիոյ հաւանութեամբ:

Այսպէսով Գերմանիա դրուեցաւ շատ գէշ դիրքի մը մէջ, իր զինակիցը եղող Թուրքիան պաշտպանելու անկարելիութեան մէջ գտնուելով, չի վշտացնելու համար Իտալիան, իր կարծեալ զինակիցը, որ գաղտնապէս սկսած էր պատերազմի մղել Գերմանիան, միւս կողմէ անոր բոլոր գաղտնիքները հաղորդելով դաշնակից պետութիւններուն:

Պըքսթըն եղբայրները գործի մղուեցան: Պալքանները միացան: 1912ին սկսաւ պալքանեան պատերազմը, տկարացնելու համար ջարդարար Թուրքիան, որ յանգցնած էր ջարդել կիլիկիահայութիւնը Գերմանիոյ դրդումով, որ ի վերջոյ տիրացաւ Պաղատտի երկաթուղազծի չինութեան մեհաշնորհին:

Այս անգամ ալ Գերմանիա չի կրցաւ խնայաստ Թուրքիոյ միջամտել, հաշտեցարդարի օրը յետաձգելով: Քաղաքական դէպքերը կը զարգանային համաձայնականներու ի նպաստ, բացի պուլկարօ-հելլէն անհամաձայնութենէն, որուն մէջ մատ խաղցուցած էր Աւստրօ-Հունգարիան, թէև վերջը խուսափեցաւ պալքաններուն օժանդակելէ:

Ժամանակը հասած էր պատերազմը պայթեցնելու: Սէրայէվոյի ոճիրը, Աւստրօ-Հունգարիոյ գահաժարանգ իշխանին սպանութիւնը, ի գործ դրուած սերպերու կողմէ 1914ին, լաւագոյն առիթն էր չղթայազերծելու սանձուած կիրքերը: Գերմանիա՝ դեռ ամբողջովին պատրաստուած չէր, բայց հարկադրուեցաւ, ատանց ժամանակ ունենալու որ տեսնէ իր չուրջ լարուած թալարը:

Բուն խնդրոյն անցնելէ առաջ, կարեւորութենէ զուրկ չէ այստեղ նօթել դէպք մը, որ կը շօշափէ ներկայիս քեմալական Թուրքիոյ վիճակած նոր դրութիւնը: Պալքանեան պատերազմին մէջ յաղթուած, Թուրքիա տնտեսական ծանր և լուրջ տագնապի մատնուած էր: 1913ին դիմեց դաշնակիցներուն, փոխառութիւն կնքելու համար. յայտնելով թէ դրա հը պիտի գործածէ իր ներքին բարեկարգութեան: Այդ օրերուն, փախստական վիճակի մէջ Բարիկ գտնուող նախկին վարչապետ Գեամիլ փաշա կը դիմէ Ֆրանսական կառավարութեան արգիլելու համար փոխառութեան կնքումը, ըսելով թէ Թուրքերը այդ դրամով զէնք պիտի գնեն Գերմանիայէն, գործածելու համար իրենց դէմ: Ֆրանսական կառավարութիւնը կարեւորութիւն չի տուաւ յորդորներուն յայտնի պատճառներով, որովհետեւ կուզէր որ իր դրամով պատերազմը փութացուէր:

Շրջագայութեան հանուած էին մասնաւոր լրատուներ, յատկապէս չփոթութիւն առաջ բերելու համար մտքերու մէջ. կեղծ դիւանագիտութիւնը իր դերին մէջ էր: Գաղթավայրերը ըմբոստ ու խռովեալ ցոյց տալու համար չինծու լուրեր կը տարածայնուէին: Այնպէս ցոյց կը տրուէր թէ համաձայնականները ներքնապէս պառակտած էին: Մինչեւ անգամ անկլօ-ամերիկեան արհեստական հակամարտութեան մը մասին կը խօսուէր, պարզապէս համոզելու Գերմանիան որ օգտագործէ առիթը եւ պատերազմ յայտարարէ:

Գերմանները իրենց չուրջ տեղի ունեցող դաւերը չի կռահելով, Ռուսիոյ վերջնադիր տուին Սէրայէվօյի ոճրին առթիւ: Պատերազմը կատարուած իրողութիւն էր այլեւս: Գերմանիա ծուղակը ինկած էր եւ ստիպուած էր օր առաջ՝

իւր դէմ ցցուող արդեւքները խորտակելու համար ամբողջ ուժովը յարձակիլ Պեւթիքայի վրայ, որ կը գտնուէր իւր յառաջխաղացման ճամբուն վրայ:

Այս հաշիւը առաջին օրէն սխալ դուրս եկաւ: Գերմանները կը կարծէին թէ 24 ժամուան մէջ պիտի նուաճեն Պեւթիքան, մինչդեռ 24 օրուան մէջ չի կրցան: Եւ ասիկա պատճառ եղաւ որ Պեւթիքայի չէզոքութեան բռնաբարումը պատրուակելով Անգլիա մասնակցի պատերազմին, յետագային, Անգլիոյ վարչապետը պաշտօնական ամպիոնէ յայտարարեց թէ Անգլիա պատերազմին միջամտած է նաեւ հայկական հարցին համար:

Գերման յարձակողականը որքան ահարկու ու սարսփելի էր, համաձայնականներու պաշտպանողական միջոցներն ալ այնքան ուժգին ու մահասփիւռ էին: Մահը անարգող գերմանական յարձակողականի անդիմադրելի խուժումին առջև, պեւթիքացիները ետ կը քաշուէին քայլ առ քայլ, առանց լուրջ վտանգներու. ենթարկուելու: Ճարտարօրէն չինուած, ամէն տեսակ նորագիւտ զէնքերով եւ զնդացիրներով օժտուած եւ ամուր դիրքերու վրայ բացէն յարձակող գերմանացիները անդարմանելի կորուստներ ունեցան. իրենց իսկ խոստովանութեամբ, «կրանիթեայ ժայռի» հանդիպած էին:

Յիշենք նաեւ Մառնի պատերազմը, գերմաններու գործած բուռն յարձակումը եւ համաձայնական ուժերու ցոյց տուած աննկարագրելի դիմադրութիւնը: Պատերազմական խաղերով առլի այն ահուկի ճակատը, որ թատերաբեմ դարձած էր նախապէս պատրաստուած ջուրերու ողողումներով: Անխորտակելի դիրքերու դժոխայն պայթումներուն առջև, գերման քաջարի զինուորները ստիպուեցան ետ քաշուիլ այն ճակատէն, ուր գիշերային թանձր խաւարը երեք օր ցորեկի փոխուած էր: Գերմանիա այս յարձակողականէն քիչ ձևատու դուրս եկաւ, խուսափելով ծուղակին մէջ իյնալէ: Ինչպէս գիտական խաբէութիւնները այսքանով սահմանափակուած չէին: Համաձայնական ռազմավարութիւնը կը ջանար ուրիշ ճակատներու վրայ հրաւիրել

Գերմանիան. այս իսկ պատճառաւ դաշնակիցները, մասնաւոր նկատմամբով արուեստական ժողովներ կը գումարէին, ճակատներու վրայ ուշացած ամրացումներու, հրամանատարական կազմերու փոփոխութեան որոշումներ տալու համար: Իրականին մէջ ոչ մէկ փոփոխութիւն տեղի չէր ունենար: Այս բոլորը անոր համար որ գերմանները աւելի ու աւելի ետանգով կրկնէն իրենց յարձակումները ճակատներու դիրքերու վրայ հանդիպելու համար միշտ նոյն ռազմախաղերուն:

Վերտէժնի պատերազմը գերմաններու գերագոյն ճիգն էր, Բարիզը գրաւելու յոյսով սակայն զուր... Յրանսայի հիւսիսային մասը վերածուած էր գերմանական գերեզմանատունի: Կէս միլիոնէ աւելի զոհ: Բայց՝ մանրամասնեց: Երբ գերմանական 42-րդ թնդանօթները կ'սկսին ուժակով Վերտէժնի ամրութիւնները, Յրանսական դիրքերէն կը լսուին արուեստական պայթումի ձայներ, երկինք կը բարձրանան ծուխ ու բոց, պարզապէս ցոյց տալու համար գերմաններուն թէ իրենց արձակած ուժերը մահ ու աւեր կը սփռէին, մինչդեռ իրողութիւնը այն էր որ գերմանական ուժերը դիրքերն անգամ չէին հասնէր, բայց ֆրանսացիներու խաբէական ձեւերէն առինքնուող գերման զօրքերը հակառակին հաւատացած ըլլալով, կը մօտենային դիրքերուն որոնցմէ կրակ ու բոց կը ժայթքէր իրենց գրեխուն:

Դաշնակից պետութեանց հնարամիտ հանճարը Վերտէժնի մէջ գերազանցած էր ինքզինքը:

Այսօր մեծ փաստ մը կայ մէջտեղը: Եւ զառնուան թերթերու գրութիւններէն և կիսկատար լուրերու բաժիններէն մեր հաւաքած եզրակացութիւնը: Ինչպէս նաև մեր քաղաքական տեսութիւնները հաստատող դիւանագիտական դէպքերը:

Որպէսզի աւելի յստակ ըլլայ թէ պատերազմի տարիներուն ինչ հնարամիտ միջոցներու կը դէմէին խաբելու համար թշնամին՝ մէջ կը բերենք «Ուղեղներու Պատերազմ» գրքէն հեղինակ՝ Պ. Լիւսիէթօի յուշերուն հետեւալ մասը.

«Սուգանաւը տեսածնուս պէս չփոթած վիճակ մը ունեւնալ կեղծեցինք: Սկսանք շոգեկաթսաներուն կրակը ուժեղացնել, եւ զիկ-զակ ընթանալով, թօրփիլէ խուսափելու համար, սկսանք սուգանաւուն վրայ պզտիկ թնդանօթով հարուածներ արձակել... զգուշանալով հարուածները իրենց նպատակին հասցնելէ:

«Այդ կէտին մէջ մեր թնդանօթածիգներէն գրեթէ գերմարդկային զոհողութիւն մը պահանջել էր, որոնք թնդանօթային կողմի մասնագէտ սպաներ էին եւ եթէ 57-նոց թնդանօթէն զատ ուրիշ ուէէ թնդանօթ մը ունենային ձեռքերնին, կը բաւէր արտօնել որպէսզի հաճոյքով սուգանաւը ծովուն յատակը դրկեն առջի հարուածով:

«Նաւուն վրայ, միակ նպատակ մը ունէինք, սուգանաւը մեր թնդանօթներու հարուածներուն տակ առնել, ու ամէնքս ալ դէպի այդ կը ձգտէինք:

«Շուրջ երեք քառորդ ժամ յետոյ, սուգանաւը ուռմը մը արձակեց մեր վրայ, որը կարծեց թէ նպատակին հասած է, որովհետեւ թանձր սեւ ծուխ մը բարձրացաւ մեքենաներու անեակէն:

«Իրականին մէջ, այդ ծուխը կաւրճակին վրայ տեղաւորուած խողովակէ մը կ'ելլէր: Հետզհետէ աւելի թանձր գուլաներով կը բարձրանար, այնպէս որ գերմանացիները պիտի հաւատային թէ նաւերնիս լուրջ կերպով մնասուած է:

«Այդ ուռմբի հարուածը ստացածնուս պէս, հրամանատարը հրամայեց որ կանգ առնենք եւ մակոյկները ծով իջեցնենք: Մեր նաւուն վրայի «չփոթութիւն» կեղծելու պաշտօն ունեցողները, գործի լծուեցան եւ այնքան լաւ կատարեցին իրենց պաշտօնը որ մակոյկներէն երկուքը իրենց մէջը գըտնուողներով միասին ծովը թափեցան:

«Նաւերնուս վրայէն գերման նաւազներուն խնդալու ձայները եւ հուրրանները կը լսուէին, որոնց համար չփոթութեան ալ տեսարանը զուարճալի էր:

«Ծովը իյնող նաւազները հաւաքեցինք, ստացուած հրամանի մը համաձայն մակոյկները ցոյց տրուած ուղղութեամբ հեռացան, այնպէս որ սուգանաւը մեր թնդանօթներու կրա-

կին տակ քաշեն, այն պարագային երբ պիտի ուզէր մակոյկները խուզարկել:

«Դժբախտաբար, այդ տեսակ բան մը չ'ըրաւ: Երեք հարիւր մէթր մօտենալով «Տիւնավէն»ի, երեք ուռմբ արձակեց, որոնց հարուածները այս անգամ մեր նաւուն վրայ աւերներ գործեցին:

«Այդ ուռմբերէն առաջինը, 140 քիլօ քօրտիդ պարունակող ուռմբի մը հանդիպելով պայթեցուց զայն, եւ որու պայթումի ազդեցութեան տակ թնդանօթածիգներու հրամանատար սպան իր կայանէն դուրս նետուեցաւ:

«Հիանալի պաղարիւնութեամբ, այս սպան, հակառակ ծանրապէս վիրաւորուած ըլլալուն, մագլցելով իր կայանը վերադարձաւ, առանց տրտունջ մը կամ հառաչանք մը արտաբերելու:

«Միւս երկու ուռմբերը, մեր ռազմամթերքի շտեմարանին մէջ պայթեցան: Քիչ յետոյ ծուխի ամպեր— որոնք այս անգամ արուեստական չէին — հրամանատար Կօրտօն Գամբպէլին հասկցուցին որ իր նաւը օդը պիտի ելլէ:

«Վտանգը տեսնելով, կրակ բանալու հրամանը պիտի տար, երբ հովի սկզբնաւորութիւն մը ծուխի ամպերը սուգանաւուն եւ մեր միջեւ բերաւ ու ծածկեց թշնամին մեր աչքերէն:

«Այդ պայմաններուն տակ հարուածել խենթութիւն էր, որովհետեւ ոչ միայն սուգանաւը չի պիտի յաջողէինք զարնել, այլ անոր փախչելուն պատճառ պիտի ըլլայինք:

«Արդ ծուղակ—նաւերուն վրայ զգացումով չէինք չափել: Պարտականութիւննիս սուգանաւը ընկղմել էր, եթէ նոյնիսկ նաւերնիս բոցերուն կեր ըլլար, կամ նաւազներնիս այրէին — մրկէին կամ ռազմամթերքին պայթումով օդը ելլէին, մենք պիտի սպասէինք որ սուգանաւը թնդանօթի հարուածներու հասողութեան շրջանակը մտնէր:

«Ինչ որ, մահը աչք առած, որոշեց ընել Կօրտօն Գամբպէլ:

«Որով սպասեցինք որպէսզի սուգանաւը, մեզի չափ նեղը մնացած, նաւերնուս շուրջը դառնալով նոր ուռմբեր արձակէ:

«Բայց, հրդեհը ռազմամթերքի բաժնին մէջ երթալով կը տարածուէր: Երկաթէ տախտակամածը որուն վրայ պառկած էին սպասաւորները, վայրկեանէ վայրկեան աւելի տաքնալով, իսկ անոնք առանց կարեւորութիւն տալու վտանգին, արհամարեալով ցաւը, միակ մտածում մը ունէին, չ'երեւալ որպէսզի չի մատնուին:

«Վերջապէս սուղանաւը լաւ հեռաւորութեան մը հասած ըլլալով, Կօրտօն Գամպլէ կրակ բանալու հրամանը պիտի տար, երբ դժբաղդարար, ռազմամթերքի մթերանոցը օդը ելաւ 100 միլիմետրնոց թնդանօթին սպաներուն, նշանառուներուն եւ սպասաւոր նաւազներուն հետ միասին:

«Գերմանացիները երբ պայթումին արդիւնքը տեսան, անմիջապէս հասկցան որ ծուղակ—նաւու մը հետ է գործերնին եւ շտապեցին սուղելով փախչիլ:

«Բայց կը ճանչնայինք զիրենք, եւ կասկած չ'ունէինք որ մեզի թօփիլահար պիտի ընեն:

«Ինչ որ պատահեցաւ, հազիւ մթերանոցի պայթումէն ինքզինքնուս եկած էինք, թօփիլի հարուածով ստացուած ցնցում մը ունեցանք, հազիւ թէ կրցանք տեսնել թօփիլէն յառաջացուած ակօսը:

«Այդ ցնցումը նախորդէն աւելի սարսափելի, նաւուն վրայի հաղորդակցութեան ամէն միջոցները փճացուց: Հեռախօսական գործիքները այլեւս չէին բանէր:

«Հակառակ նաւուն յետակողմը ամբողջովին այրելուն, Կօրտօն Գամպլէ որ գիտէրթէ երկու թնդանօթ եւ թօփիլարձակ խողովակները կը մնան անաղարտ, չի յուսահատեցաւ: Յանդուգն ծրագիր մը յղանալով, անմիջապէս «շփոթութեան» երկրորդ կեղծում մը կազմակերպեց, նաւուն վրայ մնացած միակ մակոյկով եւ լսատով մը:

«Նաւազներէն մի քանին մեռեալները եւ վիրաւորները լստին վրայ իջեցուցին, որը մակոյկը քաշել սկսաւ:

«Հրամանատարին նպատակը գերմանացիներուն հաւատացնել էր թէ բոցավառ «Տիւնրավէն»ը լքուած է իր նաւազներուն կողմէ, եւ որ այլեւս վախու բան չիկար եւ դայն փճացնելը խիստ դիւրին պիտի ըլլար:

«Կամրջակին վրայ պառկած, իր թնդանօթաձիգերուն հետ կատակելով, Նշանառութեան ձեղքին ետեւէն սուղանաւին շարժումները կը լրտեսէր որը «Տիւնրավէն»ի յետակողմը ծովուն մակերեսը կ'ելլէր դանդաղօրէն, այսինքն այն կողմը ուր մեր թնդանօթներէն ոչ մէկին հասողութեան տակ չէր գտնուէր:

«Հակառակ որ նաւերնիս հրոյ ճարակ կ'ըլլար չորս ժամէ իվեր որ կոխը սկսած էր, սուղանաւը նոր անակնկալէ մը կը վախնար, ու սկսաւ կամրջակին ուղղարձակօրէն հրետակոծել. յետոյ ստուգելով որ ունէ շարժում չէր պատահած կամրջակին վրայ, բոլորովին ծովին մակերեսը ելաւ: Այդ առիթն էր որ կ'սպասէր Կօրտօն Գամպլէ:

«Երբ թշնամին կողմնակի դիրք մը առաւ, թօփիլ մը արձակեցինք վրան, որը մի քանի բթաչափ անդիէն անցաւ: Կատաղութենէ կուլայինք:

«Բարեբախտարար չի նկատեց եւ շարունակեց դէպի աջ յառաջանալ: Այն ատեն երկրորդ թօփիլին արձակեցինք, այս անգամ թօփիլը իր նպատակին հանդիպած էր եւ սուղանաւը ընկղմեցաւ, «Տիւնրավէն»ը, մահացաւ կերպով վնասուած՝ չուշացաւ անոր հետեւելու հակառակ որ տախտակներով եւ սուռկերով բռնաւորուած էր իր ընկղմումը արգիլելու նպատակով, ան դանդաղօրէն ընկղմեցաւ քրովհետեւ թէ սուռկերը եւ թէ տախտակները հրդեհէն փճացած էին:

«Կօրտօն Գամպլէ, իր սովորականին պէս հանդարտ, իր շուրջը շենքնալով մնացեալ նաւազները, անթել հեռագրով անձկութեան ազդանշանը զարնել տուաւ:

«Մի քանի վայրկեան վերջը ամերիկեան «Նօրմա» դրասանաւը եւ անգլիական «Ալքօք» եւ «Քրիսթօֆէր» տիւթօթրոյէրները կը հասնին կռուի վայրը:

«Անոնց վրայ ելանք, մինչդեռ «Տիւնրավէն»ը դանդաղօրէն կ'ընկղմէր:

— Իսկապէս հիանալի է, կը բացականչէի, եւ սա պատեհազմի մէջ տարուած զէնքի ամէնալաւ յաջողութիւններէն մին է:

Բարեկամս ծիծաղեցաւ ու յետոյ աւելցուց .

— Ահ, որքան ֆրանսացի էք, այս պզտիկ դէպքը զէնքի յաջողութիւն կ'անուանէք: Բայց այն ատեն ինչ անուէր պիտի տաք ներկայիս Վէօրտէնի առջև մղուող պատերազմներուն .

«Մենք չորս ժամ դիմադրած էինք գերմանացիներուն, բայց Վէօրտէնի առջև վեց ամիսէ իվեր կը դիմադրէին ամբողջ գերման բանակներուն դէմ:»

«Պատերազմի ամէնալաւ դէնքի յաջողութիւնը այդ էր»:

Հեղինակը, համաձայնական պետութեանց քով գաղտնի սպասարկութեան գործակալ մը լլալով, չի մոռնար նաեւ աւելցնելու կարեւոր դէպք մը: Գերման լրտեսները յաջողած էին ձեռք ձգել գաղտնի փաստաթուղթ մը, որը ծածկագիրը լլալուն չէին կրցած հասկնալ: Լիւսիէթօ կ'ըսէ թէ «թէ երբէք գերման կառավարութիւնը վերահասու ըլլար ծածկագիր փաստաթուղթի բովանդակութեան անշուշտ վստահօրէն կրնամ ըսել թէ Գերմանիա չպիտի համարձակէր պատերազմի ձեռնարկելու: Եւ այս փաստաթուղթին գերմաններու ձեռքը անցած ըլլալու լուրը, անգլիական կառավարութեան կարեւոր անդամներէն մէկուն քանի մը գիշերներ իր քունը փախցնելու պատճառ եղած էր»:

Ընթերցողը կրնայ կռահել որ ակնարկուած մարդը Անգլիոյ վարչապետ Լոյտ Ճորճն էր և փաստաթուղթին պարունակութիւնը գաղտնի դիւանագիտութեան խաղերու մասին էր:

Պարզօրէն կ'երևայ թէ պատերազմը սադրանքներու և նենգամտութեան վերածուած էր. ճիշտ այնպէս ինչպէս բախտախաղի մէջ կ'ընեն, իր չունեցածը ունեցած ցոյց տալով և չիտթութեան մատնելով զիմացինը:

Չի մոռնա՞ք նօթել այն կարեւոր դէպքերէն մէկն ալ

պատմուած դիւանագիտական սադրանքներու տեղեակ եղողներէն, թէ Անգլիա, Ֆրանսա Իտալիա երրորդութիւն էին, միւսները, ինչպէս Ռուս կառավարութիւնը անտեղեակ իրադարձութեանց, կը հնազանդէին Յօրէյն Օֆիսի հրամաններուն և յարձակումի նշաններուն:

* * *

Գալով իւր ծրագիրներուն, քանի որ Գերմանիա պատերազմ հռչակելով նախադրձակումի պատասխանատուութիւնը ստանձնեց, ստիպողութեան տակ, հարկադրուած էր, ինչպէս վերը ըսինք, որ առաջ վերջացնել կոխը: Այս իսկ պատճառաւ հաստ ու բարակին շատ չի նայեցաւ ու խելադար յարձակումներու սկսաւ ամէն զոհողութիւն աչք առած, իր նպատակին հասնելու համար, իսկ անդին՝ Անգլիա իր աւանդական պաղարիւնութեամբ կ'աշխատէր յետաձգել պատերազմը:

Լոյտնի մէջ կը յայտարարէին թէ տեղի ունեցողը հիւժողական պատերազմ է ու եթէ պէտք ըլլայ, պիտի շարունակեն 30 տարի: Իբրև կարգախօս, Անգլիա մէջտեղ դրած էր հետեւեալ նշանաբանը. «Ոնայիկ մեր զինուորներուն, մահ թշնամիին»: Բնական էր որ յարձակող կողմը պիտի տուժէր: Անգլիա ճակատները միշտ կը բազմացնէր ու կ'ընդարձակէր, Գերմանիոյ զինուորական ուժը տարտըղնելու համար չորս հովերուն: Ինչ օգուտ ունի աշխարհիս տէր ըլլալ, բայց կորսնցնել կեանքը:

Աւերուած քաղաքներն ու նիւթական փառանքները կըրնան դարմանուիլ, բայց մեռնողներուն տեղը պարապ կը մնայ: Պարտուած կը նկատուի այն որ չի կրնար զինուորապէս պահել գրաւած հողերը:

Գերման կառավարութիւնը աճապարանքի մղող պատճառներէն մէկն ալ չեղօք պետութեանց բռնած զիրքն էր: Անոնք գաղտնապէս Անգլիոյ յարած ըլլալով մէկտեղ, երե-

առեթապէս ցոյց կուտային թէ Գերմանիոյ հետ են: Ասկիւտեղի կունենար Անգլիոյ թելադրութեամբ: Չեզոք պետութիւնները ի նպաստ Գերմանիոյ դիրք ճշտելու համար յաջողութիւններու կ'ըսպասէին, ու կը մղէին Գերմանիան՝ օրինակ Բարիզը գրաւելու:

Արդէն Անգլիոյ խորհրդաւոր արտօնութեամբ էր որ Զուիցերիա եւ Ռուսիայի պարէն կը ծախէին Գերմանիոյ, հակառակ դաշնակիցներու կեղծ բողոքներուն:

Անգլիա այս խորհրդաւոր քաղաքականութիւնը կը հետապնդէ անոր հասար որ Գերմանիա նեղը մնալով հաշտութիւն չի պահանջէ: Լոնտոն կուղէր որ Գերմանիա ամբողջովին սպառէր, հիւժէր ու վերջնականապէս ճգմուէր:

Այս իսկ պատճառաւ դաշնակիցներու միջև զգուհութիւն ծայր կուտար: Անոնք կ'ամբաստանէին զինքը իբրեւ պատճառ պատերազմի երկարաձգման: Այս կերպով սակայն Անգլիա կը ճգմէր թէ թշնամին եւ թէ կը տկարացընէր իր բարեկամները:

Գերմանիոյ պարտութիւնը չէր գոհացընէր զինքր, կը ձգտէր տկարացնել նաեւ ռուսը, որ միշտ յարձակումներու կը մղէր աւստրո-գերման եւ թրքական ճակատներու վրայ, առարկելով թէ Գերմանիա իր ամբողջ զօրութիւնը չի կեդրոնացնէ Բարիզի վրայ ու սպառնալով հակառակ պարագային Պոլիսը չիտալ ռուսերուն:

Պատերազմը երկարաձգելով, Ալպիոն կը ցանկար ընդարձակել Գերմանիոյ յարձակման ճակատները, որպէսզի վերջինս ստիպուած ըլլայ պալքանեան երկրամասը ձեղքել Թուրքիոյ օգնութիւն հասցնելու համար:

Փոխանակ Թուրքիոյ մօտաւոր ու անպաշտպան ծովեզերքները գրաւելու, Անգլիա գնաց մինչեւ Պադուա՝ գերման երկաթուղաքի վերջին կայանը գրաւելու: Ինչ հետեւոր ճակատ Գերմանիոյ համար եւ ինչ զոհողութիւններ պաշտպանելու համար այդ ճակատը:

Հոն ալ Ալպիոն սկսաւ իր սովորական խաղը: Առաջ ու ետ: Եւ այն կարծիքը կազմել կուտար թէ անզօր է Թուրքիոյ դէմ: Ասոր համար մաս մը գերիներ ալ տուաւ,

աւելին գերելու համար Գերմանիայէն:

Անգլին Ռուսիան բաւական նեղը մնացած էր: Արխանգէլը սառած էր: Ռազմամթերքը նուազած եւ քայքայուած ճամբուն հասած: Անգլիա ցոյց տալու համար որ կուզէ օգնութեան հասնիլ Ռուսիոյ, ձեռնարկեց Տարտանէլի արշաւանքին:

Այս մասին խօսքը տանք Պ. Սազանօֆին:

«915ի ձմեռուան վերջերը պատերազմը նոր զարգացումը ունեցաւ, տարածուելով Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, Ֆրանգեանգլիական բանակները արշաւանքի սկսան եւրոպական Թուրքիոյ հողին վրայ, ուր կարեւոր ուժեր զրկուեցան: Զօրամասերու ցամաքանում տեղի ունեցաւ Տարտանէլ, Պոլիսը եւ Նեղուցները գրաւելու մտադրութեամբ: Այս կերպով կը յուսային արգիլել Թուրքիոյ պատերազմը շարունակել:

Ֆրանքեանգլիական ուժերը անբաւարար էին: Արշաւանքի ծրագրին մէջ սխալ մը սպրդած էր թէ ոչ իրագործումը կարելի չեղաւ: Կ'անգիտանամ: Ամէն պարագայի տակ դաշնակիցներու դէպի Պոլիս յառաջխաղացումը արժեք մեծ գոհեր եւ յաջողութեամբ չի պսակուեցաւ:

Մինչեւ հիմա որոշապէս չի գիտցուիր թէ ո՞վ եղաւ այս արշաւանքի հեղինակը եւ գրգռիչը: Մեր նախկին դաշնակիցները կըսեն թէ այդ գաղափարը տուած է մեր ընդհ. հրամանատարը, դիւրացնելու համար ասիական ճակատի մեր գործողութիւնները: Այս ծրագիրը ուսումնասիրուած էր անգլիական ծովային նախարար Զըրչիլի կողմէ: Մեծապէս կը գնահատէի Թուրքիան կեդրոնական պետութիւններէն անջատելու գաղափարը, բայց ինծի երբեք հաճոյալի չէր որ ոչ թէ մեր բանակները եւ Սև ծովի մեր նաւատորմը, այլ մեր դաշնակիցները կատարեն այդ ձեռնարկը: Կը խորհէի թէ միւսնոյն արդիւնքը կրնային ձեռք բերել նուազ կորուստներով, Մակեդոնիոյ դաշնակից զօրամասերը զրկելով պուլկարական ճակատին վրայ:

Այս ռազմավարութիւնը առաւելութիւն պիտի տանաւ ջլատելու ֆերտինանտ թագաւորին պատերազմասէր ձեռնարկները: Մեր դաշնակիցները երբ վերջնականապէս որոշեցին կէլիպօլուի արշաւանքը, անգլիական և ֆրանսական զեապանները իրենց առօրեայ այցելութեան ընթացքին եկան ինձ տեղեկացնելու, զժողովութեամբ ծածկեցի այս յուրին անհաճոյ ըլլալը: Բաւականացայ իրենց ըսելու. «Յիշեցե՛ք որ այս առեւտանքին ձեռնարկումը ես չեմ որ ձեզմէ պահանջեցի»:

Իր նպատակը նեղուցները գրաւելով Ռուսիոյ օգնութեան հասնիլ չէր, այլ Գերմանիոյ աչքը արեւելք դարձնել: Ընկերվարական Պրքստըն եղբայրները այդ միջոցին Ռուսմանիա գացած էին ալիւր ու արմտիք ծախու առնելու համար, որպէսզի Ռուս անիա չստիպուի Գերմանիոյ ծախել: Մինչդեռ իրողութիւն է որ զնուած ալիւրը եւ արմտիքը պահուեցաւ տեղւոյն վրայ: Պրքստըն եղբայրները աւելցած դրամով անցած էին Ռուսիա, եւ ըսողներ կան թէ այդ դրամով համայնավարական բրոփականտ մղած էին:

Օրին մէկը յանկարծ սկսաւ Տարտանելի արշաւանքը: Ռմբակոծութենէն վերջ դաշնակից զօրքերը ցամաքահանուեցան: Դարձեալ նոյն խաղը, ետ ու առաջ, այսպէս իրենց ոտքին հրաւիրելով անմիա թուրքը, ու կարծած էր թէ Անգլիա Տարտանել եկած էր գրաւումի նպատակաւ: Թուրքերը այս խաղին մէջ կէս միլիոն մարդ կորսնցուցին:

Թուրքիա հոգեւարքի մէջ էր: Ճարահատ սկսաւ օգնութիւն հայցիլ իր զինակիցէն, հակառակ պարագային սպառնալով առանձին հաշտութիւն կնքելու տրամադրութիւն ցոյց տալ:

Շուտաւ էր Գերմանիա և զժողովին կացութեան մատնուած: Չեղբներու հետ առուտուր չէր կրնար ընել, անօթութիւնը ծայր աստիճանի հասած էր, միւս կողմէ թուրքերու զժողովութիւնը զինք կը մղէին վերջին զոհողութիւն մը եւս ընել, փրկուելու համար անել վիճակէն որուն ենթարկուած էր:

Գիտէր Պալքանեան երկրամասը ճեղքելու զժողովութիւնները, մեծագոյն արգելքը Պուլկարիա, որուն չեղբութիւնը բռնաբարելով, երկրորդ անգամ ըլլալով պատասխանատուութեան տակ պիտի մտնէր:

Թուրքերու քաջարար կոուիլը և դաշնակից բանակներու երկար ժամանակուայ անյաջողութիւնները և զինուորները ետ քաշելու կեղծ շարժումները զինք խրախուսեցին:

Որոշեց բաց ճամբայ պահանջել Պուլկարիայէն:

Վերջինը չէ՞ որ խաբուած էր դաշնակիցներէ պալքանեան պատերազմին, հետեւաբար, կարելի էր վրէժի զգացում արթնցնել պուլկարներու մէջ: Պահանջը ներկայացուեցաւ եւ Սօֆիայի կառավարութիւնը բնդառաջ գնաց ու կնքուեցաւ զինակցութիւնը: Գերմանիա խոստացած էր դրամական օժանդակութիւն, իսկ պուլկարները պայման դրած էին չի մասնակցիլ լուրջ կռուի, բանակին յոգնած ըլլալու պատճառը մէջտեղ նետելով:

Անդին՝ Յունաստանի թագաւորական չրջանակները գերմանասէր տրամադրութիւններ ցոյց կուտային ու արդէն բանակին մէկ մասը սպաներով մէկտեղ Գերմանիա փոխադրուած էին, պայմանաւ որ պատերազմի ճակատ չի զրկուէին:

Գործը լաւ ճամբու մէջ էր: Յարձակումը սկսաւ: Պալքանեան երկրամասի խորտուբորդ զիրքերուն հետ, սերպոսալպան — մօնտէնեկրօ զօրքերուն կատաղի զիմադրութիւնը կ'ստիպէր Գերմանիան խելագար յարձակումներ դործելու, Սերպիա իր ամբողջ ուժը հաւաքած Գերմանիոյ կողմը կը յառաջանար, առանց կարեւորութիւն տալու պուլկար յառաջխաղացումին: Կարծես թէ եղածը ռազմավարութիւն է կեղծուած:

Թոյլ տրուեցաւ որ թուրք և պուլկար զօրքերը գրաւեն Տօպրուճան: Սերպիան ճեղքելէ յետոյ, Ռուսմանիան ալ պատերազմ յայտարարեց Գերմանիոյ դէմ որ ստիպուեցաւ յարձակիլ այս երկրին դէմ ալ գրաւելու համար անգլիական ալիւրի մթերանոցները:

Աներեւակայելի չարչարանքներէ, զինուորական անագին կորուստներէ վերջ Գերմանիա Պուլիս հասաւ: Գիրկընդ-

խառն ուրախութիւն, որ կարճ տեւեց սակայն: Կարծես թէ Տարտանելի դաշնակից բանակները իրեն կ'սպասէին, անմիջապէս իրենց զինուորները քաշելով Սելանիկի դրկեցին, իրեն թէ հոնկէ կտրելու համար Գերմանիոյ ձամբան:

Համաձայնական պետութեանց զինուորական եւ դիւանագիտական մարմինները շատոնց գիտէին Սելանիկի կարեւորութիւնը, որուն լեւնային ու ծովային դիրքին առաջնակարգ նշանակութիւն կուտային: Ան աւելի նպաստաւոր դիրք ունէր պաշտպանողական պատերազմի համար, քան ուրիշ դիրքեր: Այս նկատումով բաւական ջանք թափեցին թշնամին հոն հրապուրելու, անձկագին սպասելով Գերմանիոյ յարձակումին. «ծով թափելու» համար:

Գերմանիա յոգնած էր սակայն, պէտք չէր տեսնէր Յունաստանի չէզոքութիւնն ալ բռնաբարելու: Հելլէն մամուլին հակահամաձայնական արտայայտութիւնները չէին հետաքրքրեր զինքը, կ'երևայ թէ խողերուն խորը թափանցած էր: Այս առթիւ կարժէ նկատողութեան առնել թրքական «Գարակէօզ» երգիծաթերթին մէկ ծաղրանկարը, որ կը ներկայացնէր Սելանիկի դաշնակից ուժերը լեցուած թնդանօթով, որու տակը գրուած. «Հաւ լեցուցիք սակայն գէշ պայթեցաւ... մենք չեզոք պետութեան մը հօգին վրայ արշաւելու նպատակ չունինք: Մեր պատերազմը ներքին թշնամիներով էր, որոնց ալ յաղթեցինք. Եւրոպան չի շահագրգռէր մեզ, թող իրար ջարդեն»: Ակնարկութիւնը հայկական ջարդերու մասին:

Դաշնակիցները երբ տեսան թէ Գերմանիոյ յարձակողական կորովը կտրած է, ստիպուեցան իրենք յարձակելու: Այսպէս, Յունաստանի յարձակումով և Պուլկարիոյ փախուստով կնքուեցաւ առանձին եւ նախնական զինադադար:

Սելանիկի գրաւման մասին Պ. Վալէնթին Թօմսըն «Նիւ Եորք Թայմզ»-ի 1930 ապրիլ 13ի թիւին մէջ հետեւեալ շահեկան տեղեկութիւնները կուտայ: Յօդուածին մէջ երևցած յուշերը ջրելու չպիտի աշխատիմ, այլ պիտի ջանամ վերլուծել, զատելով իրականը կեղծէն: Պ. յօդուածագիրը

ինք ալ կը խօսի գերման գործակալներու գործունէութեան մասին, որոնց ներկայութիւնը ամէն տեղ զգալի էր: Դաշնակից դիւանագիտական մարմինները գիտմամբ ժողովներ կը գումարէին և ժողովներու որոշումները գիտմամբ կը տարածայնէին, որպէսզի թշնամին սխալ հասկացողութեամբ չփոթութեան մատնուի, առանց հասկնալու բուն նպատակը: Այսպէսով կրնանք ըսել թէ այս կարգի խնդիրներու շարքին կը պատկանէր Պ. Վալէնթին Թօմսընի պատմածը, որուն մէջ աչքի զարնող բան մը կայ որ քողարկուած կ'երևի. ան կը գրէ. «Կը յիշեմ Պրիանը այն օրերուն, իր ծրագիրներէն զատ ուրիշ բանի մասին չէր խորհէր: Իրեն կը թուէր թէ ամբողջ աշխարհ իրեն դէմ է, մինչեւ անգամ բարեկամները կը կատակէին»: Ականջը խօսի Խ. Ռուսիոյ վախկոտ վարիչներուն:

Ահա Պ. Թօմսընի յօդուածը.

«Ժողովին մէջ զօրավար Կասթէլլո ըսաւ թէ արեւելքի ճակատին վրայ բաց պատուհան մը կայ: Անկէ անցնելով կրնանք վիէննա երթալ Սելանիկի ձամբով, (Անգլիա կը պնդէր Տարտանելի վրայով. Մ. Հ.): Այս կերպով էր որ արեւելեան ճակատ ստեղծելու խնդիրը պաշտօնապէս արծարծուեցաւ, սակայն ընդհանուր սպայակոյտը համաձայն չգտնուեցաւ, ծրագիրը չընդունուեցաւ:

«Երբ Պուլկարիա պատերազմի մտաւ և սերպերը պարտուեցան, աւստրո-պուլկարո-գերման միացեալ յարձակողականէն, Ֆրանսա և Անգլիա, անի մը զօրամասեր դրկեցին սերպերուն օգնելու: Այս զօրամասերը ոչինչ կրնային ըսել եթէ ոչ փրկել սերպ բանակին բեկորները»:

«Սելանիկի մէջ էր որ թշնամիի ճակատը ճեղքուեցաւ: Պատերազմէն յետոյ, Հինտէնպուրկ գրեց Բայզերին. «Մեզի համար ընելիք մէկ բան կայ. ստորագրել դաշինքը»: Ահա թէ ինչպէս ստեղծուեցաւ Սելանիկի ճակատը»:

* *

Հարցում մը: Պուլկարիա ինչպէս համարձակեցաւ Գերմանիոյ հետ զինակցել այնպիսի ատեն մը, երբ վերջինը օրհասական կոիւններ կը մղէր մեծ ուժերու դէմ, իր

վերջին բախտը փորձելով: Այն պահուն, երբ գերման ժողովուրդը եկեղեցիներու մէջ Աստուծոյ օգնութեան կ'ապաւինէր, ինչպէս կ'ըլլայ որ Պուլկարիա կը միանայ Գերմանիոյ:

Արդեօք վրէժի զգացումէ դրդուած: Երբեք: Եղածը խաղ էր: Պուլկարիա պատերազմի նետուեցաւ Անգլիոյ հաւանութիւնով, որպէսզի Գերմանիա քիչ մը յոյս ունենար և պատերազմը քիչ մ'աւելի շարունակէր:

Ասիկա կը հաստատուի արդէն պուլկար բանակին լուրջ կռիւներու չի մասնակցելովը: Տարբեր բան թէ հողային վարձատրութիւն չեղաւ իրեն, իբրեւ գաղտնի դաշնակից, ինչպէս նոյնը եղաւ Իտալիոյ և Յունաստանի նըկատմամբ:

Դեռ շատ դոճողութիւններու պէտք կայ որպէսզի ամէն մէկը ստանայ իր բաժինը: Ահա թէ ինչու լուրջ պատճառներ կան ենթադրելու թէ պատերազմը չէ գաղթած, այլ կը շարունակուի գաղտնօրէն:

Յիշած էինք թէ ընկերվարական Պրքութիւն եղբայրները անգլիական կառավարութեանէն իրենց ստացած դրամին մէկ մասով Ռուսիոյ ալիւրը գնելէ յետոյ, աւելցած գըրամով Ռուսիա անցած էին, ոմանց կարծիքով հոն համայնավարական բրդականտ մղելու, խոտովութիւններ առաջ բերելու պատերազմին դէմ, որպէսզի Անգլիոյ կողմէ պատերազմին սկիզբը Ռուսիոյ խոստացուած Պոլսոյ կցումը անիրականալի դառնայ: Ըսած էինք նաեւ թէ Անգլիա կ'աշխատէր թշնամին ճզմել ու միանգամայն տկարացնել իր բարեկամները: Այս քաղաքականութեան շնորհիւ էր որ ռուս բանակները քայքայուեցան, տարիներ տեւող անխորհուրդ յարձակումներու հետեանքով, որոնց միջոցին 600 կառաչար Բարբաթեան լեռներէն վիրաւոր կը փոխադրէին: Օղնութիւնը կ'ուշանար... Լորտ Քիչնէրի առաքելութիւնը նպատակին չէր հասնէր, խորհրդաւոր անյայտացումով: Այս առեղծուածը դեռ լուծուած չէ:

Եւ պատահեցաւ անխուսափելին: Ռուսիան ներկելով յեղափոխութեան ու արեան ալիքներու մէջ, դաշնակիցներ-

ընդ պաշտան իրենց օժանդակութիւնը, առարկելով թէ յոգնած են:

Շատ ուշ մնացին՝ երբ իրենց անբարեացակամութիւնը քողարկելու նպատակաւ, որոշեցին փախստական Վրանկէլի հրամանատարութեան տակ ուժ զրկել Յունաստանի մասնակցութեամբ, որը համաձայնականներու կողքին ըլլալով, լուրջ կռիւներու մասնակցած չէր: Պէտք էր որ ան ալ տըկարանար իր ուժին համեմատութեամբ: Վրանկէլի ուժին անբարարարութեան պատճառաւ ձախողեցաւ անոր առաքելութիւնն ալ:

Կասկած չկայ թէ եթէ ձարական Ռուսիա ապրէր, Անգլիոյ արեւելեան շահերը պիտի վտանգուէին, որովհետեւ Ռուսիա կարող էր բարեկամներ ու զինակիցներ ձարել, մինչդեռ Խ. Միութիւնը ամէնէն ատելի, վտանգաւոր թշնամի, որուն յաղթութիւնը միւս դրամատիրական պետութեանց պարտութիւնը կը նշանակէ:

Արդ նկատողութեան առնուելիք ամէնակարեւոր խնդիրը ան է թէ, Գերման Հանրապետութիւնը տնտեսական ու բարոյական օժանդակութիւն կ'ստանայ Անգլիայէն եւ Ամերիկայէն, միւս կողմէ քեմալական Թուրքիա ստաբիլայ ըլլալով անոնց դուրդուրանքին, մոռցնել կուտայ իր սրբարազորութիւնները: Ասոնք կ'ապացուցանեն թէ համաձայնական պետութեանց զինուորական զաղտնի դաշնակցութիւնը դեռ կը շարունակուի, սա տարբերութեամբ որ նախկին Ռուսիոյ տեղը հանրապետական Գերմանիան և հայկականին տեղն ալ բռնած են քեմալական Թուրքիան ի վրաս Կովկասահայաստանի: Մօտաւոր ապագան ցոյց պիտի տայ թէ մեր եզրակացութիւնը երեւակայական չէ: Ասոր ապացոյց չէ՞ միթէ Պրիանի Եւրոպայի միացեալ նահանգներու հրաւերը որուն պաշտօնապէս պիտի մասնակցին Գերմանիա և Թուրքիա. այս վերջինը անշուշտ այն պարագային եթէ Խ. Միութեան զինակցութիւնը չապահովէ ընդդէմ Եւրոպայի:

Այս մասին կ'արժէ ուշադրութեամբ կարդալ թուրք թերթերու գրածները: Կառավարական պաշտօնաթերթ «Հա-

քիմիէթը Միլիէ» յօգուածներու շարքով մը մեկնաբանելէ վերջ եւրոպայի միացեալ նահանգներու ծրագիրը կ'աւելցնէ. «Անոր իրագործումը բազմաթիւ դժուարութիւններու պիտի հանդիպի, եթէ երբեք Ռուսիա եւ Թուրքիա իրենց մասնակցութիւնը չի բերեն»:

«Ճիւմհուրիէթ» կը գրէ թէ «Թուրքիոյ համեմատական դաշնակցութեան մասնակցութիւնը իր կարեւորութիւնը ունի, ինչպէս չեչտած էր հելլէն կառավարութիւնը: Թուրքիա թշնամական դիրք չունի եւրոպայի դաշնակցութեան ծրագրին դէմ»:

«Միլիէթ» ի մէջ երեսփոխան Մահմետ պէյ վեր առնելով Գերմանիոյ թելադրութիւնը ի մասին Թուրքիոյ մասնակցութեան Պրիանի ծրագրին վիճաբանութեան, կը գրէ. «Գերմանիա յարմար կը գտնէ Թուրքիոյ մասնակցութիւնը եւրոպայի Դաշնակցութեան»: Մահմետ պէյ կը գրէ նաեւ թէ, «Թուրքիոյ մասնակցութիւնը բոլորովին անկարելի չէ, տրուած ըլլալով որ Ժընէվի Արիսպագոսը նպատակ ունի խաղաղութեան պահպանումը: Քանի որ Թուրքիա եւս գործով ապացոյցը տուաւ իր խաղաղասիրութեան, հետեւեալ որ մէկ արգելք չի մնար Թուրքիոյ Ազգերու Դաշնակցութեան անդամակցութեան դէմ»:

Հարկ չկայ բռնութեան թուրք թիրթիրը Քեմալի կառավարութեան թելադրանքով է որ կը գրեն: Սակայն եւ այնպէս այդ հազուատին ներքեւ պահուած սաղայելական դադունք մը կայ, որ ամենայն մերկութեամբ իր սուր առաջները կը ցուցնէ:

Իրողութիւն է որ եթէ Թուրքերը չի յաջողին զինակցիլ Խ. Միութեան հետ Պրիանի ծրագրին դէմ, այս անգամ պիտի մասնակցին Ազգերու Դաշնակցութեան ի վնաս Խ. Միութեան:

Այն օրէն իվեր երբ քեմալական Թուրքիա ազատեցաւ իր նախորդներուն գործած սխալներուն քաղաքական պատասխանատուութենէն, չնորհիւ Անգլիոյ գաղթավայրերուն, Լոնտոնի կառավարութեան վրայ բանեցուցած ճնշումին, սկսաւ ինքզինքը հաւասարակշռել:

Բայց Անգլիա իր հաշիւը գիտէր: Ան օգտագործեց Մուսթաֆա Քեմալը ընդդէմ խալիֆայութեան եւ Խ. Միութեան Կովկասի ճամբով սնուցած յաւակնութիւններուն:

Անգլիա կ'երեւի խոստացած էր Թուրքիոյ Կովկասի կըցումը, անոր առջեւ պարզելով Թուրանիզմի ճամբան, փոխարէն ստանալով խալիֆայութեան ջնջումը:

Մինչ այս ծրագրին գործադրութիւնը, Անգլիա աշխատեցաւ զօրացնել Քեմալը յաշիւ ներքին թէ արտաքին աշխարհին: Մ. Քեմալ համբաւի տիրացաւ, գրաւեալ չըրջաններէն դաշնակից ուժերու առանց լուրջ ընդդիմութեան պարպումով: Իր համբաւին նպաստեցին Հայաստանի Կիլիկիոյ եւ Իզմիրի յաջողութիւնները: Այս կերպով ցոյց տուաւ թէ ինքը սուլթաններէն եւ իթթիհատականներէն աւելի օտարատեաց է:

Այս բոլորը ձեռքի տակէն ընողը Անգլիան էր: Մուսթաֆա Քեմալը խալիֆա յայտարարելու համար գաղթավայրերու իսլամներուն փափաքը ինչի՞ հետեւանք էր, որը մերժուեցաւ Քեմալին կողմէ:

Այլեւս շատ յստակ է որ ներկայիս ինչո՞ւ անգլիացիք կուզեն զօրաւոր ցոյց տալ Թուրքիան, զմոռելով ամոր դիակը որ չի նեխի: Ճիշտ տեղին չէ՞ր Աւստրիայի վարչապետին սա խօսքը. «Մեր քաղաքական ձախորդութիւններուն ամէնէն կարեւորը այն էր թէ մենք պատերազմի ելանք մեր ուսերուն շարկած թրքական դիակը»:

Այս իրականութիւնը ծածկելու համար տեղի ունեցաւ Թուրքիոյ վերջին մարզահամարը, յատկապէս բնակչութեան քանակը կրկնապատկուած ցոյց տալու համար:

Մենք որ կողք կողքի ապրած ենք Թուրքերու հետ գիտենք թէ ինչ թիւ ունին Թուրքերը:

Հոս մէջ կը բերենք անգլիացի դրօսաշրջիկ միս Փօրպէսի մէկ յօդուածը հրատարակուած «Տէյլի Թէլէկրաֆ»-ի մէջ, ցոյց տալու համար Թուրքիոյ կարեւորութիւնը:

«Ապտիւլ Համիտի չըջանին Թուրքերը հիւր էին իրենց երկրին մէջ: Ուրիշ ամէն ազգ կը շահագործէր զիրենք»:

Թուրքիոյ մէջ արուեստը եւ զրամբ օտարներու ձեռքն էր: Հայեր, յոյներ, հրեաներ եւ եւրոպացիներ եւրոպայի հիւանդ մարդը աւելի չահագործելու եւ զրամ կորզելու համար կ'աշխատէին: Ասոնց Թուրքիոյ ծախած հրացանները եւ մեքենաները չէին գործէր, բանակին անուշով, յանձնարարուած կոշիկներուն կրունկները խաւաքարտէ էին: Հին Թուրքիան փտտած կառավարութիւն մըն էր: Այս ընդարձակ կայսրութիւնը թուրք ազգին համար ոչ թէ զօրութեան՝ այլ տկարութեան աղբիւր մըն էր: Գարիթիւլասիօնները՝ կառավարութիւնը օտարներու գէմ այս ուժէն զրկած էին: Կառավարութիւնը եթէ ձայն հանէր, եւրոպական մարտանաւ մը կ'զգացնէր անոր՝ Պոստոյ համակերպելու պարտաւորութիւնը եւրոպայի:

«Ասոր համար նոր Թուրքիան իր կեդրոնը եւրոպական թնդանօթներու հասողութենէն հեռու տեղ մը հաստատեց:

«Նոր Թուրքիա իր բանակովը երկիրը փրկեց եւ ամբողջ եւրոպայի ասպարէզ կարողաց: Պատմութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով փառաբար Թուրք կառավարութիւն մը հաստատուեցաւ: Նոր կառավարութիւնը Ազգ. կառավարութիւն մըն է, անոր կեդրոնը ամերիկեան դրութեամբ շինուած է. նոր կառավարութեան աչքը ոչ թէ անցեալին, այլ ապագային յառած է:

«Նոր Թուրքիոյ ամէն գործերը արդիական են եւ իր ջանքերով եւ գրամագլուխովը շինուած է ան: Բայց Թուրքիա ամէն բանէ առաջ ինքզինքը պաշտպանելու պատրաստ ըլլալով, իր պիւտճէին կէսը հարկադրուած է յատկացնելու այնպիսի նպատակներու որոնք / անմիջական արդիւնք չունին: Այդ պատճառաւ պիւտճէին 100ին 40ը բանակին եւ ռաւիկ. զինուորութեան, ռազմագլխակաւ կարեւորութիւն ունեցող եւ տնտեսական արժէքը շատ քիչ եղող երկաթուղիներու կը յատկացուի:

«Թուրքիա պատերազմէն առաջ իր կադինի, բուրգի, միրգի եւ ծխախոտի բնական արտադրութիւնները օտար հրապարակներ կը զրկէր: Պրատֆօրտ Թուրքիոյ բուրգը, Ամերիկա չոր պտուղը կը գնէր: Այսօր հարաւային Աֆրիկէ եւ

Գալիֆօրնիա կը մրցին անոր հետ: Պալքաններու ծխախոտի բերքը օրէ օր կ'աւելնայ:

«Այս օրուան ելմտական եւ տնտեսական տաղնապին պատճառները ասոնք են: Բայց Թուրքիա Ռուսիոյ եւ Իտալիոյ հետ դաշնագիրները կնքած, մէկ կողմէն Սուրիոյ հետ հասկացողութեան գալով եւ Յունաստանի հետ ալ յարմարելով, երկրագործութեան, արհեստներու, փոխադրութեան ոռոգման գործերը (առանց կենդանացնելու գաբիթիւլասիօնները) զարգացնելու համար օտար գրամագլուխի պէտք կայ:

«Վերջին մարդահամարին համաձայն, Թուրքիա 13 միլիոնէ կը բաղկանայ: Բայց Ռուսիոյ մէջ 30 միլիոն թուրք կը գտնուի: Ճամբորդ մը միայն թուրքերէն գիտնալով Ազգական ծովէն մինչեւ չինական սահմանները կրնայ՝ երթալ: Այս պարագային մէջ Թուրքիա միայն այսօրուան սահմանադուխովչկրնար զատուիլ՝ որովհետեւ բնդարձակ երկրի կէսէն աւելի ընդարձակ եղող տեղում մը մէջ քաղաքական եւ ցեղային ազդեցութիւն ունի»:

Մեր պրպտումները չարունակելով, ըսենք թէ Ալպիոնի դիւանագէտները իրենց ծրագիրները կարենալ յաջողցնելու համար տարիներով կ'աշխատին առանց յուսահատելու: Ասիկա իրենց ցեղային նկարագրի յատկանիշն է արդէն:

Անոնք գաղտնօրէն կազմակերպեցին քեմալական յեղափոխութիւնը, վերակենդանացնելով Թուրքիան, որ հետզհետէ ուժ ստանալով դաշնագիրներու գործադրութեան գէմ կ'արտայայտուէր:

Թուրքիա դաշնակիցներէն ստացած օժանդակութիւնով, երեւութապէս կը պայքարէր անոնց դէմ: Մինչեւ անգամ, խաղը ծածկելու համար, Անգլիա իբրեւ թէ Բէմալը պատժելու համար ուժ զրկեց, յանձին Յունաստանի, որ գնաց գրաւեց Փոքր Ասիան:

Նոր Թուրքիոյ վարիչները Անգլիոյ նպատակը կոահելով, ջնջեցին խալիֆայութիւնը եւ անմիջապէս անոր տըրամագրութիւնները օգտագործելով Կովկասը գրաւելու մասին սկսան մտածել:

Օրին մէկը, Ֆրանսայէն զինւորական առաքելութիւն մը ճամբայ կ'ելլէր Հայաստանը ուսումնասիրելու համար: Պատուիրակութիւնը Հայաստանը պտտելէ յետոյ, Թուրքիա կ'անցնէր:

Շատ չի տեսցի Քեազիմ Գարա Պէքիր փաշա յարձակեցաւ Հայաստանի վրայ, ուղղուելով այն կէտին վրայ, ուր հայկական ուժերը տկար էին, բռնած ըլլալով վրայական ու թաթարական ճակատները:

Գարա Պէքիրի՝ Հայաստանէն գրաւած հողերով, Թուրքիոյ ճամբան բացուած էր, եթէ երբեք ուսումնական բանակը կ'ովկասի մէջ չերեւար եւ չի կասեցնէր թրքական յառաջխաղացումը: Այս կերպով, եթէ Թուրքիա չի յաջողեցաւ գրաւել ամբողջ կովկասը, գոնէ տիրացաւ Հայաստանի ողնաշարին, ուրկէ դիւրին է յառաջանալ, եթէ առիթ ստեղծուի, և՛ Միութեան անմիտ գործելակերպին չնորհիւ:

Հայաստանի մասնակի գրաւումով չի վերջացաւ մեր քաղաքական դժբախտութիւնը, որուն յաջորդեց Ելիկիոյ պարտութիւնը եւ Իզմիրի աղէտը, մեծ մասամբ արդիւնք մեր անվարչապէտ մարմիններուն, որոնք չի կրցան ժամանակին չօչափել Անգլիոյ տրամադրութիւնները ի նպաստ մեզի: Ամերիկա կոահելով Անգլիոյ նպատակը հայկական մանտաղի մասին, և՛ Միութիւնը վտանգ համարելով իրեն դէմ, ձեռք քաշեց մանտաթէն, ըստ Մընրոյի վարդապետութեան, պատճառ ըլլալով մեր ներկայ աղէտին: Հայերը չ'ացած էին տրուած խոստումներէն, մինչդեռ «կրեան յաջողեցաւ չահիլ մրցանակը»:

Իսկ ներկայիս, բնազդաբար թէ գիտակցաբար, տարադիր հայութիւնը մեծ չրջագիծով մը չրջապատեց Թուրքիան, Ռումանիայէն դէպի Միջերկրական, անկէ Սուրիա, մինչեւ Պարսկաստան ու Հայաստան: Եթէ առիթը օգտագործելով մեր քաղաքական ուղղութիւնը վերգնահատութեան չենթարկենք, փոխանակ գործօն դեր մը կատարելու, ուսակութեան թնդանութիւն կերպիտի ըլլանք:

Արդէն այս նկատումներով էր որ մեծ պետութեանց

դռները գոցել տուաւ մեր առջեւ Անգլիա:

Դարձեալ Անգլիոյ թերադրութեամբ կազմակերպուած կ'երեւէր Նանսէնեան ծրագիրը: Եթէ երբեք Անգլիա լըրջօրէն վերաբերուէր դէպի այդ ծրագիրը, պէտք չկար Նանսէնը Հայաստան զրկելու: Ան կ'յնար հայկական խնդիրը իր գլխէն նետել, քանի որ հայերն ալ այդ կը պահանջէին:

Նանսէնը Հայաստան զրկուեցաւ պարզապէս տեղւոյն վրայ պաշտօնապէս յայտարարելու. թէ անկարելի է այդ ծրագիրը եւ աննպաստ հայ դատին, որ կը ճանչցուէր Թուրքահայաստան անունով, աւելի քան կէս դարէ ի վեր միջազգային կարծիքը իր վրայ սեւեռելով:

Նանսէնի առաքելութեան արդիւնքը եւ այս մասին եղած վիճարանութիւնները ամէնուն յայտնի են: Զգալիօրէն կը տեսնուի թէ կովկասահայաստանի դատին թշնամին ոչ թէ միայն Թուրքը, ուսը, թաթարն ու վրացին են, այլ Ազգ. Դաշնակցութեան չրջանակներն ալ, որոնք երբեք չեն մեղադրեր և՛ Ռուման, երբ Հայկ. Դատի մասին կը խօսուի, այլ միշտ կ'ակնարկեն Թուրքիոյ: Ու արդէն Արարատեան Հայաստանի տեղափոխութեան խնդիրը անոնք չէ որ հնարեցին, այլ մեր պապերը, դարերու փորձառութեան վրայ հիմնուելով ու որոշեցին Հայաստանը տեղափոխել Կիլիկիա:

Այս չրջանը աշխարհագրականօրէն աւելի ապահով է, չրջապատուած ըլլալով մէկ կողմէ ֆրանսական գօտիով եւ ծովով:

Կիլիկիան ալ միակ տեղն է՝ ուր հայը կրնայ զարգացնել իր ընդունակութիւնները, բարգաւաճիլ ու քաղաքականապէս հասուննալ: Անհամեմատ աւելի դիւրին է Կիլիկիոյ պաշտպանութիւնը, քան ներկայ Հայաստանի, որ չրջապատուած է բարբարոս եւ կիսակիրթ ժողովուրդներով:

Պատմական աւանդութիւն մը արդէն կ'ըսէ թէ հայը Միջերկրականէն Արարատ բարձրացած է, այսինքն չորս մեծ գետերով (Սինուն, Ճինուն, Եփրատ ու Տիգրիս) ոռոգ-

ուած եղեմական պարտեզէն, որ կը զովանար Միջերկրականի մշտական զեփիւռով ու տարածուելով Մշոյ դաշտէն մինչեւ Միջերկրական:

Հասած է ժամը, որ ճշդենք մեր դիրքը քաղաքական ձախորդութիւններէ վերջ, մանաւանդ որ երևանի կառավարութեան մէկ անգամը Փարիզի մէջ կը յայտարարէր. «Մենք ամենայն հայոց կառավարութիւն չենք»: Մարդ երբ կ'ստանայ ու կը կորսնցնէ, հաւասար կ'ըլլայ չստացողին: Ներկայիս Անգլիա կ'ուզէ օգտագործել հայուն, քիւրտին և ասորիին ռազմական բնազդը, սակայն եւ այնպէս հաշուեյարդարի պահուն ինքն է որ բաժանումը պիտի բնէ ուղած ձեւով: Հակառակ պարագային, ինչպէս բռնութեամբ քչեցին մեզ մեր հայրենիքէն իրենց յարմար դատած վայրը, այնպէս ալ պիտի վարուին մեզի հետ, դատական վերջնական վճիռը վերապահելով իրենց: Աւելի գէշը կրնայ պատահիլ, եթէ խմբու գովամակութիւն ցոյց տանք հրամայուած բաժակը: Առանց դիւանագիտութեան, յեղափոխական շրջանը անցած կ'երեւի: Քէմալի յաջողութեան գաղտնիքը հոս է: Բարձր քաղաքականութենէ չհասկցող ազգեր ապրելու իրաւունք չունին: Եզը իր չուանով կը խեղդուի:

Մեր ներկայ աշխատանքը լաւագոյն կերպով պարզած է Պ. Այ. Սատիսեան, որուն քաղաքական մէկ յօդուածը «Ազգերի Դաշնակցութիւնը եւ մեր պահանջները» խորագրին տակ, կուտանք ամբողջութեամբ:

«Ազգային քաղաքական գաղափարները չեն իրագործուած կարճ ժամանակամիջոցում: Երբեմն ազգերը ստիպւած են տասնեակ տարիներով սպասել իրանց սիրած իդէալների իրագործմանը: Յաւայի է ասել, որ կան պատմութեան մէջ շրջաններ, երբ երկար դարեր ազգեր սպասում են իրենց ազատագրումը, ինչպէս ցոյց են տալիս Տաճկաստանի հետ երբեմն կապւած ազգեր, ինչպէս բուլղարներ, յոյներ, սերբեր, ալպանացիք, արաբներ: Սրանց շարքում գտնուում է և հայ ժողովուրդը: Պէտք է ընդունել որ հայ ժողովուրդի ազատագրական շարժումը գոյութիւն ունի արդէն մի քանի

տասնեակ տարիներէ ի վեր, եթէ չասենք երկու դար, եթէ ըսկսենք հաշուել Իսրայել Օրիի օրերից: Մեր ճանապարհը եղաւ շատ փշոտ եւ ծանր: Դրա պատճառները շատ են. — մեր աշխարհագրական դրութիւնը, հարևանների թշնամութիւնը, ազգի քանակի փոքրութիւնը, մեծ պետութիւնների խաղաղախ վերաբերմունք, Տաճկաստանի ուժը և այլն: Բայց այդ բոլորը չի յուսահատեցնում մեզ այսօր էլ փնտռել նոր ճանապարհներ մեր դատը պաշտպանելու:

Այսօր ես պիտի խօսեմ Ազգերի Դաշնակցութեան վրայ, իբրեւ մեր հարցի մէկ ազգակին:

Ինչ ենք սպասում մենք Ազգերի Դաշնակցութիւնից ներկայ պայմաններում. երեք բան: Առաջինը՝ մեր գաղութականների նիւթական և իրաւական դրութիւնը ապահովել, քանի որ մեր դատը համար հարկաւոր է պահել մեր ժողովուրդի համրաքը: Մեր ժողովուրդը չտարտղնել, քանի որ ջարդերից յետոյ մենք ոչ աւելի քան երեք միլիոն մարդ ունենք, որից միմիայն 800.000ը ապրում է Հայաստանի մէջ: Եւ այս աշխատանքը այսօր կատարւում է Ազգերի Դաշնակցութեան մէջ:

Երկրորդ գործ. — Տաճկաստանի Ազգերի Դաշնակցութեան մէջ մտնելու պարագան. եթէ նա կը մտնի եւ նրան կ'ընդունեն, առնալով ճակատ կերպով պահանջել որ նրա ընդունելութեան պայմաններից մէկը լինի հայկական պահանջների բաւարարութիւնը: Դրա համար մենք անպայման ահազին ջանք ու եռանդ պիտի գործածենք: Դրա մասին ոչ միայն Հ. Հ. Պատուիրակութիւնը պիտի մտածէ, այլ բոլոր շրջանները եւ կուսակցութիւնները առանց խտրութեան:

Երրորդ գործ. — միշտ եւ անդադար յեղեցնել Ազգերի Դաշնակցութեան. որ նա չորս անգամ բանաձեւներ է հանել յօգուտ հայկական հարցի եւ այդ բանաձեւների տակ 50 պետութիւնների ստրագրութիւն կայ:

Ահա այս երեք գործերի համար է որ մենք պիտի աշխատենք Ազգերի Դաշնակցութեան մէջ: Ոմանք ասում են որ Ազգերի Դաշնակցութիւնը թոյլ մարմին է, ուժեղ ազգակ

չէ միջազգային ասպարիզում: Բայց մենք պիտի օգտագործենք բոլոր ազդակները, թոյլ եւ ուժեղ: Ոչ մէկը չպիտի փախցնենք»:

Արդէն Պ. Ա. Ահարոնեանն ալ յայտարարած չէ՞ր թէ Ռուսահայաստանի եւ Թրքահայաստանի խնդիր չկայ:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը թէեւ մէկ հայութեան եւ մէկ հայրենիքի գաղափարը կը պաշտպանէ, բայց դժբախտաբար, իր վրայ դրուած յոյսերը չարդարացներ: Ան կը խորհի թէ Հայաստանի մէկ մասը ազատուած է եւ կը մնայ միւս մասը, համաձայն Սեվրի դաշնագրին: Բայց բուն խնդիրը այս կէտին մէջն է: Դաշնակցութիւնը կը մոռնայ թէ ուրիշ դաշնագիրներու նման Սեվրի դաշնագիրը չեղեալ նկատուեցաւ: Մուսթաֆա Բեմալի բեմ ելլելովը, Թուրքիոյ գրաւեալ շրջանները պարսպուեցան, աշխարհագրական քարտէսներու գծումը յետաձգուեցաւ, մինչեւ նոր պատերազմ նոր հաշուեյարդար:

Փոքր պետութիւնները կ'ստեղծուին, երբ մեծերուն շահը կը պահանջէ: Առանց Անգլիոյ կամքին տերեւ անգամ չի շարժիր: Քնանալու ատենը չէ:

Երբ քեմալական Թուրքիոյ թուրանական ծրագրին մէկ մասը իրականութիւն դարձեր է, սպասելով ամբողջութեան ահա միւս կողմէ Քրտականը, Հայաստանի սրտին վրայ: Անգլիոյ բացարձակ կամքն է որ կը գործէ: Ազգ. Դաշնակցութիւնը հայ գաղթականները կը տեղաւորէ ընդհանրապէս Միջերկրականի աւազանին շուրջ, սիրօթուրք սահմանին վրայ, իբրեւ ազգային օճախ: Միւս կողմէ, քեմալական կառավարութիւնն ալ Անատոլուի հայութիւնը կը քշէ դէպի Սուրիա, յայտարարելով թէ Հայաստան կը զրկէ:

Արդ, մեզի ուրիշ բան չի մնար եթէ ոչ համակերպիլ իրականութեան:

* *

Ճիշտ է որ Սուրիոյ մէջ տեղաւորուած գաղթականու-

թեան համայնավարական ձգտումներ վերագրելով, Խ. Ռուսիոյ յարձակումի ճամբան ցոյց տալու կ'աշխատին: Այս մասին ահա թէ ինչ կը գրէ Քարամ Միւրհէմ սուրիական թերթի մը մէջ. «Բայց հակառակ այդ բոլորին, քաղաքականութիւնը կ'ստիպէր որ հայերը այս երկրին մէջ տեղաւորուէին եւ անոնք հոս հաստատուած են միմիայն այդ քաղաքական տեսակետները գոհացնելու համար: Եւ եթէ վաղը փոխուին այդ տեսակետները, այն ատեն զանոնք պիտի ստիպեն ուրիշ տեղ մը կեդրոնանալու, կարծես թէ հայերը խրտուիլակներ եղած ըլլային կամ փոխանակելի դրամ, որ կը գոհեն ամէն ժամանակ կամ ամէն վայրկեան»:

Սուրիացի ծանօթ լրագրողը մօտէն կը չօչափէ մեր վերեւի կարծիքները: Անգլիոյ նպատակները բազմակողմանի են: Հակառակը պատահելով, Խ. Մուսթիւնը թուրքերուն միացած եթէ յարձակում չի գործէ Սուրիոյ վրայ Քրանսացիները ծովը թափելու համար, այն ժամանակ Անգլիոյ դրդուածով հայերը պիտի յարձակին Կիլիկիոյ վրայ, Ռուսիան գրգռելու համար:

Դատելով թերթերու հրատարակութիւններէն, այն համոզումը կը գոյացնենք թէ Ֆօրէյն Օֆիսը մասնաւոր լրատուներու միջոցաւ այլ ընդ այլոյ գրոյցներ հրապարակ կը նետէ փոքր ազգերու իրաւունքներու մասին կամ գուշակներու միջոցաւ գուշակութիւններ ընել կուտայ անկլոսոս ապագայ պատերազմի մասին, աւելցնելով թէ «Անգլիա ծովամոյն պիտի ըլլայ, գաղթավայրերը պիտի ապրտամբին» եւ այլն: Այս բոլորը կ'ըլլան պարզապէս Ռուսիոյ պատերազմական կիրքերը գրգռելու համար:

Մէջ բերենք արար թերթի մը կարծիքը եւս պատկերը լրացնելու համար. «Պրանսա Ազգ, Ընկերակցութեան աջակցութեամբ կուզէ հայ ազգը ծառայեցնել իր աշխարհակալութեանց յառաջապահի աշխատութեան: Անիկա շատ լաւ գիտէ թէ յոյսը դնելու չէ արար զինուորներուն վրայ, որոնք երբեք թուրքին դէմ չպիտի կռուին Քրանսացիներու համար, որ իրենց հայրենիքը գրաւած է այնքան ան-

արդար կերպով)։ Ուրիշ երկու փաստեր եւս։

Անգլիոյ հռչակաւոր կին օրագրողներէն Միս Ռօզլիթա Ֆօրպէս ընդունուած է վերջերս պարսից Շահին կողմէ, որ հետեւեալ կարևոր յայտարարութիւնները ըրած է երկրին քաղաքականութեան մասին։

«Գալով ներքին քաղաքականութեան, երկրին մէջ համայնաշարութեան հակելու ունէ վտանգ չիկայ։ Պարսիկները ունէ համակրանք չունին համայնավարներուն հանդէպ բայց եթէ պատահի որ երկիրը գտնուի երկու օղակի միջև, այսինքն օտար եւ համայնավար գրաւումի միջև, ես կը նախընտրեմ պոլշեւիկութիւնը եւ անձամբ գլուխը կ'անցընիմ կարմիր բանակին»։

ԼՈՆՏՈՆ. — Պահպանողական թերթերը գովեստը կ'ընեն Սըտքի փաշայի կառավարութեան եւ կը մաղթեն որ երկար ժամանակ մնայ իշխանութեան գլուխը։ Միւս կողմ ժամանակ կը յայտարարեն թէ՛ Անգլիոյ աշխատաւորական կառավարութիւնը կը համակրի Վաֆթին եւ անպաշտօն կերպով բանակցութիւններ կը կատարէ դաշնագրի մը կնքումին համար, խախտելով այս կերպով Սըտքի փաշայի զիրքը։

«Մօրնինկ Բօսթ» մեկնելով Վաֆթի վերջին գործունէութիւնը, կը հաւաստէ թէ՛ սովետական յեղափոխական մեթոտներ ընդգրկած է եւ մօտալուտ գործակցութիւն մը պիտի ունենայ Մոսկուայի հետ պայքարելու համար անգլիացիներուն դէմ»։

Ինչ կ'ենթադրուի ատկէ, եթէ ոչ արաբներու կապը Ռուսիոյ հետ, բայց իրականին մէջ խաղ է նաեւ ասիկա որ նպատակ ունի Մոսկուայի վարիչներուն յարձակողական ախորժակները սրել, այն գաղափարը կազմել տալով անոնց թէ յենարան կրնան գտնել արաբներու մէջ ալ։

ՏԻՆԱՏՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՇՐՋԱՆԸ

— օ —

Մ. Քէմալի տիկտատորութիւնը ստեղծուելէ յետոյ, Անգլիոյ թելագրութեամբ ստեղծուեցաւ Մուսօլինի տիկտատորութիւնն ալ, որմէ յետոյ զօրավար Բանկալօսի տիկտատորութիւնը։ Այս երրորդութիւնը իրենց ներշնչումը կը ստանային քաղաքական նոյն աղբիւրէն։ Ասոնք իրենց շաջողութիւնը եւ տնտեսապէս եւ քաղաքականապէս կը պարտին Անգլիոյ։

Վերջինս էր որ ֆաշիստ Իտալիոյ պատերազմական պարտքերը կարգադրելէ յետոյ, փոխառութեան ձեւին տակ դրամական օժանդակութիւն ըրաւ, կազմակերպելով Իտալիան եւ անոր աչքերը սեւեռելով Փոքր Ասիոյ վրայ։

Գիտենք թէ ինչպիսի մեծ իրարանցում տեղի ունեցաւ Թուրքիոյ մէջ, ժողովուրդը խուճապի մատնուեցաւ եւ Մ. Քէմալի կառավարութիւնը փորձեց իր նազանքներով Խ. Ռուսիան սիրաշահիլ, իրեն օգնելու համար։ Թուրքիոյ այս վարուելակերպն ալ կեղծ էր եւ ասիկա կարծես հասկըցած էին Մոսկուայի վարիչները որոնք կասկածով կը հետեւէին ֆաշիստ Իտալիոյ քայլերուն, զայն համարելով Անգլիոյ գործիքը։ Այսքանը կոահած ըլլալուն համար էր որ Խ. Միութիւնը կ'զգուշանար պատերազմի արկածախնդրութեան մէջ մտնելէ։

Ճարպիկ Ալպիոնը կոահեց Մոսկուայի ղգուշաւորու-

Թիւնը եւ այս անգամ տարբեր գաղափար ներշնչելու համար կնքել տուաւ իտալո-թուրք բարեկամական դաշինքը, պարզապէս պատերազմի վտանգը քողարկելու համար:

Չափազանց ուշադրաւ է Պ. Մուսօլինիին ինքնարդարացման սա յայտարարութիւնը. «Ֆաշիստ Իտալիան երբեք Անգլիոյ կամակատարը եղած չէ, ոչ ալ անկէ կը ներշնչուի: Մենք այս համաձայնութեան կնքումով ցոյց տուինք թէ կատարեալ անկախութեամբ կը գործենք եւ երբեք կախում չունինք ուրիշներու ազդեցութենէն»:

Եթէ իրականին մէջ այդպէս չլլար, ինչ կարիք այս յայտարարութեան:

Ալպիոնը իր քաղաքական ծրագիրները իրականացնելու համար թէ ֆիզիքական եւ թէ նիւթական զոհողութիւններ կ'ընէր, չատ անգամ անմեղի արիւն թափելով:

Երբ զօրավար Բանկալուս գրաւեց իշխանութիւնը անոր առաջին գործը եղաւ բանակը կազմակերպել. գնեց նոց զէնքեր, ծանր հրետանի եւ թանքեր եւ վերանորոգեց ռազմանաւերը, միանգամայն ամրացնելով Սելանիկի դիրքերը:

Այս պատրաստութիւնները լրացնելէ յետոյ սկսաւ դադանի զինակցութիւններ ստորագրել իր դրացիներուն հետ: Ահա թէ ինչ կը գրէ երբեմնի տիկտագորը այս մասին «Օտար մամուլը երկարօրէն զլաղեցաւ սերպո-հելլէն համաձայնագրով. Թուրք մամուլն ալ յայտնեց իր կարծիքը եւ թուրք դիւանագէտ մը գրեց թէ Պ. Բանկալուսի նման զինուորական մը չէր կրնար իր երկրին շահերուն հակառակ համաձայնագիր կնքել: Ուրիշ խօսքով պոսալա թուրքն անգամ հասկցած էր որ հաստարակուած համաձայնագրէն զատ գոյութիւն ունէր դադանի դաշնագիր մը եւ»:

Սակայն, հակառակ այս բոլորին, պալքանեան անհամաձայնութեան լուրերը եւ քաղաքական դէպքերը անպակաս էին: Իրականութիւնը ծածկելու համար, բռնադատիկ կերպով ստեղծուեցաւ հելլէնո-պուլկար ծանօթ միջադէպը: Զօր. Բանկալուս կը գրէ այս մասին ալ. «Գոմիթաճիներու զօրաւոր խումբեր առանց պատճառի, պուլկարական կանոնաւոր բանակին օգնութեամբ կը յարձակէին մեր զինուոր»:

Ներուէն վրայ, որոնք ստիպուած կ'ըլլային՝ ուժի դերազանցութեան առջեւ դիրքերը լքել: Մէկ խօսքով, պուլկարները մեր հողերը կը գրաւէին: Հրահանգեցի Սէրէզի գումարտակին յառաջանալ Բուլայի եւ Փէթրիճի վրայ, որ գոմիթաճիներու օճախն էր: Կարգադրեցի այնպէս որ մեր զինուորները միեւնոյն դիրքին մէջ պիտի գտնուէին, մինչեւ որ պուլկարները մեր հողերէն հեռանային: Եւ իրապէս պուլկարները մեր յառաջխաղացումը տեսնելով շտապեցին հեռանալ մեր հողերէն: Մեր բանակին միջամտութիւնը տեսնելով, պուլկարները դիմեցին Ազգ. Դաշնակցութեան, որը ըստ այնմ մեզի դիմում կատարեց: Մեր կարգին յայտնեցինք թէ պուլկարները նախադարձակ եղած էին, թէ եղածը անարգանք էր հանդէպ հելլէն զէնքին եւ թէ մեր առաջխաղացումը պիտի դադարեցնէինք այն ատեն միայն, երբ ոչ մէկ պուլկար պիտի գտնուէր յունական հողին վրայ: Ինչ որ եղաւ:

Ազգ. Դաշնակցութեան կողմէ կազմուած միջազգային քննիչ յանձնախումբը խոստովանեցաւ թէ հելլէնները ինքնապաշտպանութեան համար զէնքի դիմած էին եւ սակայն պէտք էր հատուցանել այն վնասները, որոնց ենթարկուած էին պուլկարները մեր գրաւման ժամանակ: Քննեցի եւ ստուգեցի վնասները եւ բաւարարութիւն տուի»:

Յոտակ կերպով կը տեսնուի թէ եղածը ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ ընդհանուր պատերազմի միջոցին պուլկարներու կողմէ եղած կեզծ յարձակումներուն նմանը: Պուլկարիա դադանի դաշնակից էր եւ պատերազմէն յետոյ ստացած չէր իր բաժինը. յետոյ դրամի պէտք ունէր կազմակերպելու համար իր բանակը: Մասնաւոր կերպով ստեղծուեցաւ այդ միջադէպը, որպէսզի Յունաստան հատուցում ընէ հաւանութեամբ Ազգ. Դաշնակցութեան:

Այս բոլորին մէջ կարեւորը նպատակն է եւ կուզուի իս. Միութեան ցոյց տալ թէ պալքաններու անհամաձայնութիւնը կրնայ օգտագործել:

Այս խաղերը չի մոլորեցուցին իս. Ռուսիոյ դիւանագէտները: Սովիէթ զինուորական պետ մը կը յայտարարէր

թէ «Եթէ երբեք զրամատիրական պետութիւնները իրար կոտորեն, դարձեալ առիթը ներկայանալուն մէկ ձակառ պիտի կազմեն մեզի դէմ բնագոյնը»:

Զօր. Բանկալոսի ռազմական նպատակը և Իտալական պատրաստութիւնները կ'զգուշացնէին Խ. Միութիւնը քեմալական Թուրքիոյ հետ զինակցելէ: Անոնք քանիցս յայտարարեցին թէ բարեկամական ու ոչ-յարձակողական դաշինք կ'ընել անդին չպիտի անցնին:

Այս էր պատճառը զօր. Բանկալոսի անկման, իտալութուրք դաշինքի կնքման: Այդ կողմէն այլեւս Թուրքիոյ դէմ ոչ մէկ վտանգ, ընդհակառակը բարեկամութիւն թըշնամանքներու դէմ: Այս բոլորը դիւանագիտական կատակերգութիւն էին, ինչպէս զօր. Բանկալոս ալ կ'ըսէր թէ իր մասին եղած ամբաստանութիւններ, բանտարկութիւնը, դատաւարութիւնը թափեալադի տպաւորութիւն կը թողուն:

Ըստ մեզի, զօրավարներ Փյասթիրաս, Գոնտիլս և Բանկալոս քաղաքական նոյն ուղղութիւնը ունին: Բանակի օգնութեամբ անոնք փոխնիփոխ իշխանութիւնը կը գրաւեն, համաձայն Ալպիոնի աչքի քթթումներուն: Զօրավարներուն ղեկավարութիւնը կը գտնուի Պ. Վենիզելոսի ձեռքին մէջ, որուն ձամբան հարթեցին: Ութ տարուայ կամաւոր-տարադրութենէ յետոյ երբ վերադարձաւ հայրենիք, ամէն բան պատրաստ գտաւ ըստ զօր. Բանկալոսի վերջին յայտարարութեան: Կրետացի դիւանագէտը իսկոյն գործի լըծուեցաւ. Իտալիոյ հետ ստորագրեց բարեկամական դաշինք, զարմանալի արագութեամբ համաձայնեցաւ պալքաններուն հետ, կարգադրեց թրքօ-հելլէն առկախ խնդիրները:

Հելլէնօ. Թուրք վէճին երկարաձգումը կազմակերպուած խաղ մըն էր: Թուրքիա բաւական ջանք կը թափէր Խ. Միութեան միանալու, մղելու համար զայն պատերազմի: Մինչեւ անգամ Անգլիա օրին մէկը յայտարարեց թէ թըրքօ-հելլէն պատերազմի պարագային պիտի օգնէ Յունաստանի: Առկա պարզապէս հրաւեր էր Խ. Միութեան որ ինքն ալ դիրք բռնէ Թուրքիոյ կողքին:

Երբ Մոսկուա անտարբեր երեւցաւ, Ալպիոն մտածեց

դիւանագիտական խաղ մը, մրցակցութիւն առաջացնելու համար: Օրին մէկը, երկու ռազմական նաւերով զինուորական պատուիրակութիւն մը երեւցաւ Տարտանէլի մէջ: Ասոնք անգլիացի բանագնացներ էին, որոնք էնկիւրի գացին Մ. Քէմալի հաւանութեամբ: Խ. Միութիւնը հակահարուածը չուշացուց սակայն: Անմիջապէս էնկիւրի զրկեց Գարախանը, որ ընդունուեցաւ մեծ պատիւներով թուրք նենգամիտ վարիչներուն կողմէ:

Գարախան այնքան գոհ մնացած էր իրենց ցոյց տրուած յարգանքներէն, որ փոխադարձաբար Մոսկուա հրաւիրեց Թուրքիոյ արտաքին գործաւարը, հոն կարգադրելու համար վերջնական համաձայնութիւնը:

Ասոր հետեւանքը այն եզաւ որ Ռուսիա երկու զրահաւորներ Սեւ Ծով զրկեց եւ գրաւեց չինական Մանչուրիան: Դործը յաջողած կ'երևէր: Չինական խնդիրով շահագրգռուող պետութիւնները գոհացան միայն բողոքելով, լոօրէն քաջալերելով Խ. Միութեան յանգչութիւնը: Նոյն դըրդապատճառներով չէ՞ր, որ ամերիկեան կառավարութիւնը ճնշումի ձեւին տակ Թուրքիոյ կ'առաջարկէր, որպէսզի դիրք ճշդէ՝ բողոքելու համար Քէլլօկի դաշինքին բռնաբարման դէմ: Այս ձեւով, Ամերիկա միջոց կ'ըլլար որ Մ. Քէմալ իր հրապարակային հաւատարմութիւնը յայտնէր Խ. Միութեան, որպէսզի վերջինը փոքր կասկած մ'անգամ չունենայ իրեն հանդէպ: Թուրքիա պատասխանելով Ամերիկայի դիմումին ըսաւ թէ Խ. Միութեան, առած քայլը իրաւացի էր Չինաստանի ամբարտաւանութեան դէմ, թէ ինքը իր բարեկամութեան և դըրացնութեան շնորհիւ չի կրնար բողոքել:

Այսպէսով Մանչուրիոյ գրաւումը, պետութիւններու թոյլ վերաբերմունքը շատ հեռուները կը տանէր Խ. Միութեան միամիտ վարիչները, որ սկսած էին ամրացնել Սեւ Ծովը Պալթիկեան զրահաւորներով, որոնք պալքանեռն ձամբան գտած էին, թէ և հոն էր վտանգը:

Թուրքիոյ արտաքին գործավարը Մուսուլա պիտի երթայ վերջնական դաշինք կնքելու համար: Նախ քան այցելութիւնը, մասնաւոր կերպով կնքուեցաւ հելլէնո-թուրք համաձայնութիւնը, դրացիներուն հետ վէճեր չունենալու և Ռուսիոյ համարձակ ներկայանալու համար:

Եթէ հելլէնո-թուրք դաշինքը չի կնքուէր, ինչ պիտի պատահէր: Պ. Վենիզելոս պաշտօնական բեմէ կը յայտարարէր թէ եթէ չի կնքուի դաշինքը, պատերազմը անխուսափելի պիտի ըլլայ: Միեւնոյն իմաստով կ'արտայայտուէին թուրք թերթերը:

Երբ որ լուծուեցան հելլէնո-թուրք խնդիրները և կարելի չեղաւ զանազան ձեւերով և Միութիւնը պատերազմի մղել, Անգլիոյ ճարպիկ դիւանագէտները այս անգամ ուրիշ բոցեր առկայծեցին մոխիրները խառնելով:

Այդ խաղերէն մէկն ալ հետեւեալն է. — «Տէյլի Թէյէկ-րաֆ»ի դիւանագիտ. աշխատակից Պ. Ճիրօթվուել, իր մէկ յօդուածին մէջ զբաղելով կնքուած անգլո-ուսմանական առեւտրական դաշինքով կը գրէ թէ՝ իր քաղաք տեղեկութեանց համաձայն. դիւանագիտական չըջանակները քաղաքական բնոյթ կուտան այս համաձայնութեան, որ կ'ապահովէ Ռուսմանիոյ արտաքին սահմանները Ռուսիոյ դէմ:

Յետոյ գիտել կուտայ որ Սովիէթներուն անտարբերութիւնը Տարտանելի հանդէպ, երեւոյթական է եւ թէ այս անտարբերութիւնը յառաջ կուգայ զինուորական ակարութեանէն:

Քննելէ յետոյ, Մերձաւոր Արեւելքի կացութիւնը, բաւականական կը գտնէ Անգլիոյ և Թուրքիոյ, Թուրքիոյ և Ռուսմանիոյ, Յունաստանի և Թուրքիոյ յարաբերութիւնները:

Ստոյգ նկատելով հելլէն եւ թուրք համաձայնութեան մը կնքումը, կը գրէ թէ թուրքո-հելլէնո-ուսմանական մերձեցման մը իրականացումը, պիտի ապահովէ մեծ կերպով Տարտանելներու ազատութիւնը, Լօզանի դաշնագրէն և միջազգային յանձնախումբէն աւելի լաւ կերպով, քանի որ յանձնախումբն ալ անգոր է:

Անգլիան օգնելով Յունաստանի անաւտական վերա-

կանգնումին, չառ լաւ գործած է:

Եթէ նոյնը ընէ Ռուսմանիոյ համար ալ կ'ապահովէ գորաւոր կերպով Տարտանելներու պահպանումը թէ՛ Եգէականէն և թէ՛ Եփեսոսէն:

*
*
*

Քրդական խնդիր... Յարձակում արեւելեան նահանգներու վրայ: Թուրք թերթերը կէս-պաշտօնական ձեւով կը գրէին թէ Անգլիոյ կազմակերպութեամբ Պարսկաստանի մասնակցութիւնը կայ քրդական հարցին մէջ:

Այս առթիւ «Վազըթ» կը գրէ. «Այսօր մէջտեղն է վիճակը այն հայերուն, որոնք այն ատեն խաբուեցան այդ խաղէն»:

Ասկէ զատ հաշտութենէն յետոյ ըմբոստացող քիւրտները իրենց ընթացքին պատիժը գտան:

Անոնք որ հայն ու քիւրտները միացնելով «Քիւրտիստանի եւ Հայաստանի միացեալ պետութեան» մը ծրագիրը կազմած են, իրենք վստահ են թէ անիրակ նալի է այդ երազը:

Անոնց նպատակը ոչ թէ Քիւրտիստանի եւ Հայաստանի միացեալ պետութիւն հիմնել է, այլ խառնակել Թուրքիոյ Արեւելեան Նահանգները եւ անդորրութիւնը: Այս կացութեան առջեւ, անոնց՝ որոնց կեանքը խնդրոյ առարկայ է, արդեօք պիտի հասկնան գրգռողներու իրական եւ թաքուն նպատակները:

Գահիրէի «Էլ Ահրամ» թերթը կը գրէ. «Անգլիոյ համաւարտ գնդապետ Լօրէնսը, որ չեղջերս կը գործէր Պարսկաստանի մէջ, թրքական սահմաններու մօտիկ, այս անգամ Եգիպտոս եկած է, Եգիպտոսի եւ Սուտանի բարեկամներուն այցելելու համար»:

Արաբ եւ թուրք մամուլին հաղորդած լուրերն եւ ըրած մեկնաբանութիւնները գնդապետ Լօրէնսի մասին ակամայ

մեզ կը մղէ սա խորհրդածութիւններու թէ Հնդկաստանի եւ Եգիպտոսի խռովութիւններն ու ըմբոստութիւնները հետեւանքը չեն անոր գրգռութիւններուն:

Արաբները խորհրդաւոր անձ կը նկատեն գնդապետ Լօրէնսը, որոնց թերթերուն համաձայն, Պաղատա գտնուած է արաբական կեղծանունով: Անոնք կ'ըսեն թէ Լօրէնս ամէն տեղ է եւ կը հասկնայ ամէն լեզուէ: Աւելի առաջ երթալով ուրիշներ ալ կ'ըսեն թէ Լօրտ Քիչնէրի ուրուականն է: Նոյն շրջանակները Մ. Քէմալի մասին ալ խորհրդաւոր բաներ կը պատմեն, իր ծագումը վերագրելով հրէական ընտանիքի:

Ահա թէ ի՞նչ կը գրէ «Վազըթ» Լօրէնսի մասին.

— Աղբը Տաղի շրջանին զսպողական եւ նուաճողական գործողութիւնները կը շարունակուին: Ապստամբական շարժումը նոր վիճակ մը չէ ստացած: Հասած վերջին տեղեկութիւնները ա՛լ աւելի կը լուսաբանեն Աղբը Տաղի զէպքը ստեղծող քաղաքական գրգռիչները: Հիմա բացորոշ կերպով կը տեսնենք թէ Աղբը Տաղի շրջաններէ մեր սահմաններուն վրայ յարձակող աւազակախումբերը մղող եւ վարող բո՛ւն գործօն կեդրոնը Մակուի մէջ կը գտնուի: Սակայն այս կեդրոնին եւ Մուսուլի կամ Միջագետքի եւ Հալէպի միջև հաղորդակցութեան միջոցներ կան: Այս զէպքին մէջ Պարսկաստանի եւ պարսիկ աշիրէթներու կացութիւնը իբր կոյր գործիք գործածուած է:

Ինչպէս կը յիշուի, Աֆղանիստանը տակնուվրայ ընող նշանաւոր անգլիացի լրտես Լօրէնս իր այնտեղի գործերը աւարտելէ վերջ յանկարծ անյայտացած էր մէջտեղէն: Այն ատեն ըսուած էր թէ արեւելեան երկիրներու տղէտ դասակարգերը գրգռելով, մէջտեղ իրար անցնելը մասնաւոր արհեստ մը, մասնագիտութիւն մը ընող այս անգլիացի նշանաւոր լրտեսը Թուրքիոյ սահմանագլխին մօտիկ տեղ մը եկած է:

Այս լուրը ատեն մը թերթերը զբաղցնելէ վերջ մոռցուած գացած էր:

Աղբը Տաղի զէպքին ծագման վրայ, անոր պատճառները

եւ ազդակները փնտռուած միջոցին, հիմա ամէն մարդ լըրտես Լօրէնսը կը յիշէ եւ կ'ըսուի թէ անպատճառ անոր մատը կայ մեր արեւելեան սահմանին վրայ պատահած դէպքերուն մէջ: Պէտք չ'է անիմաստ կասկած մը նկատել ժողովուրդին միջև մեծ ըսի-ըսանքերուն առարկայ եղող այս համոզումը: Որովհետեւ, օրինակի համար կախաղան հանուած Շէյխ Սայիտի տղան Սալահէտին որուն վերջին դէպքերով շահագրգռուած ըլլալը զօրաւոր փաստաթուղթերով ապացուցուած է, Միջագետքի գինուորական վարժարանին մէջ ձրիօրէն ստացած է իր ուսումը ու կրթութիւնը Միջագետքի անդէ: հրամանատարին յանձնարարութեամբ: Դարձեալ այս Սէլահէտինն է որ Հալէպի մէջ իշտական անունով գործող եւ քրդական անկախութեան համար աշխատող ընկերակցութեան գլուխը գտնուող Տօքթ. Շիւքրիի հետ յարաբերութեան մէջ մտած է: Միւս կողմէ, վերջերս անգլիացիք աւելի մեծ չափով աշխատած են թրքերէնը իբրեւ պատօնակոն լեզու ընդունել տալու համար Միջագետքի սահմաններուն մէջ գտնուող Բիւրտերուն:

Այս տեսակետով, Միջագետքի անդէ վարչութեան եւ Միջագետքի կառավարութեան միջև կարգ մը վէճեր տեղի ունեցած են: Հակառակ ասոր, սակայն, անգլիական տեսակէտը բնականօրէն յաղթանակած է: Միայն այս պարագան իսկ կրնայ իբր ազացոյց նկատուիլ թէ մեր արեւելեան սահմաններուն վրայ առաջ եկած գրգռութեանց ետին կը գրուի Լօրէնսը: Այս պարագային, սա տեսակ հարցում կը ներկայանայ մեր մտքին առջև.

— Եթէ ստուգիւ անգլիական լրտեսական կազմակերպութեան (էնթիլճընս սէրվիս) նշանաւոր դէմք եղող Լօրէնսը Աղբը Տաղի զէպքին առաջին պաշտօնակալիցներէն է եթէ Իրաքի հոգատարութիւնն ստանձնող Անգլիացիք շահագրգռուած են այս գործով, աւելի ճիշտ չէ՞ր ըլլար Մուսուլը ընտրել իբր կեդրոն, փոխանակ Մակուի, ապստամբական շարժումը գրգռելու համար:

Վերջապէս Մուսուլի տեղ պարսկական հողերու վրայ գրգռութեան կեդրոնի մը ընտրութեան մէջ ուրիշ նպատակ

մը կրնայ գտնուիլ, այսինքն՝ խանդարել Թուրքիոյ եւ Պարսկաստանի յարաբերութիւնները: Որչափ ատեն որ գրգռութեան կեդրոնը պարսկական հողերու վրայ գտնուի, Թուրքիա կրնայ ուղղակի Պարսկաստանի պաշտօնական կառավարութեան բողոքել: Այսու հանգեք՝ Պարսկաստան չի կրնար պատասխանատուութենէ զերծ նկատուիլ, իր հողերուն մէջ գործերը խառնշուկոյնները պարսկական դիմակի տակ օտարներ ըլլալուն համար»:

Արդ, հոս կը տեսնենք թէ Անգլիա ինչ որ չի կրցաւ ընել Աֆղանիստանի միջոցաւ, այս անգամ կ'ուզէ ընել թրքո-պարսիկ վէճով, որպէսզի Խ. Միութիւնը պատերազմի մղէ: Անոր քթին տակ ստեղծուած քրդական խնդիրը միայն այս նպատակը ունէր:

Պիտի յաջողի՞ արդեօք: Թուրք թերթերը գրեցին թէ Արարատի սահմանապահ զօրքերու ոռոս հրամանատարը, իր կառավարութենէն ստացած հրահանգին համաձայն ուզած է օգնել թուրքերուն: Եթէ իրողութիւն է ասիկա եւ Ռուսիա տրամադիր կ'երեւի միջամտելու քրդական վէճին, անտարակոյս պարսկական կառավարութեան հետ խնդիր պիտի ունենայ ու որովհետեւ Պարսկաստան անգամ է Ազգ. Դաշնակցութեան, պիտի վայելէ պաշտպանութիւնը՝ Եւրոպայի, որով պիտի սկսի դրամատիրութեան եւ համայնավարութեան պատերազմը:

Այս տողերը գրուած պահուն, ակամայ կը յիշեմ հետեւեալ առակը: Քանի մը պատանիներ կեղծ կոխ կը սարքեն Նասրէտտին հօճայի դրան առջեւ: Ծեծ, աղմուկ, վայնասուն եւ հօճան քունէն արթննալով պատուհան կը փութայ: Կոռոզներուն խօսք հասկցնելու համար, վերմակը ուսր առած հօճան դուրս կ'ելլէ: Այս անգամ չար պատանիները վերմակը կ'առնեն հօճային ուսէն եւ բոլորը մէկ կը փախին: Հօճան տուն վերադառնալով կնոջը կ'ըսէ թէ կոխը վերմակին շուրջ կը դառնայ եղեր:

Վերջին եզրակացութեան մը յանգելու համար, Մոսկուայի համայնավար գօնկրէին մէջ, միջազգային կացութեան մասին, Սթալինի ըրած կարեւոր յայտարարութիւն-

ներն ալ տանք: Սթալին ըսած է թէ. «Խ. Միութեան միջազգային կացութեան գալով, կարելի է ըսել թէ երկու ձգտումներ կը նշմարուին: Մէկ կողմէն քաղքենի մի քանի պետութեանց ձգտումները, ինչ որ կրնայ գրգռութիւն առաջ բերել Ռուսիոյ դէմ եւ տեղի տալ միջամտութեան: Այս ճակտին վրայ մեծագոյն դերը կը կատարէ Ֆրանսա: Այս ձգտումին դէմ սովորութիւններու հետ խաղաղ կապեր պահելու հակում ունեցողներ կան: Զանազան քաղքենի պետութիւններ դիտել կուտան թէ համայնավարական բրդաբականութեան արգելք կ'ըլլայ բնականոն յարաբերութեանց վերահաստատման: Միաժամանակ անոնք պատնէշներ կը բարձրացնեն Խ. Միութեան շուրջ, զինելով Լեհաստանը, Ռումանիան եւ Ֆինլանտիան»:

Իր ճառը շարունակելով, Սթալին եզրակացուցած է. «Մեր քաղաքականութիւնը խաղաղութեան եւ բոլոր պետութիւններու հետ առեւտրական կապերու ամրապնդման քաղաքականութիւնն է: Քեյլօկի ուխտին, դրացի երկիրներու հետ կնքուած դաշնագիրները եւ Թուրքիոյ հետ քարեկամութեան և չէզոքութեան դաշինքի պայմանաժամի երկարաձգումը մեր քաղաքականութեան պտուղներն են:

«Իրողութիւն է որ յաջողեցանք պահել խաղաղութիւնը մեր հակառակորդներուն գրգռութեանց պատասխան չի տալով եւ պահելով մեր պաղարիւնութիւնը: Մեր ամբողջ ուժով պիտի շարունակենք այս քաղաքականութիւնը: Չենք ուզեր օտար երկրէ ոչ մէկ թիզ հող գրաւել, բայց թոյլ չի պիտի տանք որ ուրիշներ թիզ մը հող անջատեն մեր երկրէն»:

Կը մաղթենք որ Ռուսիոյ տիկղատորը յարգէ իր խօսքերը, թէ և մենք կը տարակուսինք: Մոսկովա ֆա ֆեմալ ևս իր ազգին վրտահութիւնը գրաւելէ յետոյ, ինչ բռնութիւններ ի գործ չի դրաւ իր բարենորոգումները պարտադրելու համար:

Միւս կողմէ թերթերու թղթակիցներուն աքսորական թրոցքի այն յայտարարութիւնը թէ հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը խաղը պիտի կորսնցնէ, եթէ համայնավար

կուսակցութիւնը դործէ Սթալինի սկզբունքներուն համաձայն, կը փաստէ որ Սթալինի խաղաղասիրական քաղաքականութիւնը կեղծիք է:

Որպէսզի աւելի շեշտենք մեր տեսակէտը, մէջ կը բերենք Տրոցկիի բրած յայտարարութիւնը «Սթամպուլ» թերթի աշխատակէց Սփէրքոյի. «Կը խորհիմ թէ կը դիմենք ճակատագրական պատերազմի մը: Ամէն երկիր որ ուժեղանայ քիչ ատենուան մէջ, անհաշտ թշնամի պիտի դառնայ Անգլիոյ հանդէպ»:

Այլևս բացատրութեան պէտք չկայ:

Սովիէթներու արտաքին քաղաքականութեան մասը լրացնելու համար, տանք նաև արտաքին քօմիտէի Պ. Լիթվինովի օտար թերթերու թղթակիցներուն բրած յայտարարութիւնը: «Սովիէթներու արտաքին քաղաքականութիւնը խաղաղասիրական է: Մեր համակրանքը առաւելապէս կ'երթայ պարտուած պետութեանց կողմը: Շահերունոյնութիւն մը ստեղծուած է մեր և անոնց միջեւ»: Ասկէ կը հետևել թէ պարտուած պետութիւնները յաջողած են իսկ. կառավարութեան համակրանքը չանիլ և փոխադարձ պաշտպանութեան կապերով կապուիլ:

Այս կերպով, եթէ Ռուսիա պատերազմի արկածախնդրութեան մէջ ինչայ, հարկադրուած պիտի ըլլայ յարձակում գործելու քանի մը ճակատներու վրայ, նման Գերմանիոյ: Անգլիա ամէն դիւրութիւն և առիթ պիտի տայ իս. Միութեան, որ իր բանակները արձակէ մինչև Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի մօտաւոր գաղթավայրերը: Եթէ իս. Միութիւնը յաջողի անգամ այս արկածախնդրութեան մէջ, յաջողութիւնը հաւասար պիտի ըլլայ անյաջողութեան, որովհետեւ ստիպուած պիտի ըլլայ կարճ դիմադրութեանէ յետոյ պարպելու գրաւած հողերը, ինչպէս եղաւ ընդհ. պատերազմի չրջանին: իս. Ռուսիա գրաւելով այդ վայրերը պիտի մատնուի դժուարին կացութեան, տրուած ըլլալով որ տեղական ժողովուրդին զինուորական և հարուստ դասակարգը արդէն հեռացած պիտի ըլլայ իր հայրենիքէն: Համայնաժարական գրութեամբ իր երկիրը կառավարել չի կրցող պե-

տութիւն մը, պատերազմի հողերով զբաղուած, ինչպէս գոհացում կրնայ տալ Անգլիոյ ոսկիներէն շրացած տգէտ ժողովուրդներուն, որոնք արդէն իրենց անկախութիւնը ստացած են անկէ...

Պէտք է նկատի ունենալ նաև որ Սիպերիոյ եւ Ռուսիոյ զինուորները չպիտի կրնային տոկալ գաղթավայրերու տաք կլիմային:

Գալով փոքր պետութիւններուն, դարձեալ կրնայ պատահիլ որ անագին զոհողութիւններով թշնամիին յարձակումներուն կուրծք տալէ յետոյ, միայն իրենց բեկորները կրնան փրկել, ինչպէս եղած էր պատերազմի ատեն:

Նման պատերազմի մը հետևանքներէն, նուազ վնասուող պետութիւնները պիտի ըլլան ի հարկէ Ամերիկա, Անգլիա, Գերմանիա, Ֆրանսա և Իտալիա: Պատերազմի մասնակցող միւս ազգերը, իբրև պատերազմի հետևանք, իրենց անկախութիւնը պիտի զիջին աշխարհակալ պետութիւններուն, ըստ Տօլստոյի մարգարէութեան:

Հաւանական պատերազմի մը կարելիութիւնը փաստելու համար, վերի տեսակէտներուն պէտք է կցել նաև հետեւեալները, թէ Թուրքիա որքան ալ արտաքինապէս ազդեբու հետ իր վէճերը կարգադրած ցոյց տայ աշխարհի, միշտ ալ վիճելի խնդիրներ կը վերապահէ, որոնցմէ են Ֆրանքօթուրք, Թուրք-հայ, Թուրք-բիւրտ, Թուրք-պարսիկ վէճերը, պէտք եղած պարագային պատերազմի ի նպաստ օգտագործելու համար:

Եւ ինչպէս համար Մաք Տօնալտ Ամերիկա կ'երթար և քաղաքական ընկերակիցը Պ. Վէնիգէլտ Գերմանիա կ'այցելէր, եւ սա վերջինը ինչքան ծանր պարտականութիւն կը յանձնէր Պ. Շէրէզէմանի, որ յանկարծամահ եղաւ յաջորդ օրը մտային ծայրայեղ յագնութեան պատճառաւ, որուն մահուան գոյժը սարսեց Մաքտօնալտը և իր ճամբորդած նաւը...

Այս բոլոր խաղերը կազմակերպողը Ալպիոնն է: Գալով այն անպաշտօն լուրերուն թէ Ռուսիա, Թուրքիա, Իտալիա եւ Գերմանիա գաղտնի զինակցութիւն կնքած ըլլան

կուսակցութիւնը գործէ Սթալինի սկզբունքներուն համաձայն, կը փաստէ որ Սթալինի խաղաղասիրական քաղաքականութիւնը կեղծիք է:

Որպէսզի աւելի շեշտենք մեր տեսակէտը, մէջ կը բերենք Տրոցկիի բրած յայտարարութիւնը «Սթամպուլ» թերթի աշխատակէց Սփէրքոյի. «Կը խորհիմ թէ կը դիմենք ճակատագրական պատերազմի մը: Ամէն երկիր որ ուժեղանայ քիչ ատենուան մէջ, անհաշտ թշնամի պիտի դառնայ Անգլիոյ հանդէպ»:

Այլևս բացատրութեան պէտք չկայ:

Սովիէթներու արտաքին քաղաքականութեան մասը լրացնելու համար, տանք նաև արտաքին քօմիսէր Պ. Լիթվինովի օտար թերթերու թղթակիցներուն ըրած յայտարարութիւնը: «Սովիէթներու արտաքին քաղաքականութիւնը խաղաղասիրական է: Մեր համակրանքը առաւելապէս կ'երթայ պարտուած պետութեանց կողմը: Շահերու նոյնութիւն մը ստեղծուած է մեր և անոնց միջև»: Ասկէ կը հետևուի թէ պարտուած պետութիւնները յաջողած են իսկ. կառավարութեան համակրանքը չահիլ և փոխադարձ պաշտպանութեան կապերով կապուիլ:

Այս կերպով, եթէ Ռուսիա պատերազմի արկածախնդրութեան մէջ իյնայ, հարկադրուած պիտի ըլլայ յարձակում գործելու քանի մը ճակատներու վրայ, նման Գերմանիոյ: Անգլիա ամէն դիւրութիւն և առիթ պիտի տայ իս. Միութեան, որ իր բանակները արձակէ մինչև Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի մօտաւոր գաղթավայրերը: Եթէ իս. Միութիւնը յաջողի անգամ այս արկածախնդրութեան մէջ, յաջողութիւնը հաւասար պիտի ըլլայ անյաջողութեան, որովհետեւ նոյնպէս պիտի ըլլայ կարճ դիմադրութենէ յետոյ պարպելու գրաւած հողերը, ինչպէս եղաւ ընդհ. պատերազմի չրջանին: իս. Ռուսիա գրաւելով այդ վայրերը պիտի մատնուի դժուարին կացութեան, տրուած ըլլալով որ տեղական ժողովուրդին զինուորական և հարուստ դասակարգը արդէն հեռացած պիտի ըլլայ իր հայրենիքէն: Համայնաժարական գրութեամբ իր երկիրը կառավարել չի կրցող պե-

տութիւն մը, պատերազմի հողերով զբաղուած, ինչպէս գոնացում կրնայ տալ Անգլիոյ ոսկիներէն շլացած ոգէտ ժողովուրդներուն, որոնք արդէն իրենց անկախութիւնը ստացած են անկէ...

Պէտք է նկատի ունենալ նաեւ որ Սիպերիոյ եւ Ռուսիոյ զինուորները չպիտի կրնային տոկալ գաղթավայրերու տաք կլիմային:

Գալով փոքր պետութիւններուն, դարձեալ կրնայ պատահիլ որ անագին զոհողութիւններով թշնամիին յարձակումներուն կուրծք տալէ յետոյ, միայն իրենց բեկորները կրնան փրկել, ինչպէս եղած էր պատերազմի առաջ:

Նման պատերազմի մը հետևանքներէն, նուազ վնասուող պետութիւնները պիտի ըլլան ի հարկէ Ամերիկա, Անգլիա, Գերմանիա, Ֆրանսա և Իտալիա: Պատերազմի մասնակցող միւս ազգերը, իբրև պատերազմի հետևանք, իրենց անկախութիւնը պիտի զիջին աշխարհակալ պետութիւններուն, ըստ Տօլստոյի մարգարէութեան:

Հաւանական պատերազմի մը կարելիութիւնը փաստելու համար, վերի տեսակէտներուն պէտք է կցել նաև հետեւեալները, թէ Թուրքիա որքան ալ արտաքնապէս ազդեցութիւն չի ունի վէճերը կարգադրած ցոյց տայ աշխարհի, միշտ ալ վիճելի խնդիրներ կը վերապահէ, որոնցմէ են Ֆրանքօթուրք, Թուրքահայ, Թրքօ-քիւրտ, Թրքօ-պարսիկ վէճերը, պէտք եղած պարագային պատերազմի ի նպաստ օգտագործելու համար:

Եւ ինչո՞ւ համար Մաք Տօնալտ Ամերիկա կ'երթար և քաղաքական ընկերակիցը Պ. Վէնիգէլոս Գերմանիա կ'այցելէր, եւ սա վերջինը ինչքան ծանր պարտականութիւն կը յանձնէր Պ. Շէրէզէմանի, որ յանկարծամահ եղաւ յաջորդ օրը մտային ծայրայեղ յաջողութեան աատճառաւ, որուն մահուան գոյժը սարսեց Մաքտօնալտը և իր ճամբորդած նաւը...

Այս բոլոր խաղերը կազմակերպողը Ալլիանսն է: Գալով այն անպաշտօն լուրերուն թէ Ռուսիա, Թուրքիա, Իտալիա եւ Գերմանիա գաղտնի զինակցութիւն կնքած ըլլան

դաշնակից պետութեանց դէմ, պէտք է ընդունիլ վերապահութեամբ:

Ասոնց իրականութեան համապատասխանելը ժամանակը պիտի հաստատէ, պատերազմի մը պարագային կեղծ ու անկեղծ զինակիցները դիմակազերծ ընելով:

Ուրիշ լուր մը աւս թէ Գերմանիա եւ Ռուսիա դէմադէմ, որով Մոսկուա կ'սպառնայ հրատարակութեան տալ Գերմանիոյ հետ կնքուած զինուորական գաղտնի համաձայնութիւնները, եթէ չի նորոգուի Ռափոյլոյի դաշնագիրը: Ասիկա այն դաշնագիրն է, որ գերմանո-ռուս հաշտութեան պահուն կնքուեցաւ, որով կողմերը յանձնառու կ'ըլլային չի յարձակիլ իրարու վրայ, արտաքին թէ ներքին վտանգի մը պահուն:

Նախ վերցնենք գերմանո-ռուս կարծեցեալ զինակցութեան խնդիրը եւ ըսենք թէ եթէ երբեք Լօքարնոյի մէջ դաշնակիցները հողային խոստումներ տուած ըլլան Գերմանիոյ, Ռուսիա իսկզպէս կրնայ վստահութիւն ունենալ Ռափոյլոյի դաշինքի վերանորոգումով Գերմանիոյ վրայ, որ ընդհանուր պատերազմի միջոցին քուրջի կտոր կ'անուանէր ստորագրուած դաշնագիրները:

ԳՈՒԱՇԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԳԱԼԻՔ ՏԱՐԻՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Գերմանական «Բըվիւ Տէ Մօնթան» ամսագիրը կը հրատարակէ հետեւիները:

1928.— Երկրորդ աշխարհապատերազմի մը բռնկումը, ընթացքը հետեւալը պիտի ըլլայ.— Ճարտնիան ու Չինաստանը կը յարձակին Ամերիկայի վրայ, Ֆրանսան ու Անգլիան կը բռնեն Ամերիկայի կողմը: Այս հզօր աշխարհապատերազմի ընթացքին Անգլիոյ զօրութիւնը ուժգին հարուած կը կրէ իր գաղութներու յաջող ապստամբութիւններով:

1929.— Մօտաւորապէս տարիուկէս պատերազմի տեւողութիւնէ վերջ՝ Գերմանիան կը զինակցի Ռուսիոյ հետ Ֆրանսայի դէմ պատերազմելու: Վերստացում Ալգաս Լօրէնի:

Ամբողջական տեւողութիւնը պատերազմի՝ երեք տարի: Յաղթականներ — Ամերիկա եւ Եւրոպայի մէջ Գերմանիա: Այս վերջինս ետ կը ստանայ առաջին աշխարհապատերազմի միջոցին իր կորսնցողացած հողամասերը, ասոնցմէ զատ մեծ հողեր Ափրիկէ՝ մէջ: Գերմանական Աւստրիան կը միանայ Գերման պետութեան: Պատերազմի վերջը ծանր յեղափոխութիւններ Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ Ճարտնիոյ մէջ Գերմանիան սակայն ամէն բան վաղուց դիմագրաւած հակառակ իր կորուստներու կը մնայ երկու պատերազմներու մէջ ալ յաղթական: Գահեր կը տապալին: Լեհաստանը կը բաժնուի երկրորդ աշխարհապատերազմը հաղիւ վերջ գտած:

Անգլիական աշխարհակալութիւնը, բաժան բաժան կ'ըլլայ: Նոր Անգլիան (Քանադա) կարճ անկախութենէ մը վերջ կը կցուի Ամերիկային: 1929 եւ 1930 թուականները մասնաւորաբար Գերմանիոյ համար պիտի ըլլան նշանակալից: Գերմանիան կը զարթնու եւ կը հասնի անհեթեթ մեծութեան:

Կարեւորը ան չէ թէ այս գուշակութեանց յայտարարումները մասնաւորներու թելադրութեանց արդիւնք են, այլ անոնց պարօնակութիւնը:

«Անգլիո-Ռուս պատերազմ պիտի ըլլայ. երեք տարի պիտի տեւէ, պատերազմի կէսին Գերմանիա, Ռուսիոյ հետ պիտի միանայ Անգլիոյ դէմ»:

Սակայն ով կրնայ երաշխաւորել թէ փոխանակ Ռուսիոյ, միւսին կողմը չի պիտի յարի, ահա ասոր պատասխանը միւս գուշակութեամբ:

Զօրավար Լուտէնտորֆ 1930 հոկտ. ամերիկացի լրագրողի մը յայտարարած է թէ 1932ին համաշխարհային նոր պատերազմ պիտի ծագի:

Ըստ գերման զօրավարին, եւրոպական ազգերը երկու խմբակներու բաժնուած պիտի ըլլան, մէկ կողմը պիտի գլուխուին Ֆրանսա, Լեհաստան, Չեխօսլովաքիա, Ռումանիա, եւ Եոկոսլավիա, միւս կողմը Իտալիա, Հոլգարիա, Աւստրիա, որոնց պիտի միանան Անգլիա, Գերմանիա, եւ Սովիետ Ռուսիա:

Ղուտէնտօրֆ կը զգուշացնէ Գերմանիան, ըսելով որ Ֆրանսայի խմբակը պիտի յաղթէ:

Գալով Էտալիոյ, յիշենք Լիթվինօֆի սա յայտարարութիւնը. «Խտալոսովիէթ առևտրական դաշինքը ոչ թէ միայն երկու երկրներու առևտրական յարաբերութիւնները կ'ամրապնդէ, այլ քաղաքական կապերը կը ներդաշնակէ»:

Պ. Վէնիգէլօսի ըրած մէկ յայտարարութիւնը թէ «երկու կողմերն ալ հաւասար շահեր ունին հաշտ ապրելու, առիթ չի տալու համար ուրիշներուն որ օգտուին մեր թըշնամութիւններէն»:

Յիշենք նաև «Փրթի Փարիզիէն»ի մէկ յօդուածը Պրիանի ծրագրի մասին Պ. Մուսօլինիի ունեցած հետապնդումներուն շուրջ: Պ. Մուսօլինի թէեւ կ'ընդունի նման կազմակերպութեան մը անհրաժեշտութիւնը, բայց պայման կը դնէ որ վերաքննուին բոլոր դաշնագիրները, որոնք գոհացում տուած չեն մի քանի ազգերուն:

«Փրթի Փարիզիէն» զիտել կուտայ թէ եթէ Իտալիա կը փափաքի իր սահմանները ընդարձակել, ատիկա պատճառ պէտք չէ ըլլայ հեռու մնալու եւրոպական դաշնակցութենէն:

«Իտալիա իր իրաւունքները—եթէ ունի— պիտի ստանայ եւրոպական դաշնակցութեան միջոցաւ» կ'եզրակացնէ թերթը:

Այսքանը կը բաւէ ցոյց տալու համար Իտալիոյ նպատակը Պրիանի ծրագրին հանդէպ: Թուրքերը եւ Ռուսերը հրաւիրուած չեն արդէն ծրագրի վիճակնութեան մասնաւոր նկատումներով: Թէև հոս պէտք է նշել թէ Խ. Միութիւնը չի կրնար յօյր դնել Իտալիոյ վրայ, որ պատերազմի ատեն ցոյց տուած թէ դաւաճանելու ընդունակ է:

Գալով Թուրքիոյ, այս ծիծաղելի յաւիտենական հրձիգին, ուրիշ բան չի մտածեր, եթէ ոչ աշխարհը տակն ու վրայ ընել ու սուտ վայնասուն առաջացնել: Ան հաւատարիմ կամակատարն է Անգլիոյ դիւանագէտներուն ու կոչուած է պատերազմական կամուրջի դեր կատարել Եւրո-

պայի եւ Ասիոյ միջեւ, առաջինէն սերտելով իր քաղաքական դասերը: Թուրքիա կը խաշայ երկուքին միջեւ և կը ջանայ ծուղակը ձգել Ռուսիան, իբրեւ բարեկամ մօտենալով անոր, մինչդեռ պարզ անգլիական գործակալ է:

Պէտք է գիտնալ թէ դարերով թշնամի եղող Թուրքերը և հելլէնները ինչպէս մէկ օրէն միասը բարեկամ դարձան, բարկամներն ալ կրնան թշնամի դառնալ: Յունաստան և Իտալիա Թուրքիայէն վախնալիք պատճառ չունէին որ դաշնագիրներ ստորագրեցին, ատիկա ընել տուող մը կար:

Մանաւանդ որ Պ. Մուսօլինի կ'ըսէ թէ դաշնագիրները յաւիտենական չեն: Հետեւելով Մ. Բեմայի քայլերուն, կը տեսնենք թէ ան Ռուսիոյ դիմաց սիրուհիի դեր կը կատարէ:

Հետաքրքիր է գիտնալ թէ ինչպէս պիտի յաջողի սիրահարական արկածներու մէջ նետել Խ. Միութիւնը պատերազմի ճամբան ցոյց տալով անոր:

Շարունակելով մեր տեսութիւնը, ըսենք թէ Թուրքիա երևութապէս և ատիճանաբար կարգադրելէ յետոյ իր բոլոր վէճերը Իտալիոյ, Ֆրանսայի և Յունաստանի հետ, պիտի մտնէ Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ: Կարգադրելով հայ և քիւրտ խնդիրներն ալ, ինչպէս ցոյց կուտան դէպքերը: Սակայն, մինչ այդ, վերջին ճիգ կ'ընէ Խ. Միութեան հետ զինակցելու իր գաղտնի սիրահարներուն դէմ, հակառակ պարագային՝ եթէ չի յաջողի, ազգաժողովին ճամբան պատրաստ է արդէն:

Քրտական ապստամբութիւնը պատրուակելով, էնկիւլքիի կառավարութիւնը ամրացուց արեւելեան նահանգներու լեռնային շղթաները, հոն կեդրոնացնելով Սուրիոյ և Յունաստանի սահմաններուն վրայ գտնուող զինուորական ուժերը: Միւս կողմէ պէտք չէ մոռնալ որ Էրզրում—Պոլիս երկաթուղագիծը գրեթէ վերջացած է, որով Խ. Միութեան յարձակումներուն դէմ պաշտպանուելու ամէն կարելիութիւն ապահոված, աւելցնելով նաև որ Հայաստանի ողնաշարին տիրացած ըլլալը ամէն դիւրութիւն կ'ընծայէ իրեն

Կովկաս խուժելու առիթը ներկայացած պահին, իրականացնելու համար թուրանիզմի ծրագիրը, օգնութեամբ ազգաժողովի շրջանակին:

Վիեննական թերթերը, Մոսկուայէն ստացուած հետեւեալ զգայացունց տեղեկութիւնները կը հրատարակեն:

Սովիէթ կառավարութեան արտաքին գործոց կոմիսար Պ. Չիչերին երկու ժամ տեւող տեսակցութիւն ունեցած է Ամանուլլահ թաղաւորին հետ, քաղաքական խնդիրներու շուրջ: Սովիէթներու պատրաստած զինակցութեան ու ոչ յարձակողական դաշինքը մերժուած է Աֆղանիստանի կողմէ:

Այս մերժումը մեծ խուճապ առաջբերած է Մոսկուայի մէջ: Եւ լուրեր տարածայնուած են թէ Անգլիա և Աֆղանիստան զաղտնի դահնագիր կնքած են սովիէթական հանրապետութեան դէմ:

Պոլշեւիկ թերթերը թէև բացարձակ լռութիւն կը պահեն այս մասին բայց քաղաքական շրջանակները իրենց մտահոգութիւնը չեն ծածկեր:

Միւս կողմէ, ֆրանսայի երեսփ. ընտրութեանց մէջ Բուանքարէի յաղթութիւնը մեծ հիասթափութիւն առաջ բերած է Գ. Միշլազգայնականի մէջ:

Թերթերը երկար սիւնակներով կը ջանան արդարացնել համայնավարներու պարտութիւնը կատաղի յարձակումներ գործելով ընկերվարականներու վրայ:

Իրարու յաջորդող քաղաքական այս հարուածներու զուգընթաց, հրապարակ նետուեցաւ նաև ուրիշ լուր մը որ ուղղակի անաբեկեց ռուս ժողովուրդը:

Լորտ Պրքինհէրի Պերլին այցելութիւնը և Գերման նախարարներուն հետ ունեցած տեսակցութիւնները այն աստիճան յուզած են պոլշեւիկ լրագրողներու մտքերը, որ անոնք ալժմէն կը նախատեսեն անգլո-ֆրանքո-գերման միացեալ ճակատ մը իրենց դէմ:

ՀՌՈՄ. Իտալո-թուրք ոչ-յարձակողական դաշինքը պիտի ստորագրուի մօտ օրէն: Իտալական թերթերը այս մասին ոչինչ չեն գրեր: Ստորագրութեան յետաձգումը կը վերագրուի երկու պատճառներու. Ա. կուղուի Յունաստանի

մասնակցութիւնն ալ ապահովել Բ. կսպասուի Անգլիոյ կարծիքին ուրիշ երրեակ դաշինքի մը կնքման մասին, որուն նախագիծը պատրաստած են Թէվֆիք Բիւշտի պէյ եւ Իտալիոյ դեսպան Պ. Օրսինի:

Իտալիա տենելով որ երկուր ժամանակի համար Փոքր Ասիոյ վրայ ունեցած ցանկութիւնները չպիտի կրնայ իրականացնել, առաջարկած է Թուրքիոյ գործակցարար, Կովկաս տարածուիլ: Թուրքիա սկզբունքով համաձայն գրտնուած է առարկելով որ ատիկա անկարելի պիտի ըլլայ եթէ Յունաստան մասնակցի ոչ յարձակողական դաշինքին:

Միւս կողմէ, Կովկասի մասին Անգլիա ևս մասնաւոր նկատումներ ունենալով յարմար դատած է դիմել նախ անոր կարծիքին: Այս իմաստով Էնկիւրիի մէջ խօսակցութիւններ եղած են Թէվֆիք Բիւշտի պէյի և Անգլիոյ ու Իտալիոյ դեսպաններու միջեւ:

ՄՈՍԿՈՒԱ.— «Իզվէսթիա» վեր կը հանէ թէ խորհ. Միութիւնը դուրս կը մնայ ամէն բանակցութենէ. Իտալո-թուրք և Էնկիւրիո-թուրք դաշինքներու մասին ունեցած սկզբունքային մի քանի դիտողութեանց պատճառաւ: Սովիէթական հանրային կարծիքը, ոչազրուծեամբ կը հետեւի քաղաքական նոր իմրաւորումներու ընթացքին:

«Իզվէսթիա» կը գրէ թէ Իտալո-թուրք թրքո-հելլէն յարաբերութեանց կանոնաւորումը ուրիշ արդիւնք չիպիտի ունենայ, եթէ ոչ ամրապնդել հակասովիէթական պետութեանց դիրքը:

Այս նոր դասաւորումներէն առաջ գալիք բազմաթիւ աննպաստ արդիւնքները նախատեսելով, «Իզվէսթիա» կը յուսայ որ Թուրք քաղաքականութիւնը չպիտի սայթաքի, միշտ ի մտի ունենալով, տարիներէ ի վեր տեւող թուրքո-սովիէթական բարեկամութիւնը:

ՊԵՐՆԻ.— Թրքո-իտալական բանակցութեանց նախօրեակին Էնկիւրիի սովիէթական դեսպան Պ. Սուրից, իր կառավարութեան հրահանգին վրայ, երեք անգամ ժամադրութիւն խնդրելէ յետոյ, Թուրքիոյ հանրապետութեան նախագահ Մուսթաֆա Բեմալին կողմէ ընդունուած է:

Սովորելիական դեպքանք իր դժգոհութիւնը յայտնած է
Թուրքիոյ գաղտնի քաղաքականութեան համար, որ կը հա-
կասէ Զիչերին-Րիւշտի դաշինքին տրամադրութեան:

Դեպքան Պ. Սուրից ազգարարութեան ձեւով թոյլ տու-
ած է հասկնալու Մուսթաֆա Քեմալին թէ, Թուրքիոյ մաս-
նակցութիւնը հակասովորելիական ճակատին, աղիտաւոր հե-
տեանքներ կրնայ ունենալ:

ՊԵՐԼԻՆ. — Յայտնի է թէ Մոսկուայի մէջ կառավարա-
կան շրջանակները չափազանց վրդովուած են լորտ Պրքին-
հէրի Պերլին այցելութենէն և էնկիւրիի բանակցութիւնե-
րէն:

Տարածայնուած լուրերու համաձայն Պ. Զիչերին հեռա-
գրով խնդրած է Թէվֆիգ Րիւշտի պէյէն, որպէսզի Խտալիոյ
և Յունաստանի հետ դաշինք ստորագրելու պահուն, պայ-
ման դնէ որ վերջին երկուքը իրենց թշնամական դիմքը
փոխեն սովորելիներու հանդէպ. Թուրքիա այս խնդրանքին
պատասխան իսկ տուած չէ:

ԶԻՆ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆ ԶՕՐՔԵՐԸ ԿԸ ՊԱՐՏՈՒԻՆ ՅԻՆԱՆ

ՅՈՒԻ ՄԵԶ. — ՆԱՆՔԻՆԷՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ

ԲՈՂՈՒԲԸ ԱԶԳ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ

ՓԱՐԻԶ. — Շանկհայէն ստացուած տեղեկութեանց հա-
մաձայն Յինան Ֆուի մէջ արիւնալի ճակատամարտ մը տե-
ղի ունեցած է չին ազգայնականներուն և ճաբոնական զո-
րամասերուն միջև և վերջացած է առաջիններուն պար-
տութիւնով:

ԼՈՆՏՈՆ. — Նանքինէն կը հեռագրեն թէ ազգայնական
կառավարութիւնը Ազգ. Դաշնակցութեան միջամտութեան
դիմած է:

ԺԸՆԷՎ. — Ազգ. Դաշնակցութեանց քարտուղարութիւնը
Նանքինի կառավարութեան դիմումէն անմիջապէս տեղեկ
պահեց Խորհուրդի բոլոր անդամները:

Խ. Ռուսիան պատերազմի մղելու մտադրութեամբ կազ-
մուած ծրագիրներէն երկուքը յաջողած կ'երևի, դրամա-

տիրական պետութիւններ նախ աշխատեցան զայն գրգռել
որպէսզի զինքը չըջուպատող պաշարման չլթան ձեղքելու
համար յարձակի թշնամիներուն վրայ:

Սակայն Սթալինի բերնով Խ. Միութիւնը պաղարիւն
գտնուեցաւ, պատերազմի հետեւանքները հաշուելով:

Երկրորդ փորձը կատարողը եղած է քէմալական կա-
ռավարութիւնը, որը Ազգ. Դաշնակցութեան շրջանակէն
հեռու մնալու համար, Խ. Միութենէն կը պահանջէ զին-
ուորական ռազմամթերք և դրամական օժանդակութիւն իր
տնտեսական նեղութիւնը պատրուակելով:

Այս պարագային ալ Խ. Ռուսիա խուսափելու ըլլայ
գործնականապէս մասնակցելու Թուրքերուն, զինուորական
դաշինք կնքելէն: Թիւրքիան արդէն հիմակուրնէ գետին կը
պարարաստէ, Ըսմէթի կառավարութիւնը փոխել և մանկ
Ազգ. Դաշնակցութեան շրջանակին մէջ, նախապէս իրեն
յանձնարարուած գաղտնի յանձնարարութիւնները, որով
Խտալիոյ, Յունաստանի, Ֆրանսական ու քրդական վէճերը
կարգադրելէ վերջ կարգը պիտի գայ հայկականին: Դէպքե-
րէն դատելով կ'եզրակացնենք թէ Թուրքիոյ մէջ կազմուե-
լիք նոր կառավարութիւնը հիմակուրնէ կը փորձէ, ու կը
չօչափէ Լօզանի դաշնագրին հիման վրայ, ներսում չնորհել
հայերուն եւ արտօնել անոնց վերադարձը դէպի իրենց ծնն-
դավայրերը, ցրուելով Թուրքիոյ մէջ:

Ինչպէս անցեալ տարի Սուրիոյ արաբական թերթերէն
մէկը այս հարցը կը չօչափէր, կասկածելով Թուրք կառա-
վարութեան ընթացքէն, դոր նման դէպք մը կը նշմարուէր
— թելադրելով հայերուն այդ պարագային, երթալ աշ-
խարհի սեւէ կողմը հաստատուիլ, սակայն երբեք Թուր-
քիա... անցեալի դառն փորձութիւնները յիշելով... Միւս
կողմէն ալ չի մոռնար Քեմալին ուշադրութիւնը գրաւել,
հայոց վրէժխնդիր ըլլալը յայտնելով...

Ներկայիս, Թրքօ-հելէն համաձայնութենէ վերջ,
Յունաստան կ'զբաղի հայ գաղթականաց խնդրով, քանի որ
իրենց պատկանող ծանօթ Լօզանի դաշնագիրը յօդուած մըն
ալ կը պարունակէ հայերու վերաբերեալ, զայն գործադ-

րելու արգելքը վերցուած կը գտնեն եւ այդ մասին թուրքիոյ ալ կարծիքին դիմել կ'առաջարկեն... Ինչպէս յոյն-թուրք թերթերն ալ արձագանք կ'ըլլան:

Գալով մեզի, մեր կարծիքով, ոչ Յունաստանը ոչ ալ թուրքիան իրաւասու չեն հայ գաղթականներու խնդիրը լուծելու տրուած ըլլալով թէ այդ մասին իրաւասու մարմինը միմիայն Ազգ. Դաշնակցութիւնը պէտք է նկատի առնել յոյն կառավարութիւնը իրաւունք ունի մեզ չընդունիլ իր հողին վրայ, բողոքելով Ազգերու Դաշնակցութեան, ոչ թէ վերադարձնել դէպի թուրքիա:

Բայց խնդիրը քաղաքական տեսակէտով քննելէ վերջ ըսենք, ասոր մէջ թէ Ազգ. Դաշնակցութիւնն ալ բաժին ունեցած է թելադրելով Յունաստանը: Այդ պարագային խնդիրը կը տարբերի, ուրեմն մենք իրաւունք ունինք բողոքելու Ազգ. Դաշնակցութեան կարգադրութեան դէմ, թէ թուրքիոյ այդ հաստատութեան անդամակցելու համար պայման է հայերու քաղաքական դատին դոհացում տալ. ոչ թէ դարձեալ ցրուել զանոնք. թուրքին վրայ վստահութիւն չունի հայ աղբը իր բազմաթիւ փորձառութիւններով: Թուրք եւ ռուս հաւանական պատերազմի մը ընթացքին, ո՞վ կրնայ երաշխաւորել հայերը զոր նոյնը չպիտի կրկնուի ինչպէս ընդհանուր պատերազմի միջոցին: Պատերազմի վտանգը կայ ու կը մնայ քանի թուրքերու թուրանական ծրագիրը իր գոյութիւնը կը պահէ մեծ պետութիւններու աջակցութեամբ, զոր արդէն պատրաստ զօրաբանակներ հաստատեց հոն, քիւրտ խնդրի պատրուակին տակ, ի հարկին վէճ մը յարուցանելու համար և: Թիւթեան դէմ: Եթէ երբեք այս վերջինս վրէժի չի դիմէ թուրքիան պատժելու համար, զոր համարձակութիւնը կունենայ իրեն բարեկամութենէն բաժնուելու: Թէև այդ պարագային ալ իրեն դէմ պատրաստ պիտի գտնէ Թրքահայաստանի լեռնաշղթաներուն մէջ պաշտպանուած թուրք եւ քիւրտ խիզախ զինուորները ամէն տեսակ պաշտպանողական միջոցներով օժտուած:

Հայերս ենք որ պիտի տուժենք ամէնէն առաջ:

Այս պարագան պէտք է լրջօրէն նկատի ունենան մեր դիւանագէտները, հասկցնելով Ազգերու Դաշնակցութեան, թէ հայերը հպատակութիւն չեն ուզեր, այլ հայրենիք, ինչպէս չեշտած էր Պ. Խատիսեան իր յօդուածին մէջ:

* * *

Յունահայ գաղթականութեան այլուր փոխադրելու խնդիրը նոր չէպէք մը չէ արդէն, Բզմիրի աղէտէն ազատող հայ բեկորները յոյներու հետ միասին Յունաստան բերուելով, առանց աղբային խտրութեան հաւասարապէս խնամուեցան յոյն կառավարութեան կողմէ: Երբ 1924ին վերակազմուած հելլէն կառավարութիւնը իր բնականոն վիճակը վերսկսաւ, եւրոպական ու ամերիկեան գաղթականներու օգնութեան նպաստը մեծ մասամբ դադրեցաւ: Անկէ վերջ հելլէն կառավարութիւնը որոշեց հայ գաղթականաց բեռը վերցնել տալ Յունաստանէն, դիմելով Ազգ. Դաշնակցութեան, ու այդ ժողովի ընթացքին, ժընեւի վեհաժողովը խորհուրդ տուած էր Յունաստանին որոշ ժամանակի մը համար համբերատար ըլլալ հայ գաղթականներու առժամեայ բնակութեան և գաղթականները խնամելու նպատակաւ դրամական փոխառութիւն մըն ալ եղած էր, եթէ չենք սըխալիր:

Եւ այդ օրէն սկսեալ Ազգ. Դաշնակցութիւնը իր քաղաքական նպատակներուն դործիք դարձուցած էր այդ խնդիրը յաճախ ձեռնելով նոյն հաստատութեան ժողովներուն մէջ, Յունաստանի առաջարկը միշտ ալ քաղաքական նպատակներ ունէր որոնց թիւը 120,000 ցոյց տալով, թէև խնդիրը քանակի վրայ չէր, եթէ երբեք 20,000 ըլլար, դարձեալ առարկութիւն պիտի ընէին, ձանօթ նպատակներով...

1925ին Պուլկարիոյ պատուիրակը ժողովին մէջ խօսք առնելով հայոց մասին պահանջեց թէ, հայ գաղթականները պէտք է վերցնել ոչ միայն Յունաստանէն, այլ բոլոր այն

երկիրներէն, որոնք չեն կրնար անոնց ապրուստը հոգալ... Եւ թելադրեց հայերուն ազգային օճախ մը ստեղծել, մի անգամ ընդ միշտ վերջ տալու համար այդ ողբերգութեան: Նոյն պահուն եգիպտոսն ու Սուրիան եւս դժգոհութիւն ցոյց տուին, հայ գաղթականներու ներկայութենէն, առարկելով իրենց տնտեսական նեղութիւնը:

Իսկ զոր. Բանկալոսի տիկտատորութեան շրջանին, մասնաւոր կարեւորութիւն տրուեցաւ յունահայերու տեղափոխութեան խնդրին, կառավարութիւնը նոր օրէնք մըն ալ հրատարակութեան տուաւ, արգիլելու համար յունահայտակ չեղողներուն աշխատանքը, որով օտարականը ստիպուած պիտի ըլլար կամովին հեռանալ...

Տրկտատորութեան այդ շրջանին, որքան որ պատեւրազմի հոտը կուգար հաւանական թուրքո-ռուս զինակցութեամբ, նոյնքան անհրաժեշտութիւն կը տեսնուէր յունահայերը այլուր փոխադրելու խնդիրը: — Անշուշտ վախնալով համայնավարական բրորականտէն, որովհետեւ հայերը կը նախընտրէին Հայաստան երթալ, գիտնալով հանդերձ անոր ներկայ վարչաձեւը... — Գոնէ առժամապէս տեղաւորել զանոնք Կիպրոս կամ Սուրիա, միշտ ալ Միջերկրականի շուրջ, և այդ հողամասերու ժողովուրդները իրաւամբ կը հարցնէին թէ Անգլիան եւ Ֆրանսան աւելի հարուստ գաղթավայրեր չունին հոն տեղաւորելու սոյն դժբախտները. այդ իսկ պատճառաւ ալ արաբներն ու կիպրոսցիները քողոք ներկայացուցին անոնց այդ կարգադրութեան դէմ:

Մեզի համար Կիպրոսի խնդիրը առեղծուած մը եղած է. սակայն իրականութիւնը այն է թէ, այդ կղզին աւելի մօտաւոր է Ալեքսանտրէթի (Իսկէնտէրուն) քան թէ Յունաստանի. անիկա իբրեւ կղզի առաջինին կը պատկանի բնաձանօրէն, որը տնտեսապէս շահ մը չունի Անգլիոյ, որքան քաղաքականապէս, դժուարութիւնը հոն է արդէն զոր անկարելի կը դարձնէ զայն ազատել Անգլիոյ ձեռքէն: Արդէն հեղին կառավարութիւնն ալ իր դիրքը չզգած է սոյն կղզիին վերաբերմամբ, այտարարելով թէ կիպրոսեան խընդիր մը չկայ Անգլիոյ և Յունաստանի միջև, ինչպէս Իտա-

լիոյ գրաւման տակ գտնուող կղզիները, որոնք աւելի մօտ են Յունաստանի: Յոյն թագաւորական թերթ մը իրաւամբ դիտել կուտար թէ՛ հայրենասէր Պ. Վէնիզէլօս, եթէ կղզիներու փոխարէն հաւ մը ստացած չըլլար, վառեակը չպիտի գիշէր...: Ինչ որ ալ ըլլայ Կիպրոսի խորհրդաւոր գաղտնիքը, մեր քաղաքական տեսութեան համաձայն, հայերս չի հետաքրքրեր, անոնք կը վերաբերին անգլիոյն կառավարութեանց:

Սակայն չի մոռնանք թէ Յունաստանը ներկայիս ազգահաւաքութեան շրջան մը կը բոլորէ. ժողովուրդներու փոխանակութեան սկզբունքի հիման վրայ, ով գիտէ այդ իսկ պատճառով, կառավարութիւնը պատասխան չի տուաւ թերթերու հարցումին թէ, ինքը լուր ունէ՞ր հայերու Կիպրոս փոխադրելու խնդրէն: Ինչպէս թերթերը գրեցին, Յունաստան համաձայնած է Անգլիոյ հետ զանոնք ձրի փոխադրելու իր նաւերով: Ներկայիս թագաւորական կուսակցութեան պէտ Պ. Յալաւարիս Լոնտոն կը գտնուի, տեսակցելով Կիպրոսի կուսակալին եւ Անգլիոյ պետերուն հետ:

Յունահայերը իրաւացիօրէն սոսկումով կ'զգուշանան երկրորդ անգամ գաղթելու, այդ պատճառով ալ գերմարդկային ճիգ կը թափեն անկէ խուսափելու, սակայն ի գուր, հայոց խնդիրը առանձին լուծուելիք խնդիր մը չէ, անիկա միջազգային քաղաքական ամբողջական ծրագրի մէջ անցած, անոր հետ չաղկապուած է. հայ դատը այն մարմինէն անջատել, կը նշանակէ զայն վտանգել... Ազգ. Դաշնակցութենէն դուրս, ոչ մէկը հայկական խնդրի մասին նպաստաւոր կամ աննպաստ քայլ մը չի կրնար առնել:

Հայերս եւս ազատ չենք մեր կամքը պարտադրելու, որովհետեւ Սեւրի մեռելը Լօզանի մէջ թաղուեցաւ, այլեւս ան մեր ձեռքէն ելած ու Ազգերու Դաշնակցութեան դատաստանին յանձնուած է, ձեւափախումը պարտադիր պիտի ըլլայ:

Դարձեալ կրկնենք. մենք չունինք այլեւս շօշափելի անկախ և ազատ Հայաստանը, որ կարենայ մեր ճակատագիրը իր ձեռքին մէջ կեդրոնացնել, եղածը խափուսիկ

ստուեր մըն է, երազային, որով մենք մազապուր ազատ-
ուած ու փախուստ տուած ենք մեր ծննդավայրերէն ու
մեր սիրելի հայրենիքէն, ապաստանելով օտար հորիզոններ,
որոնցմէ կը հայցենք մեր ազատութիւնը, յանուն մարդ-
կութեան ու արդարութեան. սակայն անոնք մեզի մահը
ցուցադրելով, դեղ կ'առաջարկեն, եւ մենք դեռ յամառո-
րէն կառչած մեր հին յանկերգին, կ'առարկենք դեղին լեղի
լինելը:

Ազգերու Դաշնակցութեան վրայ թագաւորող Անգլիան,
չուզէր իր ծրագիրները նախապատրաստուած ցոյց տալ,
ան կ'աշխատի ձեւացնել դիպուածական անակնկալ մը...
ինչպէս Լօզանի մէջ Ռուսիոյ առաջարկը Գուպանի մասին,
նոյնպէս Նանսէնի եւ հարաւային Ամերիկա հայ գաղթա-
կանները տեղաւորելու խնդիրը, անգործնական ցոյց տըր-
ուեցաւ Ազգերու Դաշնակցութեան ժողովներուն մէջ:

Երեւանի անունին ներքեւ, մէջտեղ դրուած Նանսէնի
ծրագիրը պիտի վերականգնանացուի երբ հարաւային Հայաս-
տանի ճամբան բացուի մեր առջեւ, ուր ոչ անկլօ-քեմալա-
կան թուրանիզմի ծրագիրը գոյութիւն ունի, ոչ ալ ուռ-
սոյ-համայնավարական արգելք. անոր համար աւելի դիւ-
րին է ունէ դրամական փոխառութիւն քան Երևանը, քա-
նի որ երկիրը հարուստ եւ երաշխաւորումը հաստատուն է:
Արդէն Յունաստան պատրաստ է օրինակ հանդիսանալ միւս
երկիրներուն, իր նաւերով ձրի փոխադրելով յունահայերը:

Միամտութիւն պիտի ըլլար սպասել որ Խ. Ռուսիա-իւր
ներկայ համայնավարական վարչաձեւը փոխելով հարուա-
ծէ Թուրքիան միանգամ ընդ միշտ վերջ տալով թուրանիզ-
մի ծրագիրին: Ընկեր Սթալին միշտ կը գեղգեղէ կրկնելով
սա սկզբունքը. «որջէն ելլողը ծուղակը կ'իյնայ», զոր կե-
րեւի ուրիշներէն փոխ առած է այդ նախադասութիւնը:

Եւ այլևս իրականութիւն է թէ Թուրքիա քրտական
խնդրին ներքեւ ամրացուց իր արեւելեան սահմանը, ինչ-
պէս նաեւ պարսիկ կառավարութիւնը իր սահմանը պատ-
րելակելով, չի մոռնանք թէ այս վերջինս Թուրք կառա-
վարութեան հետ բարեկամական, ոչ-յարձակողական դա-

շինք մը ունին: Թուրքերը այնքան ալ չեն վախնար իրենց
արեւելեան ճակատէն որքան կը վախնան իրենց թիկուն-
քէն, Սե Ծովի կողմէն, որուն մէջ գտնուող ուռս պատե-
րազմական նաւերու երեւմը փուշ մը եղած է Թուրք մա-
մուլի աչքին, որ միշտ կ'աշխատին Անգլիոյ ուշագրութիւնը
գրաւել Տարտանելի վրայ:

Պատերազմը հայերու աննպաստ է, մենք պէտք է սե-
ւեռենք մեր աչքերը Ազգ. Դաշնակցութեան, կանգնելով ա-
նոր դրան առջեւ ոչպէսզի արգիլենք Թուրքիոյ մուտքը
այդ հաստատութեան մէջ, մինչեւ որ Թուրքիան վճարէ
հայերու հանդէպ իր քաղաքական պարտքը:

Այսօր վտանգը հասած է Հայաստանի դռներուն առջեւ
ու սուրները կը փայլին, նոյնքան վտանգաւոր է գաղութ-
ներու և Հայաստանի հայ ժողովուրդին այլասերումը: Կա-
պել մեր քաղաքական դատը անհաստատ ուժի մը, հրաժա-
քիլ թրքահայ դատէն, կը նշանակէ ազգային անձնասպա-
նութիւն: Իրականութիւն է թէ մենողին հետ մեռնիլ ու-
զող չկայ:

Այն պարագային, երբ հակառակ մեր բաղձանքին պատե-
րազմը ճակատագրական դառնայ, հայերս ևս ստիպուած
ենք մեր դիրքը ձշտել: Այո, մենք սուրբ պարտականու-
թիւն ունինք, պատերազմի մասնակցելու Թուրքիոյ դէմ,
պէտք է որ մեր տեղը ուրիշներուն տանք: Պէտք է հաշ-
տըխնք իրականութեան հետ, Անգլիա Սեւ ծովէն մինչեւ
Հնդկաստան թուրանական պետութիւն մը ստեղծելէ վերջ,
տրամադիր է ստեղծել նաեւ Թուրք եւ արաբ ցեղերու միջեւ
արիական ցեղերու միացեալ պետութիւն մը, Պարսկաստա-
նէն դէպի Սիւրիա, ապագային արգիլելու համար Թուրք
և արաբ մերձեցումը, թուրքատեաց ցեղերու միջոցաւ:

Ուրեմն պարտաւոր ենք քիւրտ ապստամբներուն օգնե-
լու, փոխադարձ գործակցութեամբ, սակայն պէտք է մեր
տեղը գիտնանք, վերջէն չի զղջանք սխալ ճամբայ առաջ-
նորդուելով, արեւելեան կողմը կը գտնուին քիւրտերը, վա-
րի կողմը ասորիները, մեզի կ'իյնայ Խարբերդ, Տիգրանա-
կերտ ու Կիլիկիա: Քիւրտերը առաւելապէս իրենց գինու-

րական մեծագոյն մասը կեդրոնացուցած են Արարատի ճակատին վրայ, մենք ալ պէտք է մեր ուժերուն առաւելագոյնը կեդրոնացնենք Արարայէն (Սիւրիա) Զէյթունի վրայով, քիւրտերսւ մասնակցութեամբ ծովեզերքի պաշտպանութեան ներքեւ:

Հակառակ պարագային ձեռքերը ծալած անկիւն մը քաշուինք, մեր վերջին յոյսը եղող Կիլիկիան եւս պիտի կորսնցնենք, ի նպաստ քիւրտ ասորի եւ թիւրքմէն ցեղեղերու: Առանց գոհողութեանց հող չի ստացուիր:

Արդ հայեր, ժամը հեշտ է այլեւս, ստեղծելու համար միջկուսակցային մասնաւոր մարմին մը, առանց ժամավաճառ ըլլալու, կացութիւնը քննելու համար անհրաժեշտ է արտակարգ ժողով մը գումարել, ցանց քաշելով նաեւ համայնավարական պրոպականտը արգիլելու, զոր գէշ անգլադարձում պիտի ունենայ ազգին ճառագործին վրայ: պէտք է բարոյապէս յորդորել զանոնք որպէսզի թեթեւամրտութիւններ ցոյց չտան իւրութեան անփամեայ յաջողութիւններէն քաջալերուելով:



ՇՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

—o—

Քաղաքական կարեւոր դէպքերու կարգին կը դասուին նաեւ Ֆրանսայի Անգլիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ հաստատուած ընկերվարական կառավարութիւններու յաջողութիւնները: Ասոնք ալ բազմակողմանի քաղաքականութիւն ունին:

Անգլիան Մաքտոնալտը իշխանութեան քիւրտ բերելով, մէկէ աւելի նպատակներ կը հետապնդէր: Առաջին՝ տնտեսական նեղ պարագաներու տակ գոհացում տալ բանուորներուն ակնկալութեանց, գիտնալով մէկտեղ որ տնտեսական տագնապի այս շրջանին՝ բանուորական դասակարգին անմիջական գոհացում տալը կարելի չէր, որով դժգոհութիւն պիտի պատճառէր բանուորներուն՝ կառավարութեան դէմ: Երկրորդ եւ կարեւոր նպատակը այն է որ ընկերվարական կուսակցութիւնը գործի բերելով ցոյց տալ իւրութեան թէ Եւրոպայի մէջ ընկերվարութիւնը հասունցած պտուղ է. պոթկալու պատրաստ դուրսի օժանդակութեամբ հակառակ պարագային, ինչպէս կ'ըսէր Տրոցկի, «հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը խաղը պիտի կորսնցնէ»:

Այս նկատումներով է որ քաղաքինի պետութիւնները բանուորական ոեւէ ցոյցի համայնավարական գոյն կուտան, այն տպաւորութիւնը ձգելով Ռուսիոյ վրայ թէ ամէն ինչ պատրաստ իրեն միջամտութեան կ'սպասէ:

Այս առթիւ «Իմէրիսիոս Թիբոս» հետեւեալը կը գրէ.

— 1930 սեպտ. 24

«Ոստիկանական վերջին տեղեկութիւնները քօմիւնիստներու գործունէութեան մասին բանակին եւ նաւատորմին մէջ, խոշոր հարցականի մը առջեւ կը դնեն թէ Յունաստանի մէջ համայնավարական լուրջ վտանգ մը գոյութիւն ունի՞ թէ ո՛չ: Այս խնդիրը քաղաքական եւ հասարակական տեսակէտով այնքան կարեւոր է որ, պէտք է հարեանցի կեպով անցնիլ եւ ճշդել առանց ծանրանալու մանրամասնութեանց վրայ:

Շատ գէշ գործ մը ըրած եղան քանի մը թերթեր, որոնք թեթեւօրէն առնելով խնդիրը յայտարարեցին թէ այսպիսի վտանգ մը գոյութիւն ունի, սպառնալով լրջօրէն երկրին ազգային ուժերուն ալ:

Անոնք որոնք տրամաբանօրէն եւ պաշարիւնութեամբ կը հետեւին տեղւոյս աշխատանքական շարժումին, այն ճշմարտութեան կը յանգին թէ ազգային շահերուն հակառակ է մեծ կարեւորութիւն տալ պրօպականտի գործունէութեան մը, որ իրականութեան մէջ բոլորովին ջանքախոտած է: Այն եղելութիւնը թէ համայնավարները մեծ ջանքեր կը թափեն իրենց իտէալները տարածելու համար բանակին եւ նաւատորմին մէջ, նորութիւն մը է: Այն օրէն, երբ քօմիւնիստական կուսակցութիւնը գոյութիւն ունի Յունաստանի մէջ, այս պրօպականտը կը կատարուի կանոնաւորաբար առանց արդիւնք տալու:

Անշուշտ պէտք է խօսիլ համայնավարներու մասին, բայց անօգուտ է պնդել ու տարածայնել թէ բոլորովին երեւակայական վտանգի մը սպառնալիքին առջեւ կը գտնուինք:

Դարձեալ այս նկատումներով է որ այլընդայնոյ լուրեր կը հրապարակուին միջազգային մամուլին մէջ թէ անգլիական նաւաբաժնի այսինչ հրամանատարը ըմբոստանալով, համայնավարներուն յարած է: Նոյնիսկ պնդողներ կան թէ Եւրոպայի բանուորական պատուիրակներէն ոմանք, մասնաւոր թիւադրանքներով ճամբայ կ'ելլեն մասնակցելու համար համայնավարական գոնկրէներու եւ հոն արտայայտուե-

լու պատերազմի ի նպաստ եւ ըսելու թէ Եւրոպայի համայնավարները բռնութեամբ կը զսպուին եւ թէ պէտք է պատերազմը փութացնել քաղքենի պետութեանց անոնց վրայ ի գործ դրուած ճնշումին վերջ տալու համար:

Ասոր ապացոյցը, Բանայիթ Սթրաթիի աքսորը դէպի Ս. Միութեան խորերը, յատկապէս կարգադրուած: Քօղարկելու համար կողմնակցութիւնը, վերադարձին ան չընդունուեցաւ մի քանի քաղքենի պետութեանց կողմէ, իբրեւ անբաղձալի: Արդիւնքը ծանօթ է ամէնուն: Սակայն ի՞նչ տեսակ գաղտնիքներ կը պարունակէ անոր առաքելութիւնը, որ արտօնութիւն տրուեցաւ իրեն Եգիպտոս անցնելու, ուր պիտի աքսորուէին ատեն մը Քէմալի հակառակորդներ Նուրետին եւ Դարապէքի փաշաները, որոնց մասին վերջերս զրոյց կը չըլէր թէ Թուրքիայէն անյայտացած են:

Մեր կողմէ եւս կը հարցնենք՝ թէ ի՞նչ նպատակով գերման ընկերվարական կառավարութիւնը արտօնութիւն չի տուաւ աքսորական Տրոյկիի՝ Գերմանիոյ մէջ հաստատուելու, փոխանակ Պոլսոյ:

Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ այս դէպքերէն անտեղեակ կ'ըլլայ Ֆօրէյն Օֆիսը եւ անգլիացի դիւանագէտները, որոնց համար կ'ըսուի թէ չի ծակուած դիւմներու մէջ մտնելով խուզարկութիւն կը կատարեն:

Մասնաւոր նկատումով է որ Ազգ. Դաշնակցութեան եւ Անգլիոյ քաղաքական չըջանալիները անտեղեակ ցոյց կուտան ինքզինքնին, աչքի տակէն հետեւելով բոլոր անցուղարձերուն:

Ի՞նչ պատճառ կայ չի հաւատալու, թէ Անգլիա Ս. Միութեան դէմ ի գործ կը դնէ այն սադրանքները, որոնք գործադրեց Գերմանիոյ նկատմամբ:

Հարցումներ՝ որոնց պատասխանները այս գրքի էջերուն մէջ պիտի գտնէ ընթերցողը, միշտ ի մտի ունենալով, որ Անգլիա աշխարհի մեծագոյն դերակատարն է, որ կը ձգտի պատերազմի դաշտ իջեցնել Ս. Միութիւնը:

Անգլիոյ ընկերվարական կուսակցութեան պետ Պ. Մաք Տօնալտ, վերջին ընտրութեան նախօրեակին հրապարակու-

թեան տուած ինքնակենսագրութիւնը չափազանց յատկանշական մասեր ունէր: Հոն կը նախատեսուէր գաղթավայրերու մէջ հաւանական խռովութիւններ և հնդկներու ազատագրութիւն մութին մէջ գործող ձեռքերու հովանաւորութեամբ: Մաք Տօնալտ՝ նախատեսելով այս դէպքերը՝ անոնց պատասխանատուութիւնը կը բեռնէր Անգլիոյ անքաղաքագէտ վարիչներուն վրայ, որոնք ժամանակին չէին կրցած սիրաշահիլ Խ. Միութեան բարեկամութիւնը:

Այս հրատարակութեամբ, Մաքտօնալտ կ'ուզէ Խ. Միութեան ուղադրութիւնը կեդրոնացնել Հնդկաստանի վրայ և միանգամայն իշխանութիւնը գրաւել, ինչպէս եղաւ ընտրութիւններու մէջ միւս կուսակցութեանց քողարկեալ ձեռնապահութեան պատճառաւ:

Երբ Մաքտօնալտ կառավարութեան գլուխը անցաւ, սկսաւ մօտենալ Ռուսաստանի, առաջարկելով միասնաբար հովանաւորել Կովկասը: Մոսկուա մերժեց կտրուկ կերպով, աւելցնելով. «մենք Թուրքիոյ Սուլթանները չենք, որ մեր հողերը բաժնենք»: Իսկ հիմակ ալ Ստալին կը յայտարարէ. «Մենք թիզ մը հող չենք պահանջեր ուրիշներէ, բայց թիզ մը հող ալ չենք զիջիր ուրիշներուն»:

*
* *

Վերջին օրերս Թուրքիոյ արտաքին գործավարին Մուսկուա այցելութիւնը, մեծ մասամբ իրականացուց մեր զիրքին նախատեսութիւնները, սակայն խնդիր է գիտնալ թէ երկու տեսակետներէն ո՞ր մէկը յաջողութիւն գտած է: Դժուար է անմիջական պատասխան տալ, նկատելով որ իրականութիւնը գաղտնի կը պահուի: Միայն թէ Թէվֆիք Րիւշտի իր Մոսկուա այցելութեան ընթացքին և վերադարձին յայտարարեց թէ քաղաքական դաշինք չպիտի կնքէ, ուրեմն պէտք է եզրակացնել թէ Թուրքիա կը ձգտի կարծեցեալ բարեկամութեամբ ժամանակ չահիլ, չէ՞ որ նա Յունաստանի հետ համաձայնութիւն կնքելէ վերջ, օգտուելով հելլէնոֆոնական մասնաւոր բարեացակամութենէն, այդ ճակատներու պատրաստ զինուորները փոխադրեց արեւելեան սահմանը, արթնցնելով առժամայէն քնացած քիւրտական ըմբոստութիւնը: Այդպէսով, քրդական խնդրի եր-

կարածգումը պատճառաբանելով, կաշխատի ամրացնել այդ ճակատը, Անատոլիոյ երկաթուղագիծը աւարտելով կուզէ թիզ առ թիզ ամրացումը վերջացնել այդ հողամասին վրայ Յունաստանէն ստացած կէս միլիոն սղերլինով, կարենալ պաշտպանուելու համար Խ. Միութեան դէմ և միւս կողմէ ջանքեր կը թափէ Պալքանեան դաշնակցութեան անդամակցելու, յետաձգելով Լսմէթ փաշայի կառավարութեան փոփոխումը յառաջիկայ երեսփոխանական ընտրութիւններու շրջանին:

Գալով միւս տեսակէտին, եթէ նկատի ունենանք Մուսկուայի մէջ Թուրք գործավարին եւ ուստ մամուլին արտայայտութիւններն ու արտակարգ եռուզեռը, երկու կողմի դեսպաններուն եւ Գարախանի մասնակցութեամբ, այն համոզումը կ'ունենանք, թէ Թուրքիա յաջողած է խաբել Ռուսիան, գաղտնապէս զինակցելով անոր հետ: Ահա այդ յայտարարութիւնները եւ ֆրանսական թերթի մը եզրակացութիւնները. —

ՄՈՍԿՈՒԱ. — Պատերազմական և ծովային քօմիսէր Պ. Վօրօշիլօֆ հացկերոյթ մը տուած է ի պատիւ Թէվֆիք Րիւշտի պէյի: Հացկերոյթին մասնակցած են Պ. Պ. Լիթվինօֆ, Գարախան, Էնկիւրիի դեսպան Սուրից եւ ուրիշներ:

Պ. Վօրօշիլօֆ բարի գալուստ մաղթելով Թուրք նախարարին, յայտարարած է թէ երկու ժողովուրդներու բարեկամութիւնը աշխարհակալութեան դէմ կը զարգանայ ամէն ուղղութեամբ:

Թէվֆիք Րիւշտի պէյ երկու երկիրներու հասարակաց կոիւր վեր հանելով, ըսած է թէ ըլլայ Թուրքիոյ, ըլլայ Սովիէթ կառավարութեան արտաքին քաղաքականութիւնը ներկայիս կը ձգտի խաղաղութեան ամրապնդման:

ՊԵՐՆԱ. — Թուրքիոյ արտաքին գործավար Թէվֆիք Րիւշտի պէյի Մոսկուա այցելութեան առթիւ, պաշտօնաթերթ «Իզվէսթիա» կը գրէ թէ ուսումնարք բարեկամութիւնը պատէջ մըն է արեւմուտքի աշխարհակալութեան և դրամատիրութեան կազմակերպած նոր պատերազմին դէմ:

*
* *

«Իմէրիսիոս Թիփոս» կը տեղականայ թէ Թէվֆիք Րիւշտի

այն Մոսկովայի մէջ պիտի ստորագրէ զալուի զաշնագիր մը, որ պիտի ունենայ քաղաքական բովանդակութիւն:

«Ժուրնալ»-ի քաղաքական աշխատակիցը՝ անդրադառնալով թուրքերու յարաբերութիւններուն, կը գրէ. —

Այլեւս, շատ զարմանալու բան չկայ, սակայն, հասարակ գործ մը չէ տեսնել հրաժարած կառավարութեան մը արտաքին նախարարը, որ պաշտօնական այցելութիւն մը տալու կ'երթայ օտար մայրաքաղաք մը, եւ հոն կը նուիրուի քաղաքական յատկանշական արտայայտութիւններու: Այս է որ իսկապէս տեղի կ'ունենայ Մոսկովայի մէջ, ուր թէվֆիք Րիւշտի կը գովաբանէ թուրքեւսորհրդային դաշնակցութիւնը, այն պահուն իսկ երբ իր կառավարութեան պետը՝ Լսմէթ փաշա կը ներկայացնէ նախարարութեան հրաժարականը:

Թող մեզ չըսեն թէ այս կացութիւնը զիպուածի պարզ արդիւնք մըն է: Թուրք արտաքին նախարարին ճամբորդութիւնը որոշուած էր աւելի քան երկու ամիս առաջ, իր խորհրդային պաշտօնակցին Գարախանի էնկիլարի տուած ալցելութեան պահուն: Բոլորովին ճիշտ է ուրեմն թէ առաջուց կազմուած յայտագրի մըն է որ կը պատասխանէր:

Միայն թէ փոքր մանրամասնութիւն մը կը մոռնան, — այն որ թէեւ երկու ամիս առաջ խօսքը չէր ըլլար թրքական տագնապի մը, բայց ան, զօրութեամբ առաջ եկած էր Րիւշտիի Մոսկովա մեկնումէն առաջ, և պաշտօնական դարձած էր, երբ դեռ Րիւշտի չէր որոշած չափազանց յստակ յայտարարութիւններ ընել թուրքեւսորհրդային դաշնակցութեան մասին:

Ինչ պիտի ըսէք, ատոնք պարզ անհատի մը խօսքեր են:

Պարագան՝ բնաւ այդպէս չէ սակայն: Նոյնիսկ հրաժարած՝ արտաքին նախարարը կը մնայ թուրք պետութեան ներկայացուցիչը: Ան պետ մը ունի, որուն գիրքը, ձգենք որ, ներկայիս բաւական երկգիմի է: Իրօք ինչ կուզէ Մուստաֆա Բեմալ: Իշխանութեան գլուխ պահել խաբար որուն հիմնադիրն եղաւ ևև որուն պետը ըլլալ կը յաւակնի, թէ

մրցակից կուսակցութիւն մը մտցնել: Շարունակելով կուզէ քանի մը տարիէ իվեր հետապնդուած քաղաքականութիւնը որ Թուրքիան կը պահէ եւրոպայէն դուրս, բայց դաշնակից խորհուրդներուն, թէ ձև փոխել: Ամէն պարագայի մէջ այլանդակ եղանակ մըն է նոր դարագլուխ մը բանալ՝ Մոսկովայի մէջ եղածին նման ցոյցեր կատարելով, առանց խօսելու թէ՛ ալ ցոյցերը զարմանալի պատրաստութիւն մըն են եւրոպական դաշնակցութեան դէմ:

Զինակցութեան ճշտութիւնը ստուգելու համար, պէտք է սպասել քիւրտ ապստամբութեան վերսկսումին. եթէ ճիշտ են ուրիշներու մօտալուտ ենթադրութիւնները քիւրտերու մասին, այս անգամ երկարելով մինչև Սուրիա, հետաքրքիր պիտի ըլլայ տեսնել Ռուսիոյ մասնակցութիւնը օգնելու համար թուրքերուն, նման քայլի մը արդիւնքը առանց արձագանգի չպիտի մնայ կարծենք այս անգամ:

Շահագրգռուող պետութիւնները իբրեւ փոխադարձութիւն Թուրքիոյ ծովեզերքները գրաւելու պիտի ձեռնարկեն, արգելելու համար Ռուսիոյ յառաջիկայացումը դէպի ծով:

Երբ այս գրքին սկիզբէն իվեր պնդեցինք ու փաստեցինք թէ Անգլիոյ կամակատար «պէկ»ը Մ. Քեմալ կը գործէ անոր թելադրութեամբ, և եղածը կեղծ՝ զինակցութիւն մ'է պատերազմի մշելու համար Ռուսիան: Ուրեմն ծիծաղելի գուշակութիւն մը ըրած չենք ըլլար եթէ եզրակացնենք թէ, նման պարագայի մը, Թուրքիա կրնայ իր զօրամասերուն մեծագոյն մասը քաշել ծովեզերքները պաշտպանելու պատրուակով եւ արեւելեան ճակատը յանձնել ուս բանալին, կարելի է ենթադրել թէ Թուրք զօրամասերը կարճ դիմադրութենէ մը վերջ կրնան անձնատուր ըլլալ թշնամիներուն կամ գերի իյնալ նախագծուած ծրագիրի մը համաձայն, հրապարակը թողելով և. Ռուսիոյ: Անշուշտ սպասելով իբրեւ վարձատրութիւն թուրքերիմի ծրագիրին գործադրութիւնը: Գործը յաջողցնելու համար իր թափած ֆիզիքական և բարոյական զոհողութիւններուն փոխարէն: Այդ ծրագիրին մէջ կ'ընդունուի է նաև Սեվրի դաշնագիրին ախտաբանական Հայաստանը:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Եղբակացնելով թէ Խ. Միութեան համար գալիք վտանգը այդ հողամասի վրայ միշտ թուրքիայէն պիտի գայ ըլլայ բարեկամութեամբ ըլլայ թշնամութեամբ, այս անել կացութենէն փրկուելու համար մէկ միջոց մը. պէտք է որ նախ Խ. Ռուսիա իր վարչաձևը բարեփոխելով քաշուի իր ազգային սահմանները, գոնէ հիւսիսային կովկասի լեռնաշղթան անդին, Ազգ. Դաշնակցութեան միջնորդութեամբ տեղի տալով թուրանական ծրագիրին. ատոր փոխարէն, թուրքիան եւս իր կարգին պէտք է պարպէ Հայաստանի հարաւային մասը, Մշոյ դաշտէն մինչեւ Միջերկրական ծով. գործադրութեան դնելով փոխանակութեան սկզբունքը, Ռուսահայաստանի հայ ժողովուրդը հարաւային Հայաստանի թուրքերով, փոխանակ ջարդի սխտէմին:

Այլապէս պատերազմը անխուսափելի է, երանի ողջ մնացողին. վայ հայ ժողովուրդի այն մասին, զոր անօթի գայլերու փարախին մէջ անպաշտպան պիտի ձգուի. պատերազմի հետեւանօք...:

Վ Ե Ր Ջ

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Ծ

Անշուշտ ընթերցողը պիտի յիշէ թէ մինչև հոս այս գրքին մէջ երևցող կարգ մը քաղաքական կարծիքներ արդէն ամփոփօրէն մեր կողմէ իբրև յօդուած նախապէս լոյս տեսած էին:

Չորս տարիէ իվեր առիթը ներկայանալուն աշխատեցանք հայ կուսակցութեան եւ դիւանագիտական մարմիններու ուշադրութիւնը կեդրոնացնել թրքահայ դատին ստացած ձեւափոխումին վրայ:

Դժբախտաբար մեր այդ ձեւի տեսութիւնները պէտք եղած ընդունելութիւնը չգտան սոյն մարմիններու քաղաքական գործունէութեան գիծերուն մէջ:

Արդ, խնդիրը վերարժարծելու ժամը հնչած նկատելով որոշեցինք զանոնք ընդարձակօրէն հրատարակել գրքի ձեւով, աւելցնելով անոնց վրայ վերջին լրագրական նորագոյն տեղեկութիւնները ջախջախիչ փաստերով:

Դժբախտաբար գրքին տպագրութիւնը կամքէ անկախ պատճառներով երկու ամիս ուշացաւ, ինչ որ առիթ տուաւ մեզի յաւելումներով ճոխացնել բովանդակութիւնը:

Ստորեւ կուտանք խնդրոյ առարկայ յօդուածները, որոնք կ'ընթացան գրքին մէջ յայտնուած կարծիքները:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԽՄՈՐՈՒՄՆԵՐ

Ե Ի Մ Ե Ն Ք

Հակառակ Լօքարնոյի դաշնագրին եւ Խորհ. Ռուսաստանի եւրոպական պետութեանց կողմէ ճանաչուելուն, նոր պատերազմի մը ահագանգը կը հնչեցուի ամէն կողմէ: Եւրոպական պետութիւնները իրենց զինուորական պատրաստութիւնները լրացուցած ըլլալով, չեն քաշուիր իրենց քաղաքական ծրագիրները ցուցադրելու, բաւական չեն տեսնելով խուճապի մատնած են Խորհ. Ռուսաստանը:

Դիւանագիտական այս խաղերը մեզի կը յիշեցնեն նախորդ պատերազմի նախօրեակը. երբ Անգլիա յաջողեցաւ կռուի ամբողջ պատասխանատուութիւնը. ձգել Գերմանիոյ վրայ:

Եւրոպական մեծ պատերազմը — իրականին մէջ անգլեզերման կռիւ մը — վերջացաւ առաջինին յաղթութեամբ: Զինադադարի յաջորդող տարիները, գրչի եւ դիւանագիտական պայքար մըն էր Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի միջև, որը վերջացաւ դարձեալ առաջինին յաղթանակով: Յառաջիկայ պատերազմը պիտի ըլլայ անգլեւուս պատերազմը: Ան պիտի սկսի ուշ կամ կանուխ, մեզի այդ ցոյց կուտան քաղաքական լուր երեւոյթները, բայց երբ եւ ինչ ձեւով, այդ մասին աւելորդ է գուշակութիւններ ընել: Միայն շատ յիշատակ է նմանութիւնը ներկայիս անգլիական դիւանագիտութեան սարքած խաղերուն եւ նախորդ եւրոպական պատերազմի սկզբնաւորութեան կատարուած քաղաքական դարձումներուն միջև:

Համառօտ ակնարկմը Դեռենք քաղաքական անցուղար-
ձերուն վրայ: Պալքաններու մշտական անհանդարտ վիճա-
յիլը, սահմանային անվերջ դէպքեր եւ անհամաձայնութիւն-
ներ: Մուսօլինիի զինուորական պատրաստութիւնները, ի-
տալո-ռումանական դաշնադրով Պետարապիոյ ճանաչումը:
Անգլիոյ եւ Իտալիոյ Յունաստանի հետ ունեցած խիստ բա-
րեկամական յարաբերութիւնները եւ պոլշէվիքեան ա-
հազանգը...:

Գերմանիոյ Ազգերու Դաշնակցութեան անդամակցելու
դժուարութեանց կեղծ աղմուկը եւ անոր Խորհ. Ռուսիոյ եւ
հակառակորդներուն միջև տատանուիլը:

Անգլեւամերիկեան, անգլիւֆրանսական, իտալո-ֆրանս-
ական անվերջ պառակումները եւ տարակարծութիւնները:
Անգլեւոստ յարաբերութեանց խզումը եւ Լեհաստանի Ռուս
դեսպանին սպաննութիւնը...:

Դէպքերը մեզի կը բերեն այն եզրակացութեան թէ
Ռուսաստանի դէմ խաղ մը կը պատրաստուի, զայն գրգռե-
լով, միևնոյն ատեն յոյս ներշնչելով որ դաշնակիցներ ու-
նի, Անգլիա պատերազմի կը մղէ զայն, փափաքելով որ
ռուսական արջը դուրս ելլէ իր որջէն եւ յարձակումներ
գործելով պատերազմի պատասխանատուութիւնը ստանձնէ
և Անգլիա իր հետ ունենայ բանուորութեան ու աշխարհի
համակրանքը:

* * *

Հայերս հետաքրքրողը դրամատիրական և պոլշէվիկեան
պատերազմի վախերը չեն, այլ անկէ ծագելիք հետեւանք-
ները: Շատեր կը կարծեն թէ հայկական հարցի լուծումը
գիւրին էր և հայհոյութիւններ տեղացնելով Եւրոպայի գըլ-
խուն, Խորհ. Ռուսաստանի գիրկը կը նետուին: Յուսահա-

տութեան և խուճապի արդիւնք եղող այս մտածումը հա-
վազանց սխալ է: Պոլշէվիկները երբեկիցէ ի վիճակի չպիտի
ըլլան ամբողջ աշխարհին յաղթելու: Անհաստատ ուժի մը
կապել մեր քաղաքական բաղդը և հրաժարիլ միջադգային
դաշնադրերով ձեռք բերուած Թրքահայաստանի դատէն,
քաղաքական անձնասպանութեան մը հաւասար պիտի ըլ-
լար:

Եւրոպա, Ազգերու Դաշնակցութեան խողովակով ի վեր-
ջոյ պիտի լուծէ հայկական հարցը և այդ պիտի ըլլայ մեր
քաղաքական իրաւունքներու իրազօրծումը եւ ոչ թէ կալ-
ուածներու եւ քանի մը հազար հոգիի գետեղման գործ:

Թուրքիա Ազգերու Դաշնակցութեան հակելով ի վերջոյ
պիտի ճանչնայ մեր իրաւունքները: Մուսուլի հարցին մէջ
տեղի ունեցած հասկացողութեան նման եզր պիտի գըտ-
նուի, այլապէս նոր պատերազմի պատճառներէն մէկը ըլ-
լալու կոչուած է հայկական խնդիրը և Թուրքիա այս ան-
գամ դատապարտուած է իսպառ աներեւութանալու աշխար-
հի քարտէսէն:

Նման պատերազմի մը պարագային հայ ժողովուրդը չի
կրնար իր դատը կապել Ռուսաստանի հետ:

Ամէն պարագայի, քաղաքական դէպքերը վտանգաւոր
կացութիւն մը պիտի ստեղծեն Հայաստանի շուրջ եւ անա-
թէ ինչո՞ւ առաջով Թրքահայ գաղթականութեան ներդադ-
թին կողմնակից չենք, քանի որ խելացի գործ մը չի պի-
տի ըլլար ամբողջ հաւկիթները մէկ կողովի մէջ լեցնել...

(1 հոկտ. 1927)

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԵՊՔԵՐԸ ԵՒ ՄԵՆՔ

Հայկական հարցը, ինչպէս նախորդել կ'ըսէինք, քաղաքական ամենէն բարդ խնդիրներէն մէկն է և լուծումը դժուար: Փոքր պետութիւնները կ'ստեղծուին երբ մեծ պետութիւններու շահը այդ պահանջէ: Մասնաւորապէս Անգլիա իր ձեռքին մէջ ունի անհրաժեշտ ոյժը պարտադրելու իր քաղաքականութիւնը. առանց անոր կամքին քաղաքական տերեւ մը իսկ չի չարժիր:

Սեվրի դաշնագրին կնքումի շրջանին կը կարծուէր որ Անգլիա իր շահերէն թելադրուած պիտի ապահովէր ծովէ ծով Հայաստանի մը գոյութիւնը ամերիկեան մանտաղիներքեւ:

Շատ չանցած յուսախաբութիւնները իրարու յաջորդեցին. ամերիկացիները զօրաւոր բանակ մը անհրաժեշտ նկատեցին Ռուսիոյ և Թուրքիոյ միջև ձգուած երկրի մը պաշտպանութեան համար և տնտեսապէս ոչ շահաւէտ գործ նկատելով հրաժարեցան մանտաթէն: Անգլիա Կովկասէն քաշեց իր զինուորները և հետզհետէ մոռցաւ Հայաստան մը կազմելու իր ծրագիրը:

Նորաստեղծ քեմալական շարժումը նպատակադարձար տեսաւ օգտագործելու Խալիֆայութեան դէմ եւ միևնոյն ատեն՝ ուսներուն առջև՝ իբրև պատուար Հնդկաստանի ճամբուն վրայ, աւելի վստահելի նկատեց թրքութիւնը քան հայերը որոնք ընդհակառակը կրնային դիւրացնել ուսներու յառաջխաղացումը:

Կովկասի մէջ Հայաստանի մը կազմութենէն կը կար-

ծենք որ հրաժարած է Անգլիա, բայց ան նոյն ուժգնութեամբ Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ զանազան անուններով կը հետապնդէ հայկական օճախի մը հաստատումը բուն թրքական հողերու վրայ: Չիշտ այս նպատակով կ'ուզէ անկարելի ցոյց տալ Նանտէնեան ծրագիրը, գաղթականներու Կովկասի մէջ զետեղումը, զանազան դժուարութիւններ կը յարուցանէ բայց միշտ առկախ կը թողու:

Ազգ. Դաշնակցութեան մէջ նմանապէս հարաւային Ամերիկա հայ գաղթականներ փոխադրելու ծրագիրը անգործնական ցոյց տրուեցաւ: Անգլիա չի կամենար հայ գաղթականներու զետեղման եւ յարակից խնդիրներուն լուծման ուեւէ ձեւ մը գտնել, ան չի ուզեր որ այդ կերպ վերջանայ, որովհետեւ իր շահերուն համապատասխան կը գտնէ հայկական օճախի մը կազմութիւնը Կիլիկիոյ շրջանին մէջ: Անգլիա ի վերջոյ տէր պիտի դառնայ Սուրիոյ եւ սխալ են այն էնթադրութիւնները թէ այդ հողերը կրնան տրուիլ Խոալիոյ կամ Գերմանիոյ, որոնք մօտ ապագայի մէջ՝ մրցակիցներ կրնան դառնալ Հնդկաստանի ճամբուն վրայ:

Անգլիա Սուրիան ստանալէ յետոյ պիտի ստեղծէ նաեւ հայկական օճախ մը Կիլիկիոյ մէջ, հողատարթիւնը յանձնելով Ֆրանսայի:

Թուրքերը Անատոլուն իրենց ողնայարը նկատելով կը յայտնեն որ առանց անոր չեն կրնար ապրիլ, բայց ինչպէս մարդու մը անդամներէն մէկը կը կտրուի, դարձեալ կրնայ ապրիլ, այդ ձեւով ալ Կիլիկիոյ անդամահառումը հնարաւոր է և Թուրքիա դարձեալ ապրելու իրաւունք կ'ունենայ:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԱՆՆՈՒՍԱՓԵԼԻ

ԻՆՉՊԷՍ ՊԱՀՊԱՆԵԼ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՖԻԶԻԲԱԿԱՆ ԳՈՅՈՒԹԻՒՆԸ

Նախորդ յօդուածով հակիրճ կերպով տուինք քեմալականներու սկզբնական շրջանի աշխատանքներուն ամփոփումը և ըսինք թէ Անգլիա օգտագործեց քեմալիզմը խալիֆայութեան ու Ռուսիոյ դէմ, զայն մղելով դէպի Կովկաս: Քեմալ, եթէ չյաջողեցաւ գրաւել ամբողջ Կովկասը, գէթ կրցաւ իբր թաթը դնել Կովկասահայաստանի ողնայտը ինչ վրայ, խորհրդային քաղաքագէտներու խելագար քաղաքականութեան չնորհիւ:

Անգլիա կը գործէ շատ դանդաղ, բայց հետևողական կերպով: Ան կազմակերպեց նախ իր գաղթավայրերը և յետոյ, խորհրդային միութեան թշնամիներուն հետ սկսաւ բանակցել: Մարգարէ ըլլալու պէտք չկայ, ըսելու համար թէ դրամատիրական մեծ ու փոքր պետութիւնները, Անգլիոյ զեկավարութեամբ, պատերազմի քաղաքականութիւն մը կը հետապնդեն Ռուսիոյ դէմ:

Այս պայմաններուն տակ ի՞նչ պիտի ըլլայ հայկական դատը: Զէ՞ որ մեզի պէս փոքրիկ ժողովուրդի մը ճակատագրին վրայ ծանրապէս պիտի անդրադառնայ որեւէ պատերազմ մը, որմէ հետո Կովկասի կենայ թուրքիան: Պատերազմի հաւանականութիւնը անժխտելի է այլևս: Տարակոյսէ վեր է նաև թէ այդ պատերազմին մէջ եւ յետոյ, հայկական խնդիրը դարձեալ յեղանի վրայ պիտի գայ:

Ուրեմն ի՞նչ պէտք է ընենք, որպէսզի անակնկալի չգանք և առաւելագոյն չափով օգտուինք առիթներէն:

Մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է ուժերու կեդրոնացում ստեղծել, համախմբել բոլոր արժէքները, վերգնահատել անցեալը և արթուն կենալ նոր փորձութիւններու չենթարկուելու համար:

Մեր մէջ արդէն գոյութիւն ունի ուժեղ կուսակցութիւն մը, Դաշնակցութիւնը, որուն շուրջ բոլորուելով կարելի է հասնիլ մեր քաղաքական ցանկութիւններուն:

Դժբախտութիւնը հոն է որ մեր համայնավարները, այդ վտանգներուն առջեւ, իրենց աչքերը գոցած կը գինովնան ժամանակաւոր յաջողութիւններով: Անոնք ոչ թէ միայն չեն խորհիր վտանգները կանխելու մասին, այլ իրենց վնասակար քարոզչութիւններով կը վտանգեն նաև գաղթականներու հանգիստը, զանոնք կասկածելի դարձնելով քաղքենի պետութեանց աչքին:

Հայ քաղաքական միտքը պէտք է սթափի եւ իրեն համար գծէ նոր ուղեգիծ մը հիմնուած մեր ազգային շահերուն վրայ: Եթէ գիտնանք օգտուիլ մեր ուժերէն, տարակոյս չիկայ թէ կրնանք մեր տեղը գրաւել արևուն տակ և քաղաքակիրթ ազգերու ընտանիքին մէջ:

(22 յուն. 1928)

1928Ի ՀՈՐԻԶՈՆԻՆ ՎԵՐԵԻ

—o—

Թուրքոհեղին վեճը հանրային կարծիքին ուշադրու-
թիւնը դարձեալ իր վրայ հրաւիրած է: Բոլորը կը հարցնեն
թէ արդեօք պատերազմի հարցականին առջեւ կը գըտ-
նուինք:

Խնդիրը նոր չէ մեզի համար: Ասոր նման ուրիշ բազ-
մաթիւ դէպքեր պատահեցան Լօզանի դաշնագրի ստորագ-
րութենէն յետոյ: Յիշենք մի քանիները. ֆրանսական Լօ-
թիւս շողենաւը, թրքո-սուրիական, թրքո-պարսկական,
թրքո-իրաք, Լիււէլի Պոլկազի և Էտիրնէի ազատագրման
տարեդարձին միջադէպը: Այս բոլորին առիթ տուող եղած
է Թուրքիան, իսկ միւս շահագրգռող պետութիւնները
բաւականացած են ազդարարութիւններով:

Թուրքերը անդիշող ըլլալով հանդերձ դիտեն նաև թէ
Եւրոպայի մէջ իրենց դէմ հոսանք մը կայ: Անոնց կասկածը
իտալո-հելլէն զինակցութեան մասին, բոլորովին մտացածին
չէ: Այս է արդէն գլխաւոր պատճառը այն սերտ գործակ-
ցութեան և մերձեցման, որ ունին սովիէթները և Թուր-
քերը:

Մուսթաֆա Քեմալ կը շարունակէ բարեկամական կա-
պերը պահել Մոսկուայի հետ, պատերազմի միջոցին ապա-
հովելու համար անոր գործօն օժանդակութիւնը:

Թուրքիա Ազգ. Դաշնակցութեան հանդէպ ալ իր դիր-
քը վերջնականապէս ճշտած չէ: Էնկիւրիի արտաքին գոր-
ծավար Թէվֆիկ Րիշտի պէյի յայտարարութիւններէն կ'ե-
րևայ թէ Թուրքիա երևութապէս մօտիկ կապ կը պահէ Ժը-
նէվի հաստատութեան հետ, բայց միւս կողմէ անդամակ-
ցութեան առաջարկ չի ներկայացներ, վախճալով Խ. Միու-

թեան կառավարութենէն:

Յետոյ անոր անդամակցութիւնը կապուած է բազմա-
թիւ դժուարութիւններու հետ: Ազգ. Դաշնակցութեան
փոքրամասնութեանց դրասենակը կը պաշտպանէ Թուրքիա-
յէն բռնի հեռացուած հայերու կալուածական իրաւունք-
ները: Այս նպատակով Էնկիւրիի կառավարութեան մօտ կա-
տարուած դիմումներուն, թուրք կառավարութիւնը ոչ մէկ
պատասխան չէ տուած:

Կասկած չիկայ թէ Ազգ. Դաշնակցութիւնը ընդունե-
լութեան պայմաններէն մին պիտի ընէ հայոց իրաւունքնե-
րուն վերադարձուիլը: Այսպէս թէ այնպէս, Թուրքիա կը
գտնուի պոռթկաւի մը վրայ: Էնկիւրիի վարիչներուն ճի-
գերը, անոր անկումը կասեցնելու համար ապարդիւն պիտի
ըլլան:

Ուշ չէ այն օրը երբ մի քանի պետութիւններ ձեռք
ձեռքի տալով հաշիւը պիտի կարգադրեն «հիւանդ մար-
դուն» և արեւելքի ժողովուրդներու ազատ զարգացման ար-
դելք եղող Թուրք պետութիւնը, պիտի հպարտակեցնեն ի-
րենց կամքին:

Կարելի չէ տարիներով արհամարհել Եւրոպան եւ ամէն
օր շանթեր արձակել անոր դէմ: Մուղակը հետզհետէ կը
պատրաստուի ու կասկած չկայ թէ մեր յաւիտենական թըշ-
նամիրն փճացումով մենք պիտի վերստանանք մեր քաղա-
քական իրաւունքները այն հողերուն վրայ որոնք եղած են
հինէն իվեր հայկական:

1928ի հորիզոնը ամպոտ է: Բոլոր դէպքերը եւ նախա-
նըշանները ցոյց կուտան թէ Արեւելքի մէջ թնդանօթի որոտ-
ները դարձեալ պիտի արձագանգեն, եթէ երբեք Խ. Միու-
թեան խելագարները անմտութիւնը ունենան Թուրքիոյ հետ
զինակցելու պատճառ դառնալով ընդհ. պատերազմի մը
աղէտին:

(11 Մարտ 1928)

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆԱԿՆԿԱԼՆԵՐ

— o —

Հեղինակը—Թուրք համաձայնութիւնը երեւի լաւ տպաւորութիւն թողած է Մոսկուայի վրայ: Ռուսերը սկիզբէն ի վեր փափաքած են որ Թուրքիա որքան կարելի է հեռու մնայ մեծ ու փոքր քաղաքների պետութիւններէ, առաւելապէս իրենց ենթարկուելու համար:

Արդէն վերջերս սեւ կատու անցած կ'երեւի Մոսկուայի և էնկիւրիի միջեւ, այն օրէն իվեր՝ երբ քանի մը ռուսական մարտանաւեր Սեւ ծով անցան: Մոսկուան միշտ կասկածանքով կը նայի Թուրքիոյ վրայ եւ կը վախնայ որ օր մը քաղաքներնորու ձեռքին դործիք չըլլայ:

Ըսողներ կան թէ հեղինակը—Թուրք վէճի տարիներու ձրգձրգման պատասխանատուութեան բաժին մըն ալ կ'իյնայ Մոսկուայի վրայ:

Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն, շատ պարզ է որ Թուրքիա տակաւ առ տակաւ կը մօտենայ Եւրոպայի ու Ազգ. Դաշնակցութեան եւ ուշ է այն օրը, երբ ան պիտի մտնէ Անդլիոյ ազգեցութեան օղակին մէջ ընդդէմ Խ. Միութեան:

Որով, բոլոր անոնք, որոնք կը կարծեն թէ հեղինակը—Թուրք համաձայնութիւնով պատերազմի վտանգը անհետացած է, կը սխալին: Ընդհակառակը, պատճառներ կան ենթադրելու թէ Թուրքիոյ քաղաքականութիւնը օր ըստ օրէ աւելի դժուար ճամբաներու կը հետևի օր մը ընդհարելու համար Խ. Միութեան հետ:

Այս գետինը կը պատրաստեն անգլիացիները եւ մասամբ ֆրանսացիները, որոնք տարիներէ իվեր չկրցան իրենց հաշիւները կարգադրել Մոսկուայի հետ:

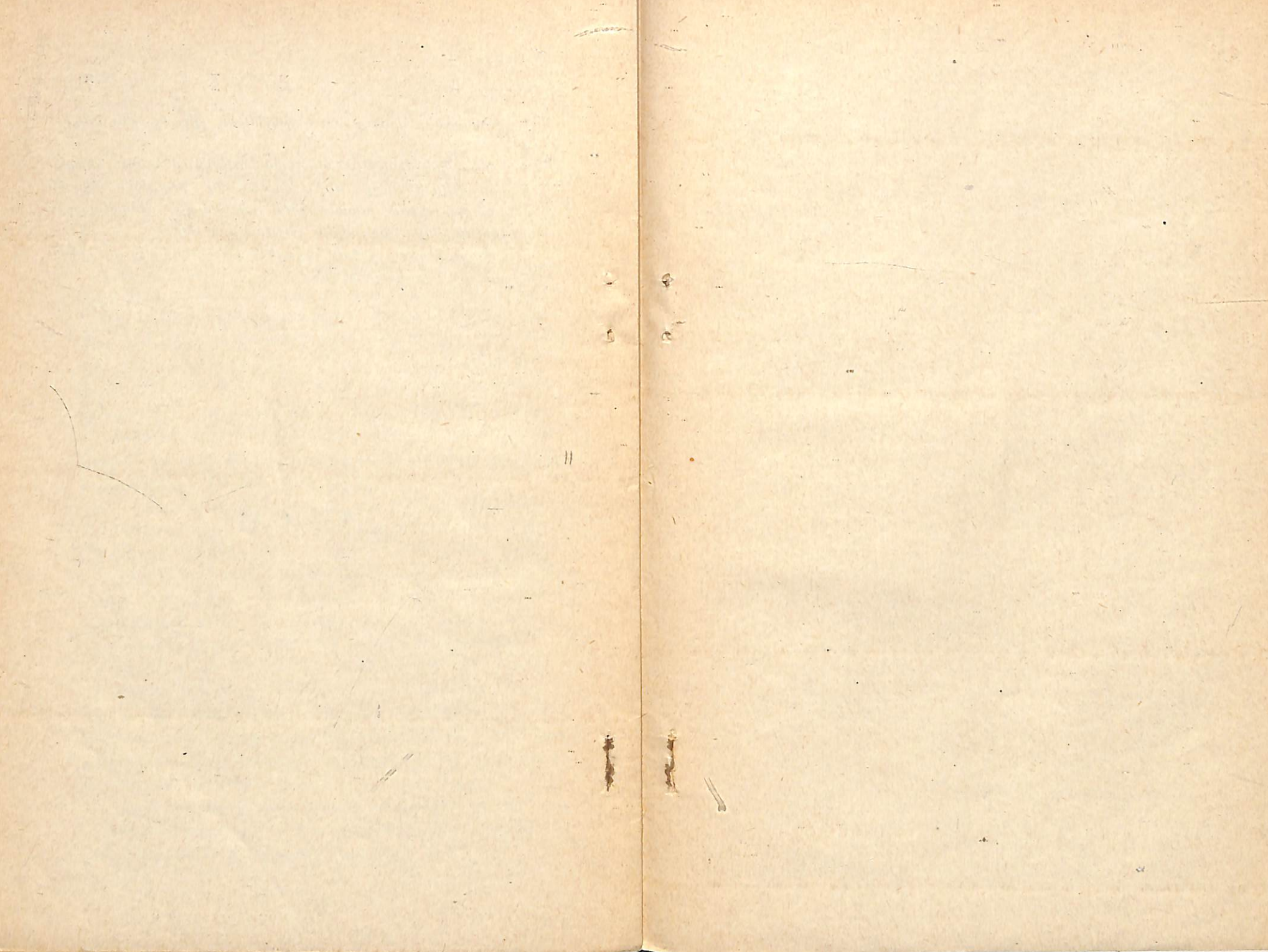
Թուրքիոյ համար անակնկալներու շրջանը դեռ անցած է:

Շատ փոփոխութիւններ պիտի տեսնենք անոր ներքին և արտաքին կեանքին մէջ, մանաւանդ ներքին, նկատի ունենալով տիրող տնտեսական տաղնապը, ժողովուրդին դժգոհութիւնը, քրդական շարժումը եւայլն:

Թուրքիա նոր շրջան բոլորելէ շատ հեռու է ու միշտ կապասուի նոր կացութեան:

(8 Յուլիս 930)

Վ Ե Ր Ջ





ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0195308

ԳԻՆ 25 ՏՐԱԽՄԻ